ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE „VASILE PÂRVAN”

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE

TOMUL 49

3–4

IULIE–DECEMBRIE

1998

EA

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

https://biblioteca-digitala.ro

A C A D E M I A   R O M Â N Ă

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE „VASILE PÂRVAN"

COLEGIUL DE REDACȚIE

Redactor şef: MIRCEA BABEŞ

Redactor şef adjunct: ALEXANDRU PĂUNESCU

Membri: PETRE ALEXANDRESCU, ALEXANDRU AVRAM, ALEXANDRU BARNEA, ION MOTZOI-CHICIDEANU, NICULAE CONOVICI, ANTAL LUKÁCS, CONSTANTIN C. PETOLESCU

Secretar de redacție: MIHAELA UDRESCU

În țară, revista se poate procura prin poştă, pe bază de abonament la: EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE, Calea 13 Septembrie, nr. 13, sector 5, P.O. Box 5 42, Bucureşti, România, RO 76117, Tel. 401-411 90 08, Tel./Fax. 401-410 39 83; 401-410 34 48; RODIPET S.A., Piața Presei Libere nr. 1, Sect 1, P. O. Box 33 57, Fax 401-222 64 07, Tel. 618 51 03; 222 41 26, Bucureşti; ORION PRESS IMPEX 2000, P.O. BOX 77-19, Bucureşti 3 România, Tel. 401-653 79 85, Fax 401-324 06 38.

Manuscrisele, cărțile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondență se vor trimite Colegiului de redacție pe adresa: str. Henri Coandă 11, 71119, Bucureşti, Tel. 659 71 52, Fax 401-650 34 10.
Normele de redactare a manuscriselor şi lista abrevierilor folosite în revistă au fost publicate în tomul 46, 1995, nr. 3-4, p. 343 370.

APARE DE 4 ORI PE AN

© 2000, EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

Calea 13 Septembrie nr. 13, Sector 5, C. P 5-42,
Tel. 411 90 08; Fax: 410 39 83; 410 32 00/2107, 2119
76117 Bucureşti

https://biblioteca-digitala.ro

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE

TOMUL 49 **nr. 3–4** **iulie–decembrie 1998**

SUMAR

https://biblioteca-digitala.ro

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE ET D'ARCHÉOLOGIE

TOME 49 **N° 3–4** **Juillet–Décembre 1998**

SOMMAIRE

https://biblioteca-digitala.ro

ZIDUL DE INCINTĂ ROMANO-BIZANTIN DE LA ARGAMUM: UN TRONSON DIN CURTINA DE EST

de MONICA MĂRGINEANU CÂRSTOIU
şi MIHAELA MĂNUCU-ADAMEŞTEANU

Discuţia se concentrează asupra împrejurărilor refacerii unui tronson al curtinei de est a **fortificaţiei romano-bizantine** a **cetăţii greco-romane Argamum** şi asupra **relaţiei cronologice** implicite între momentul construcţiei acesteia (domnia lui Iustinian) şi retrasarea conturului şi amplasamentului celei mai impozante dintre **bazilicile paleocreştine** ale cetăţii. Evaluările **cronologice** şi aspectele tehnice ale interpretărilor propuse au la bază observaţiile asupra **tehnicilor constructive** utilizate în edificarea tronsonului de curtină discutat şi rezultatele cercetării arheologice efectuate în acest punct de Maria Coja. Lucrarea este completată de o anexă privind **caracteristicile geologice ale pietrei** utilizate la construirea incintei şi a celorlalte edificii romano-bizantine de la Argamum.

Urmele de locuire antică ocupă extremitatea estică (Capul) a Dealului Dolojman[1], formaţiune cu o structură geologică complexă şi fragilă. Terenul în pantă coboară de la nord (altitudine maximă cca 55 m) spre sud (altitudine minimă cca 5 m), zona nordică constituindu-se într-un promontoriu înalt şi abrupt, rezultat al unor fracturi şi prăbuşiri succesive determinate de acţiunea eroziunii şi mişcărilor tectonice asupra substratului geologic fragil. În toponimul cartografic actual, a cărui etimologie de origine turcă poate fi urmărită până în evul mediu, pot fi decriptate anumite particularităţi ale terenului: dolojman< talaşman = loc încercuit, cerc (> împrejmuit; fortificat)[2].

[1] Faţă de reperele unei geografii convenţionale, situl de care ne ocupăm se află, în linie dreaptă, la cca 60 km sud-vest de gura braţului Sf. Gheorghe (la cca 20 km sud de gura fostului braţ Dunavăţ) şi la cca 14 km vest de Gura Portiţei. Un punct cu asemenea coordonate controla, în mod natural, traficul naval între Marea Neagră şi complexul lagunar Razim-Sinoe (prin Gura Portiţei), accesul spre zona Deltei Dunării şi limitrofă, precum şi spre teritoriul profund din Nordul Dobrogei (prin estuarul comun al râurilor Taiţa şi Teliţa, care a dat naştere actualului lac Babadag). Dealul Dolojman desparte, asemenea unui pinten orientat aproximativ vest-est, apele lacului Razelm de cele ale lacului Goloviţa.

[2] În secolele de stăpânire otomană asupra Dobrogei orice formă de locuire fusese probabil abandonată, frecventarea zonei făcându-se cel mult ocazional, fapt ce a prilejuit apariţia toponimelor specifice de Dolojman şi, respectiv, Bisericuţa, pentru insula învecinată. La sfârşitul sec. XIX, ruinele de la Capul Dolojman erau încă impresionante: „*Cetatea este aşezată pe un colţ de deal care intră ca o peninsulă în lacul Razelm şi este mai întâi*

SCIVA, tomul 49, nr. 3–4, Bucureşti, iulie–decembrie 1998, p. 233–258.

https://biblioteca-digitala.ro

Vasile Pârvan este cel care sugerează pentru prima oară posibilitatea de a asocia ruinele de la Capul Dolojman cu amplasamentul toponimului antic Argamum[3], referindu-se în acelaşi timp şi la lucrarea lui Procopius din Caesarea, *Περὶ Κτισμάτων*, elaborată între anii 553-555[4]. Numele *Argamum*, sub o formă uşor modificată – *'Αργαμῶ* (eventual şi *'Εργαμία*)[5] – este inclus de autorul antic în lista *τὰ Θρᾳκῶν λειπόμενα (φρούρια)*[6], fără însă ca menţiunea

întărită spre apus prin două şanţuri paralele care o separă, ducând din ghiol în ghiol, de celălalt teren, care au o lungime de 400 paşi, iar în partea de sud, unde terenul se prelungeşte în pante dulci spre lac, este întărită cu un val cu zid de aproape 600 paşi lungime. Latura de nord se razemă pe malul abrupt al lacului. Aici se găsesc urme de ziduri puternice, chiar valul pe val (sic!) *şi în interiorul cetăţii se văd o mulţime de gropi făcute de locuitorii ce căutau comori şi scot piatra pentru construcţii. Se găsesc în interior multe cioburi de oale şi cărămizi romane. La răsărit de ea, pe o insulă, Bisericuţa, găsim altă cetate romană.[...] Această cetate şi cu cetatea care este vis-à-vis închideau unica trecere posibilă pentru navigaţie dintre lacul Goloviţa şi lacul Razelm"* (cf. BAR, Arh. Polonic I, mss.7, caiet IV, f. 22–23). În 1918, R. Netzhammer nota: *„Das Kap Doloschman selbst, ebenso die ihm gegenüberliegende, bereits oben erwähnte Insel Bisericutza zeigen starke Spuren antiker Niederlassungen und byzantinischer Bauten. Diese Stätten werden gewiss eines Tages im Verzeichnisse jener Dobrudscha-Orte erscheinen, an welche sich altchristliche Funde knüpfen. Aller Wahrscheinlichkeit nach lag auf dem mit Wällen befestigten Kap Doloschman der Ort Argamum, an dessen Gebiet laut einer Inschrift jenes von Istros gegrenzt hat"* (Netzhammer, *Die christlichen Altertümer der Dobrudscha*, Bucureşti, 1918, p. 165).

[3] În comentariul său asupra inscripţiei cu *horothesia* Histriei (unde este menţionat toponimul antic Argamum): V. Pârvan, AARMSI 38, 1916, p. 580–587 şi harta de la p. 582.

[4] Pentru datarea lucrării lui Procopius, v. B. Rubin, *Prokopios von Kaisareia*, RE XXIII, 1957, col. 573–574; de asemenea, R. Vulpe, I. Barnea, DID II, 1968, p. 420. Datarea lucrării lui Procopius oferă un generos *terminus ante quem* pentru toate informaţiile conţinute.

[5] Asupra probabilităţii identităţii *Argamum = Argamo = Ergamia*, v. comentariul editorului în limba română al textului lui Procopius, în FHDR II, Bucureşti, 1970, p. 475, n. 159 şi 163. Interpretarea este în general acceptată în istoriografia românească (cf. Vulpe, Barnea, *op. cit.*, p. 421–422). Rezerve faţă de identitatea *Argamum = Ergamia* exprimă A. Aricescu (*Armata în Dobrogea romană*, Bucureşti, 1977, p. 173), fără însă a-şi argumenta opinia potrivit căreia *Ergamia* „poate foarte bine să fie una din multele aşezări neidentificate, fără a avea nici o legătură cu Argamum".

[6] Trebuie să menţionăm totuşi că din textul lui Procopius nu rezultă cu claritate că cetatea Argamum ar fi suportat vreo intervenţie care să o integreze efortului constructiv din timpul domniei lui Iustinian. Atunci când Procopius se referă la astfel de cazuri, sunt menţionate în mod expres numele localităţii, starea acesteia şi tipul de intervenţie pe care a suportat-o. O altă observaţie care se poate face pe marginea textului lui Procopius este că, în ordinea citării, Argamum nu pare a se fi numărat printre oraşe sau cetăţi (*πόλεις* sau *'οχύρωμα*), ci între *φρούρια* (cf. FHDR II, p. 458–475, în special p. 469–475). Relevanţa unei atare discriminări de statut, derivată din terminologia utilizată de Procopius în caracterizarea localităţilor menţionate, pentru cunoaşterea realităţilor istorice, inclusiv în cazul Argamum, ar putea constitui o sugestie de studiu aplicat a cărei dezvoltare nu-şi află locul aici. Ne mulţumim a semnala că în acelaşi loc, în lista lui Procopius, se află mai multe toponime cu localizare incertă, dar şi centre precum Odessos, Callatis, Tomis, Axiopolis, Troesmis, Noviodunum etc.

https://biblioteca-digitala.ro

sa să contribuie cu mult la lămurirea problemelor topografice sau de statut referitoare la acesta[7].

1. Săpăturile arheologice sistematice inițiate în anul 1926 de către Paul Nicorescu la Capul Dolojman[8] au adus la lumină[9] zidul de incintă romano-bizantin pe toată lungimea păstrată, două bazilici paleocreștine și un edificiu masiv, numit de descoperitor „pretoriu"[10], oferind un prețios argument în favoarea ipotezei lansate de V. Pârvan despre localizarea anticei Argamum la Capul Dolojman[11]. Iată cum descrie însuși P. Nicorescu descoperirile sale: *"les murs d'une puissante citadelle byzantine de forme* ***triangulaire*** (s.n.) *ayant une superficie intérieure de deux héctares et demi environ. [...] Les murailles de la forteresse, épaisses de 2,80 à 3,20 m, étaient flanquées de huits tours et de cinq contreforts. Dans l'une des tours située sur le rempart de s-ouest, était pratiquée une entrée à porte double. Les vestiges des murailles ont une hauteur de 2 à 3 m. Vers l'intérieur des terres la citadelle était défendue par des retranchements de terre. [...] Parmi les monuments découverts dans la citadelle se trouvent les*

[7] Pentru Em. Popescu, poziția geografică a sitului și informațiile privind existența unor vestigii similare pe insula Bisericuța oferă suficiente temeiuri pentru identificarea acestora cu localitatea antică *Constantiana(i)*, al cărei nume figurează în mai multe izvoare de epocă romană târzie. Această ipoteză pare a-și spori atractivitatea datorită descoperirilor arheologice relativ recente de la Capul Dolojman: identificarea și dezvelirea a încă două bazilici paleocreșine, dintre care una *extra muros* (din păcate inedite până în momentul de față) de către Maria Coja și, respectiv, Vasilica Lungu, prin care se confirmă rolul deosebit de activ jucat de acest centru în propagarea creștinismului. Posibilitatea ca toponimia antică să fi consemnat, în izvoarele de dată târzie, informații aparținând unor sisteme de referință diferite pentru unul și același sit, de tipul tradiție = *Argamum* / oficial = *Constantiana(i)*, merită, în conjunctura dată, a fi explorată prin toate mijloacele. Confruntarea realităților arheologice cu informațiile conservate în referirile autorilor antici, precum și identificarea unor situații analoage constituie sugestii metodologice necesar a fi urmate pentru rezolvarea definitivă a relației *Argamum / Constantiana(i) / Cap Dolojman*. Dezvoltarea acestei direcții de cercetare depășește cadrul prezentei contribuții, însă rămâne în atenția noastră pentru viitorul apropiat.

[8] Conform planului de cercetare sistematică a antichităților din România elaborat de Pârvan.

[9] Pe parcursul a șase campanii consecutive dintre anii 1926–1932.

[10] Din păcate, detaliile privind rezultatele cercetărilor lui Nicorescu ne-au rămas în mare măsură necunoscute, deși referiri generice la „reliefuri de piatră", „câteva inscripții latine" și „ceramică greacă din sec. IV–III a.Chr." sunt prezente în scrierile epocii. Cf. Vulpe, Analele Dobrogei 15, 1934, p. 208; Nicorescu, în volumul *În memoria lui Vasile Pârvan*, București, 1934 (extras), p. 1–2; idem, Académie Roumaine, Bulletin de la Séction Historique (Histoire – Géographie – Sciences sociales) 25, 1944, 1, p. 95–101. De remarcat că ultima lucrare este însoțită, ca material ilustrativ, și de două fotografii aeriene (fig. 1, oblică; fig. 2, verticală) ale sitului, despre care se precizează, la p. 2, n. 3: *„Ces photographies ont été faites le 26 novembre 1931 par le Lieut. Obs. Gruia S. et le Pilote-cap. Stănciulesco I. D'un avion de la flotille d'Hydroaviation"*. Pe lângă faptul că aceste fotografii oferă o confirmare a rezultatelor săpăturilor, cu un an înainte de întreruperea lor, ele constituie, alături de fotografia aeriană a Histriei publicată de Marcelle Lambrino (*Les vases archaiques d'Histria*, București, 1938, p. 10, fig. 1) o mărturie despre utilizarea unor metode extrem de actuale de către elevii lui Pârvan pentru punerea în operă a programului de cercetare inițiat de acesta și continuat de S. Lambrino.

[11] Nicorescu, *op. cit.*, p. 96.

https://biblioteca-digitala.ro

ruines de deux basiliques particulièrement intéressantes pour l'histoire des premiers édifices religieux de notre pays" [12].

Toate construcţiile antice investigate cu această ocazie, inclusiv zidul de incintă, sunt datate de Paul Nicorescu în sec. VI p.Chr., conform datelor sugerate de lista lui Procopius[13] (fig. 1).

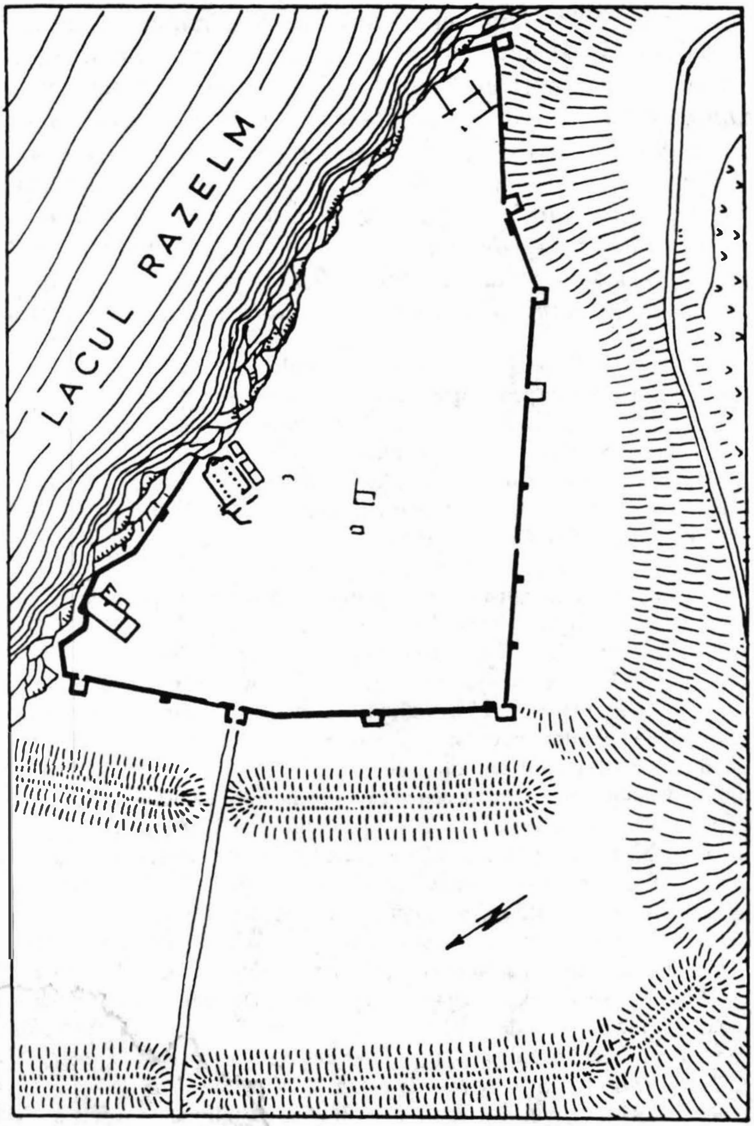

Fig. 1. Planul cetăţii Argamum (după P. Nicorescu).

[12] *Ibidem*.

[13] *Ibidem*, p. 95–96 şi 100–101. Abandonarea cercetării pentru o lungă perioadă de timp a dus inevitabil la degradarea substanţială a acestor prime descoperiri, prin extragerea pietrei de către localnici şi reutilizarea ei pentru construcţii moderne, ca şi prin acoperirea cu pământ a monumentelor dezvelite.

https://biblioteca-digitala.ro

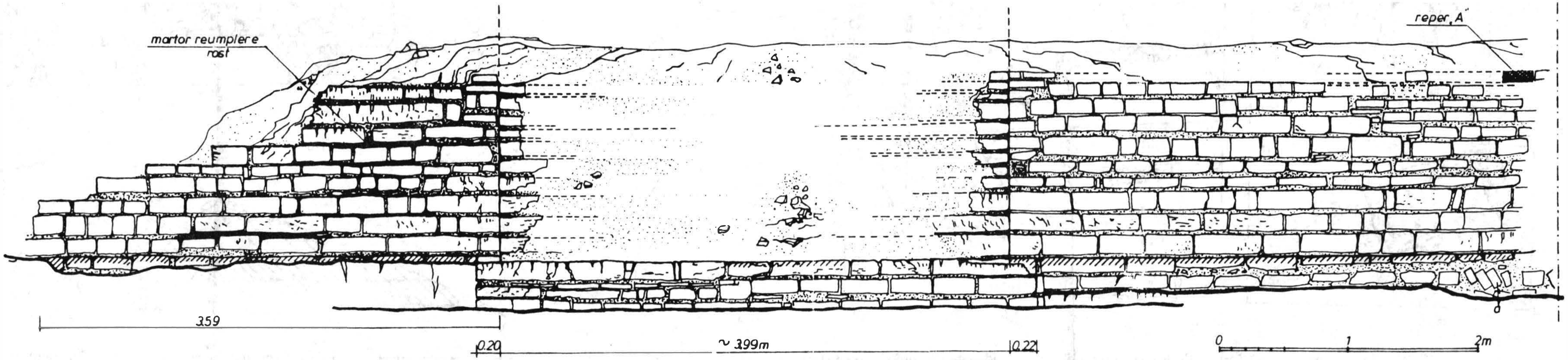

Fig. 5. Argamum. Curtina de est şi bastionul: vedere parţială a ansamblului.

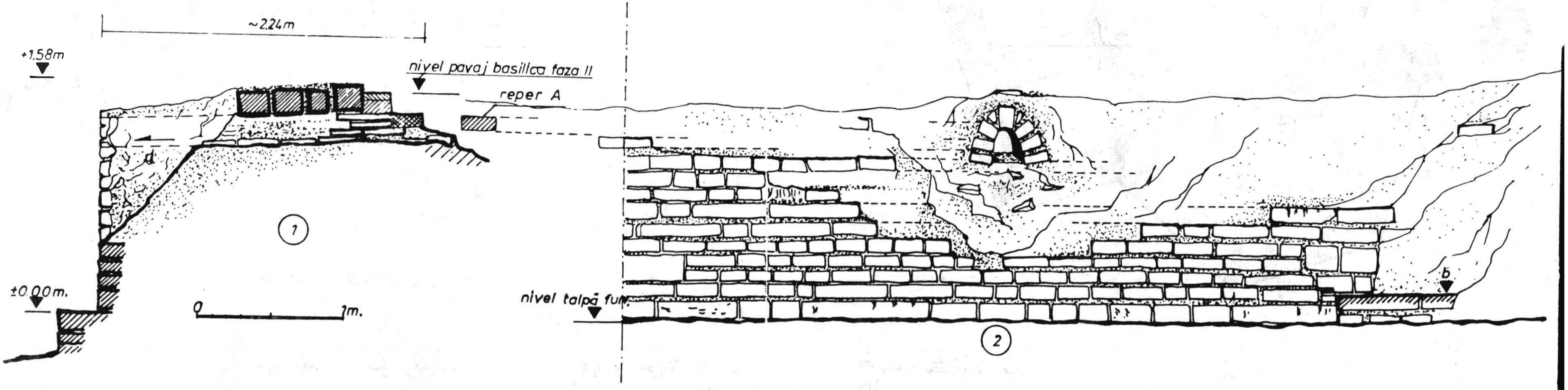

Fig. 6. Argamum. Extremitatea nordică a tronsonului din curtina estică străpunsă de canalul de scurgere: vedere (2) şi secţiune (1) prin canal.

https://biblioteca-digitala.ro

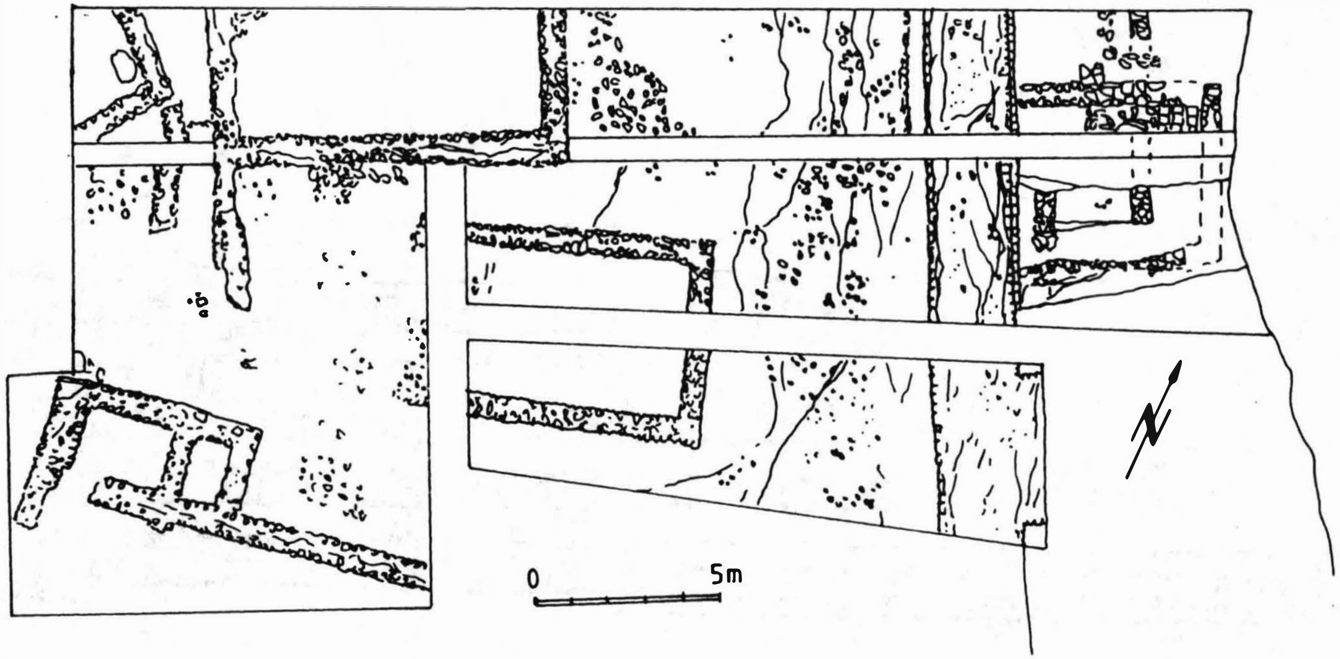

Fig. 2. Argamum. Curtina de est şi urmele de locuire adiacente (după Maria Coja).

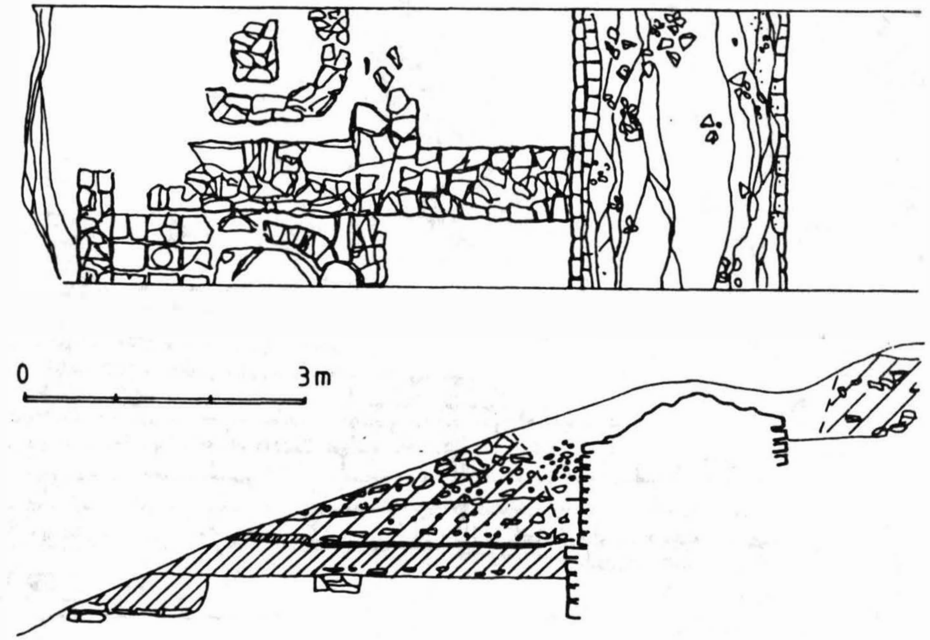
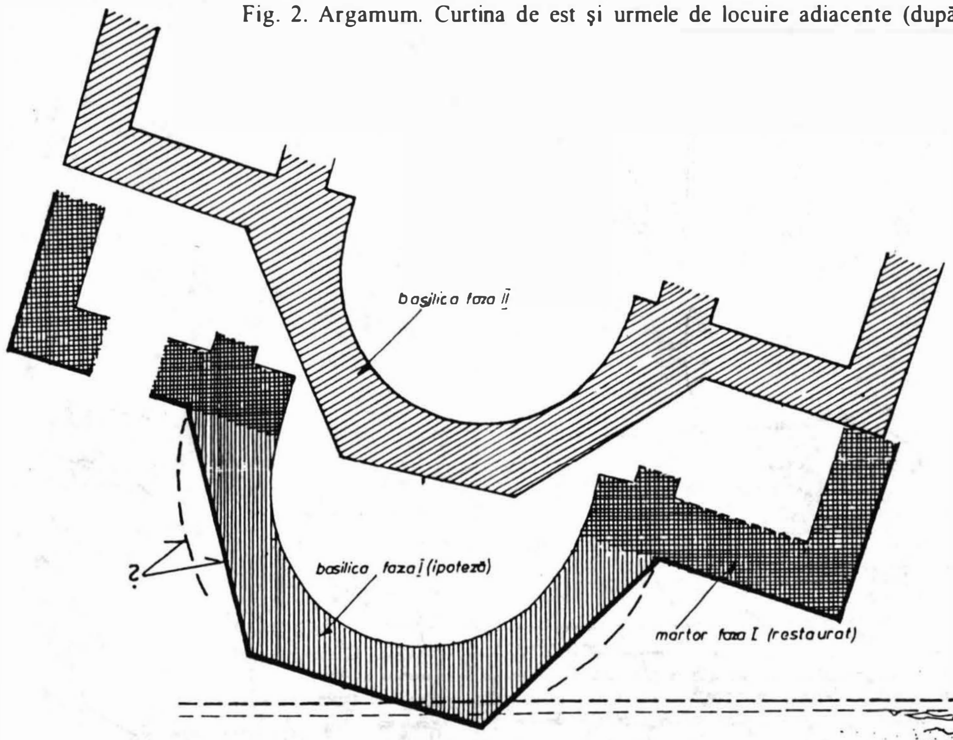

Fig. 3. Argamum. Curtina de est (cu indicarea bastionului): plan publicat „în oglindă" şi profil (după Maria Coja).

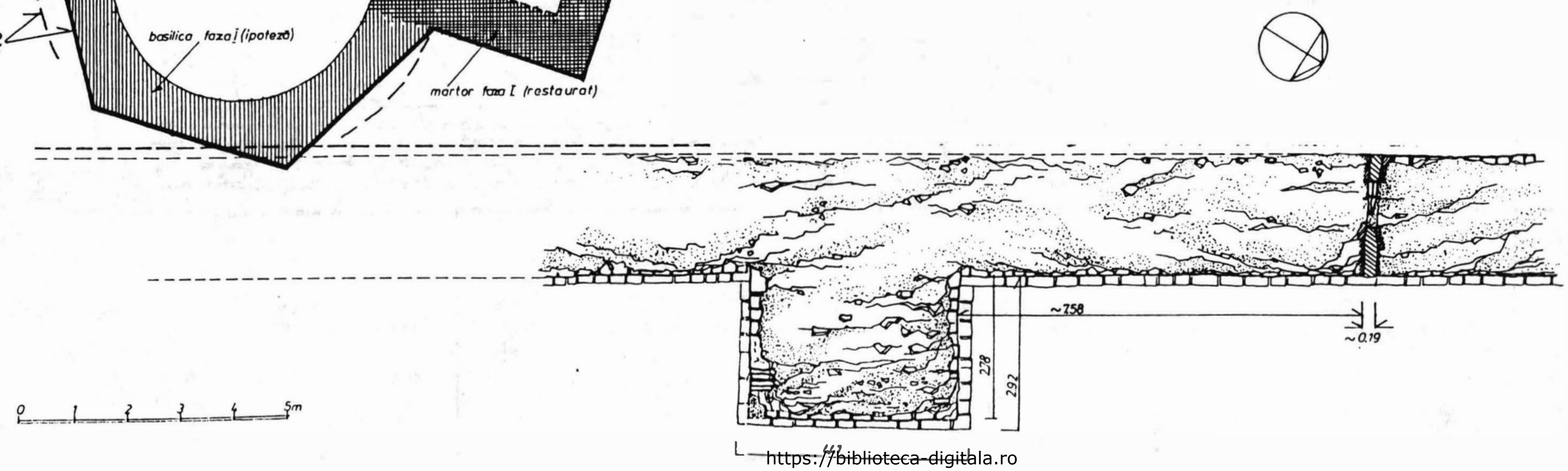

Fig. 4. Argamum. Curtina de est şi bastionul în relaţie cu bazilica învecinată (situaţia înregistrată în anul 1997; faza I a bazilicii este ipotetică, iar forma poligonală a absidei nu este obligatorie).

https://biblioteca-digitala.ro

Cercetările Mariei Coja[14], orientate preponderent spre obţinerea unor date mai clare privind topografia, stratigrafia şi formele de ocupare a sitului vor aduce, printre multe altele, noi şi deosebit de importante informaţii cu privire la cronologia zidului de incintă (fig. 2–3) [15].

În cele ce urmează vom prezenta observaţii[16] cu privire la această ultimă problemă, analizând unele aspecte tehnico-constructive înregistrate în cazul punctual al unui tronson din curtina estică, adiacentă falezei actuale (fig. 4–8; 10, 12–15).

2. Particularităţi ale tehnicii de construcţie specifice zidăriei acestui tronson (fig. 4–8) au fost interpretate ca reprezentând două faze distincte de construcţie („remaniere"). Unei prime faze i-ar aparţine porţiunea pe care o percepem actualmente ca „talpă" (fundaţie) a zidului; aceasta ar fi constituit elevaţia corespunzătoare fazei iniţiale, reutilizată ulterior ca fundaţie pentru cea de-a doua fază de existenţă a zidului, corespunzătoare unei refaceri a curtinei. Această fază ar fi decriptabilă datorită neuniformităţii dimensionale a blocurilor de parament şi prin observarea diferenţelor de mortar[17]. Prin urmare, decodarea globală a tehnicii de zidărie poate avea o relevanţă deosebită care depăşeşte o cunoaştere punctuală, de detaliu (dealtfel obligatoric), a aspectelor sale mai mult sau mai puţin particulare, reprezentând sau nu faze de construcţie dis-

[14] Iniţiate în anul 1965.

[15] I se datorează Mariei Coja redegajarea bazilicii trinavate şi a unor porţiuni din incinta romano-bizantină cercetate anterior de P. Nicorescu, cercetări complete asupra unei noi bazilici paleocreştine, sondaje stratigrafice privind locuirile *intra* şi *extra muros* din epocile greacă, romană şi romano-bizantină, observaţiile privind existenţa unui edificiu bazilical anterior pe amplasamentul bazilicii trinavate centrale (despre care va veni vorba şi în studiul de faţă), identificarea urmelor de locuire romană timpurie şi a amplasamentului necropolei romano-bizantine şi degajarea unui tronson din incinta greacă clasică (Maria Coja, Peuce 2, 1971, p. 179–191; eadem, BMI 41, 1972, 3, p. 33–42; eadem, în *Actes du IIe Congrès International des Études du Sud-Est Européen*, Atena, 1972, p. 267–274 şi pl. 23–28; eadem, Dacia, N.S. 26, 1982, p. 171–174; eadem, în *La fortification dans l'histoire du monde grec*, Paris, 1985, p. 100, fig. 219).

[16] Cercetări efectuate în anul 1997, cu prilejul elaborării proiectului de conservare *in situ*, restaurare şi punere în valoare a ansamblului istoric *cetatea Argamum* (finanţat de Ministerul Culturii). Ne face o deosebită plăcere să notăm aici contribuţia deosebita a d-şoarei Mihaela Marcu (arheolog la Muzeul de Istorie din Piatra Neamţ) şi a studenţilor ieşeni Cristina Gendăuanu, Cecilia Stoian şi I. Vizauer, conduşi de d-l L. Mihailescu Bîrliba, pentru participarea la măsurătorile necesare realizării releveelor tronsonului de zid care face obiectul acestui studiu. Toate releveele, cu excepţia cazurilor altfel indicate, au fost realizate de Monica Mărgineanu Cârstoiu.

[17] „S-a observat cu acest prilej că zidul a suferit unele reparaţii făcute ori în urma unor distrugeri, ori din cauza pericolului unei alunecări de teren, reparaţii sesizabile prin diferenţa de mortar şi a dimensiunii blochetelor paramentului. La bastion situaţia este ceva mai clară [sic!] în sensul că paramentul într-o fază mai veche avea nivelul mai jos. În momentul reparării el a fost păstrat până la înălţimea necesară drept fundaţie, creându-se o nouă plintă faţă de care s-a retras noul parament" (Coja, BMI 41, 1972, 3, p. 38).

https://biblioteca-digitala.ro

tincte în perspectivă cronologică[18]. Ea este necesară pentru cercetarea întregului ansamblu al curtinei şi implicit pentru observarea transformărilor petrecute în cetatea Argamum în epoca romano-bizantină, aşa cum o sugerează dealtfel şi studiile de până acum ale Mariei Coja[19]. Vom enumera câteva dintre problemele importante, a căror cercetare implică o acordare directă cu soluţiile de interpretare a eventualelor faze de construcţie ale acestui tronson al curtinei:

a) Concluziile referitoare la etapele constructive pot avea relevanţă asupra particularităţilor şi cronologiei întregii curtine, al cărei traseu[20] urmează linia generală a falezei actuale.

b) Porţiunea de zid în discuţie se află în imediata apropiere a uneia dintre bazilicile creştine importante (fig. 4, 10) şi este sigur că în momentul în care se va cunoaşte cu exactitate relaţia cronologică dintre traseul său şi faza mai veche a acestei bazilici – în care absida înainta mai mult spre faleză[21] – se va face un important pas spre ancorarea informaţiilor existente până în acest moment în cadrul unor ipoteze mai amplu documentate privind complexa problematică a evoluţiei urbanistice a cetăţii Argamum[22].

c) Stabilirea fără echivoc a succesiunii fazelor constructive are consecinţe directe asupra înţelegerii planului după care a fost edificată iniţial[23] şi (eventual) reedificată fortificaţia cetăţii în epoca târzie. Forma aproape triunghiulară, evident neobişnuită[24], a traseului general urmat de fortificaţia

[18] Este vorba de cel puţin două faze, conform interpretării Mariei Coja (*loc. cit.*): una provenind dinainte de sfârşitul sec. IV, cealaltă posibil din sec. V–VI (?). Cum s-a văzut, P. Nicorescu, orientându-se exclusiv după sursele antice, vorbea despre o singură fază, din sec.VI (Académie Roumaine, Bulletin de la Séction Historique 25, 1944, p. 91–101). Din păcate, porţiunea cunoscută din traseul său nu ne permite să descriem în termeni fără echivoc această învecinare, după cum nu cunoaştem deocamdată aproape nimic din caracteristicile paramentului interior şi evident, foarte puţin concludent despre nivelurile de călcare corespunzătoare.

[19] Supra, n. 15.

[20] Există foarte puţine mărturii ale acestui zid: procesul de eroziune a falezei (care este şi astăzi în curs de desfăşurare) a determinat prăbuşirea pe parcursul timpului a celei mai mari părţi din traseul său.

[21] Coja, BMI 41, 1972, 3, p. 33–42.

[22] Din păcate, în zona imediat adiacentă absidei, zidul de incintă (împreună cu capătul absidei bazilicii mai vechi) s-a prăbuşit (în epoca modernă) odată cu faleza. În ceea ce priveşte relaţia cu edificiile târzii intramurane învecinate tronsonului de zid observat de noi nu cunoaştem deocamdată decât că „talpa zidului exterior spre lac se află mult mai jos decât nivelele de locuire surprinse în interior"; aşadar nimic despre nivelurile corespunzătoare de călcare de la interior (Coja, Peuce 2, 1971, p. 183). Este regretabil că Maria Coja nu a avut posibilitatea de a-şi continua cercetările în această zonă, abordată de domnia sa tocmai în speranţa de a evidenţia relaţia dintre zidul de incintă şi construcţiile învecinate, situate la interior şi exterior. Tocmai aceste relaţii au rămas insuficient lămurite (Coja, BMI 41, 1972, 3, p. 37, n. 20).

[23] Observaţiile Mariei Coja, efectuate într-un amplu sondaj amplasat pe terasa de sud, în afara fortificaţiei, pun în evidenţă existenţa unei faze iniţiale de construire a curtinei, anterioare anului 364 (*ibidem*, p. 38).

[24] Datorită asemănării relative a traseului general al curtinei cu un triunghi dreptunghic, pentru simplificarea referirilor noastre, vom numi, în mod convenţional, partea de traseu care actualmente urmăreşte faleza „ipotenuza" iar celelalte două aripi de curtine „catete".

https://biblioteca-digitala.ro

târzie corespunde *integral* traseului timpuriu, fiind încă de atunci, în porțiunea sa „atipică”[25], o consecință directă a adaptării necesare față de o situație obiectivă legată de configurația terenului? Sau, în faza incipientă fortificația a avut un traseu „normal”, iar „ipotenuza” ar reprezenta un traseu adaptat, într-o etapă târzie, unei configurații nou create în urma unei prăbușiri a falezei[26]? În fond, termenii acestei dileme obiectivează necesitatea de a răspunde câtorva întrebări, în funcție de care orice cercetare viitoare, privitoare la evoluția vieții urbane în epoca romană și romano-bizantină, va trebui în mod necesar a urmări să-și clarifice poziția. Prin urmare, traseul curtinei de est (dinspre faleză) apare[27] numai într-o epocă relativ târzie, ca rezultat obiectiv al restrângerii substanțiale a ariei cetății, forțată de o prăbușire a falezei și, implicit, al adaptării necesare a noului traseu față de o nouă configurație a terenului (v. tabelul 2, varianta 1), sau, traseul zidului de incintă, în pofida unor eventuale refaceri, a rămas neschimbat[28] din faza sa inițială (romană?) inclusiv în perimetrul său estic (tabelul 2, varianta 2)?

d) Față de aspectele de mai sus este dependentă și problematica impusă de descoperirea unor urme de locuire în exteriorul tronsonului de curtină discutat aici, datate aproximativ între sec. II și sec. V[29]: poate fi considerată respectiva locuire într-adevăr *extramurană* față de ansamblul cetății (fig. 11/1), așa cum apare din concluziile de până acum[30], sau această poziție trebuie reconsiderată (tabelul 2)?

3. Observațiile noastre asupra acestui tronson al curtinei se referă exclusiv la paramentul său exterior și, parțial, la structura internă. Nivelul de la care aceste observații au fost posibile este nivelul de călcare actual („adaptat” unui traseu neregulat) situat mai jos de nivelul superior al tălpii fundației cu minimum 8 cm și maximum 40 cm[31].

Planul (fig. 4):

Tronsonul observat este constituit dintr-un mic bastion rectangular și cele două curtine adiacente. Fațadele laterale ale bastionului depășesc linia curtinei

[25] Respectiv traseul care urmărește „ipotenuza”.

[26] O prăbușire a falezei încă din antichitate este sugerată chiar de Coja (*op. cit.*). De altfel, aspectul actual al falezei, atacată de un proces de eroziune care este departe de a fi încheiat, indică fără echivoc iminența unei noi prăbușiri.

[27] Racordându-se la curtinele nord și sud în felul în care se „racordează” o ipotenuză față de cele două catete ale unui triunghi dreptunghic.

[28] Sau a suportat transformări care nu au afectat forma în sine a perimetrului „triunghiular”.

[29] Coja, *op. cit.*

[30] Dacă zidul de incintă ar avea în acest punct faze anterioare sec. V, atunci ar rezulta că urmele de locuire atestă o extindere *extra muros*.

[31] Observarea fundației pe o asemenea adâncime este posibilă în cazul bastionului și doar în câteva puncte ale curtinei. În secțiunea prin zid publicată de Coja, conform – exclusiv – scării grafice, se poate constata că fundația a fost dezgolită pe o adâncime de minimum 80 cm (cf. fig. 3).

https://biblioteca-digitala.ro

cu 2,64 (2,78) m, faţada frontală desfăşurându-se pe o lungime de 3,99 m[32]. Curtina dinspre nord a fost observată pe o lungime de 11,11 m, iar curtina dinspre sud pe o lungime de maximum 3,97 m. Grosimea zidului, măsurată în câteva puncte unde s-a putut descifra pe teren traseul paramentului interior, măsoară 2,24 (2,28) m. Plinta fundaţiei este evazată cu cca 0,20 m faţă de elevaţia zidului[33]. La o distanţă de cca 7,59 m faţă de faţada nordică a bastionului un canal de scurgere traversează zidul curtinei. Nu se poate observa în suficientă măsură aspectul zidului în ceea ce priveşte structura sa internă, astfel încât nu se poate afirma deocamdată nimic altceva decât că emplectonul (realizat ca *opus caementicium*) este format din piatră spartă legată cu mortar de culoare gri (var+nisip+pietriş foarte fin)[34].

Fundaţia:

Deşi nici aceasta nu poate fi actualmente în întregime observată, se poate spune că ea reprezintă un tip de fundaţie evazată. Partea superioară a tălpii, vizibilă astăzi, este formată din blochete şi meloane „asizate", oarecum analoage celor utilizate la parament (v. infra), însă cu o mai mică atenţie acordată regularităţii suitei de blochete care sugerează asizarea şi, în consecinţă, cu o mai accentuată prezenţă a rosturilor (orizontale) cu lărgime maximală (≥6 cm) şi aşchii plate de umplutură. S-au utilizat sporadic porţiuni cu meloane

[32] Dimensiunile se referă, desigur, la elevaţia zidurilor. În dreptul bastionului partea dinspre interior a curtinei nu este deocamdată vizibilă. Se poate aprecia totuşi că grosimea totală corespunzătoare bastionului nu poate fi mai mică de 5,20 m (rezultat al însumării porţiunii în rezalit a bastionului cu grosimea minimă înregistrată în cazul curtinelor adiacente).

[33] Aşadar, grosimea totală a zidului împreună cu plinta măsoară 2,48 m. Menţionăm că rezultatul măsurătorilor efectuate până acum este oarecum contradictoriu: conform lui Nicorescu, se poate nota ca măsură minimă pentru grosimea zidului valoarea de 2,80 m, iar Coja înregistrează chiar pentru tronsonul discutat aici 2,80 m, specificând că această grosime include şi plinta (Coja, *op. cit.*, p. 38, n. 23). Ar fi deci de presupus că linia interioară a zidului observată de noi (şi care reprezintă în mod cert linia unei asize) nu corespunde paramentului interior, rezultând prin urmare că emplectonul nu este turnat în vrac, ci asizat. Având în vedere caracterul excepţional al acestui procedeu, este limpede că noi sondaje vor fi necesare pentru a clarifica problema structurii interne a zidului. Cu privire la dimensiunile bastionului (necunoscut lui Nicorescu şi descoperit de Coja): „Odată cu redegajarea paramentului exterior am descoperit un bastion cu laturile de câte 3 m, neconsemnat în plan şi o serie de ruine anterioare plasate mai jos de actuala plintă" (*ibidem*).

[34] Nu ştim deocamdată cât de adânc pătrund blocurile de parament în masa zidului; este foarte probabil ca emplectonul să fie un *opus caementicium* dispus pur şi simplu în vrac, dar nu este exclus ca masivul de umplutură din spatele paramentului să fie şi el „asizat", cu toate că un asemenea mod de construcţie este rar întâlnit (v. J.-P. Adam, *La construction romaine. Matériaux et techniques*[2], Paris, 1989, p. 150). Notăm de asemenea prezenţa cu totul sporadică a fragmentelor de cărămidă spartă (sau alte fragmente ceramice) utilizate ca elemente de umplutură în rosturi: de ex. pe parcursul curtinei situată la nord faţă de bastion este clară prezenţa unui asemenea element într-un singur punct!

https://biblioteca-digitala.ro

dispuse în arici[35] (fig. 5/a), procedeu frecvent întâlnit la zidurile edificiilor din interiorul cetății. Rosturile orizontale variază în general între o grosime minimă de 0,5 cm și maximă de 6 cm. Grosimea rosturilor verticale este mult mai constantă, variind nesemnificativ în jurul a 2 cm[36]. La limita nordică a tronsonului observat de noi se poate remarca o treaptă de fundație, rezultat probabil al adaptării acesteia la panta (încă) ușor[37] ascendentă a terenului (fig. 6/2b).

Apareiajul (fig. 5–8):

Paramentul este format din blochete (meloane prelucrate) rectangulare, de dimensiuni extrem de variate, în general dezvoltate pe lungime (v. tabelul 1)[38], cu asize compensate pe parcursul lungimii[39] și cu elemente de reglaj și umplutură[40]. Fără să fie neregulat, el nu se supune unei încadrări foarte riguroase, asociind caracteristici evident asociabile cu *opus vittatum*[41] (prezența blochetelor de dimensiuni sporite în zonele critice)[42] cu caracteristici ale tipului de *apareiaj din blocuri plate și reglaje decroșate*[43]. Datorită stării de conservare, blochetele

[35] Acest sistem (dispoziție *„en hérisson"*) este format din elemente în general plate și alungite, dispuse pe cant după o oblică mai mult sau mai puțin accentuată. Zidăria romană utilizează acest tip de punere în operă în special în cazul tălpilor și masivelor de fundații (sau diguri), cu rostul de a se opune apelor de infiltrație (R. Ginouvès. R. Martin. *Dictionnaire méthodique de l'architecture grecque et romaine* I. Paris-Roma. 1985. p. 96: Adam. *op. cit.*, p. 137, 156). Menționăm că această tehnică este utilizată uneori chiar și în corpul emplectonului (de ex. la fortificațiile din Bavay, v. *ibidem*).

[36] Se știe dealtfel că. în perspectivă cronologică. numai lărgimea rosturilor orizontale deține *o relativă* relevanță: în general rosturi înguste de 1-2 cm se practică preponderent în sec. I–II p.Chr., fără însă ca aceasta să constituie o regulă riguroasă (*ibidem*, p. 150).

[37] Este evident că ne aflăm în imediata vecinătate a zonei de cotă maximă a cetății.

[38] Acest tip de tăiere a blocurilor corespunde tipului de rocă depozitată în straturi (v. infra, p. 256, anexa petrografică).

[39] Altfel spus, înălțimii unui singur bloc de asiză („principală") îi corespunde de la un moment dat suma înălțimilor a două sau chiar trei blochete-meloane (din asizele „secundare"). Acest tip de reglaj poate apărea ca element compensator atât pe lungimea corespunzătoare unei asize normale, cât mai ales, firește, în cazul asigurării reglajului *asizelor secundare* cu *asiza principală* corespunzătoare.

[40] Bușoane de piatră sau pur și simplu așchii.

[41] Acest apareiaj nu pare să se supună unei încadrări fără echivoc circumscrisă tipologiilor acceptate, în primul rând din cauza dimensiunii blocurilor: acestea nu pot fi încadrate în nici un caz în familia apareiajului mic (petit appareil), în care J.-P. Adam încadrează *opus vittatum* (cu meloane a căror înălțime variază în medie, teoretic, între 10 și 12 cm, iar lungimea între 10 și 20 cm), dar nici în categoria *apareiajului mare*, datorită frecvenței utilizării inclusiv a blocurilor de dimensiuni relativ mici.

[42] Cu blochete de dimensiuni sporite dispuse în general înspre baza elevației, la colțuri etc. Vezi, de exemplu, zidul teatrului din Argentomagus (Adam, *op. cit.*, p. 150, fig. 325); un tip asemănător la Glanum, unde tipul de apareiaj nu este descris ca *„opus vittatum"*, ci ca apareiaj din meloane rectangulare –*„appareil de moellons quadrangulaires"* (Ginouvès, Martin, *op. cit.*, I, pl. 20, fig. 2).

[43] Tipul descris ca *„appareil à blocs plats et empilages à décrochements"* (*ibidem*, pl. 21, fig. 4). După tipologia adoptată de Adam, s-ar putea defini, mai simplu, ca o variantă de *apareiaj cu asize reglate* (încadrat la rândul său în categoria *opus vittatum*, ca de ex. la zidăria amfiteatrului din Fréjus; cf. Adam, *op. cit.*, p. 149, fig. 321).

https://biblioteca-digitala.ro

paramentului par mai slab „rectangularizate” decât au fost la origine; este totuşi evident că muchiile meloanelor rectangulare n-au fost perfect lineare în momentul punerii în operă, unele muchii şi colţuri fiind deteriorate încă din acel moment. În general, asize formate din blochete de dimensiuni mai mari sunt situate, fireşte, în zonele critice. Astfel, primele trei asize ale curtinelor şi bastionului sunt în general construite din asemenea blocuri, fără însă ca aceasta să constituie o regulă perfect respectată[44]. Asize (sau asize parţiale) formate din blochete de dimensiuni oarecum sporite apar însă mai mult sau mai puţin sporadic şi la nivelurile superioare, cum este de exemplu asiza nr. 6 a curtinelor, asiză compensată prin două asize de înălţime mai mică în cazul faţadei de nord a bastionului. În cazul laturii de sud a bastionului corespondenţa între asize se face analog, dar prin asociere cu procedee de decroşare parţială şi orizontalizare prin variaţia grosimii straturilor de mortar. Este evidentă prezenţa unor asize formate din blochete foarte aplatizate, dispuse, probabil, ca asize de reglaj[45]. Principalele asize de reglaj (?) sunt: a patra asiză a curtinei care se desfăşoară pe o lungime de cca 5,42 m la nord de bastion (dincolo de această distanţă corespunde asizei a cincea), a cincea asiză corespunzătoare curtinei situată la sud de bastion[46], a cincea asiză a faţadei de nord a bastionului şi a şaptea asiză a faţadei de sud.

Tabelul 1

Dimensiuni ale blochetelor utilizate în paramentul exterior[47]

CURTINA SUD		BASTION		CURTINA NORD (←5,42 m)		CURTINA NORD (→5,42 m)	
Lungime	Înălţime	Lungime	Înălţime	Lungime	Înălţime	Lungime	Înălţime
70	10,5	60	10,5	80	17	63	11,5
40	7	36,5	11,5	60	17,5	60	12
36,5	15	27,5	16,5	56	18,5	37	23
30	17	27,5	13,5	42,5	19	27	10
29,5	18,5	27	13,5	24,5	7,5	24	16(16,5)
17,5	9	21	14,5	19,5	13	16,5	8
16	16,5	21	11,5	18,5	13	14	13
15	14	20	6	16	11	18,5	8
13	11,5	18,5	6	12 (12,5)	8,5(9)	18	9,5
12,5	11	13,5(14)	11,5(12)	8	17,5	12	5,5

[44] Chiar şi în cadrul unor asemenea asize dimensiunile blocurilor pot descreşte în zonele mai îndepărtate de intersecţia cu bastionul. Aşadar, se poate spune că, în general, dimensiunile mari pot fi întâlnite odată cu apropierea relativă faţă de laturile bastionului.

[45] Acest rol este suplinit de obicei de asize de cărămidă (v. de ex. Adam, *op. cit.*, p. 156, fig. 340). Din păcate nu se poate deocamdată observa dacă, asemenea cazului în care asizele de reglaj orizontal sunt realizate din cărămidă, blochetele aplatizate de la zidul argamens parcurg întreaga grosime a zidului sau se încastrează adânc în emplecton (condiţii necesare pentru a îndeplini funcţia unei asize de reglaj).

[46] Căreia îi corespunde o asiză din blochete plate aparţinând curtinei dinspre nord (cu rol probabil analog asizei de reglaj).

[47] Tabelul nu are ca scop prezentarea tuturor dimensiunilor înregistrabile la ora actuală; el are o valoare de sugestie în legătură cu modul în care variază dimensiunile generale (dificil de standardizat datorită caracteristicilor calcarului utilizat).

https://biblioteca-digitala.ro

Tratarea rosturilor :

Mortarul din rosturile verticale apare în general prin scurgere din mortarul rosturilor orizontale corespunzătoare. În acest fel distanțarea dintre blochete (lărgimea rosturilor verticale) a fost mult mai uniform (și cu valori minimale) distribuită în suprafața paramentului[48]; variația grosimii apare în general cuprinsă între 0,5 cm și cca 2 cm.

Variația grosimii rosturilor orizontale nu este aleatorie. Impusă de necesitățile de orizontalizare, ea contribuie la ceea ce am putea numi „reglarea fină” a asizelor. Acest tip de reglare cu ajutorul mortarului din rosturi apare mai ales ca element compensator, atât pe lungimea corespunzătoare unei asize normale, cât, mai ales, firește, în cazul asigurării reglajului *asizelor secundare* cu

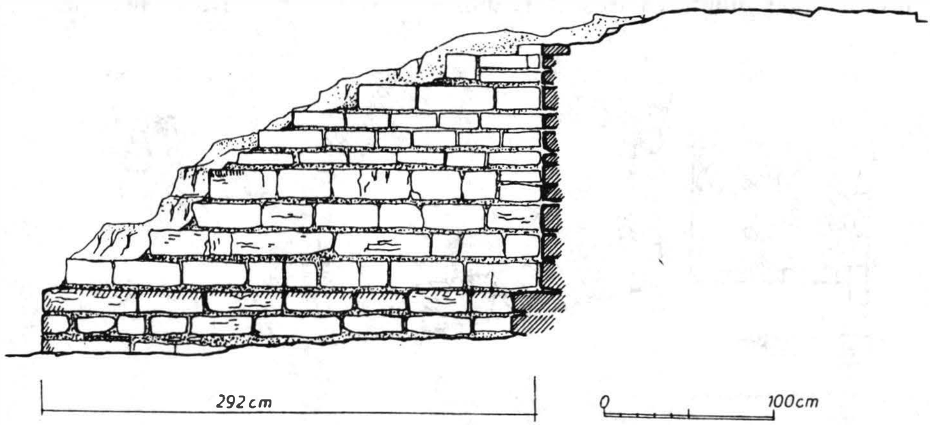

Fig. 7. Argamum. Vederea fațadei nordice a bastionului.

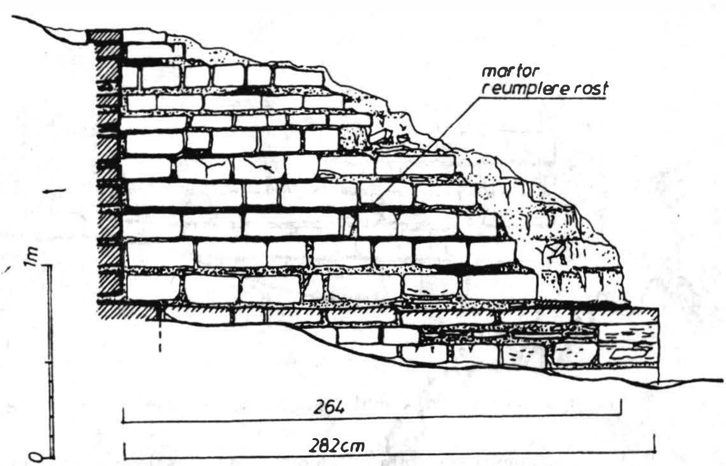

Fig. 8. Argamum. Vederea fațadei sudice a bastionului.

48 Poate fi regăsit aici unul dintre motivele pentru care lărgimea rosturilor verticale nu este relevantă cronologic.

https://biblioteca-digitala.ro

asiza principală[49] corespunzătoare. Se poate considera că, în ultimă instanță, la originea acestui procedeu regăsim calitatea însăşi a pietrei destinată construcției: calcarul (de origine locală), deşi apt pentru construcție, este suficient de friabil pentru a nu se preta la o „standardizare" globală a dimensiunilor blochetelor destinate punerii în operă. Dimensionarea extrem de variată a blochetelor (tabelul 1) care formează paramentul poate fi interpretată, alături de considerente legate de rezistența şi coeziunea zidului, şi ca efect al acestei realități. Un alt efect este şi friabilitatea muchiilor şi, implicit, a colțurilor blochetelor, menționată anterior. Cum vom arăta în cele ce urmează, consecințele acestui inconvenient sunt diminuate tot cu ajutorul mortarului din rosturi.

Sporadic distribuite în masa paramentului se pot observa unele „puncte critice", unde întâlnirea traseelor unor rosturi învecinate este însoțită de o

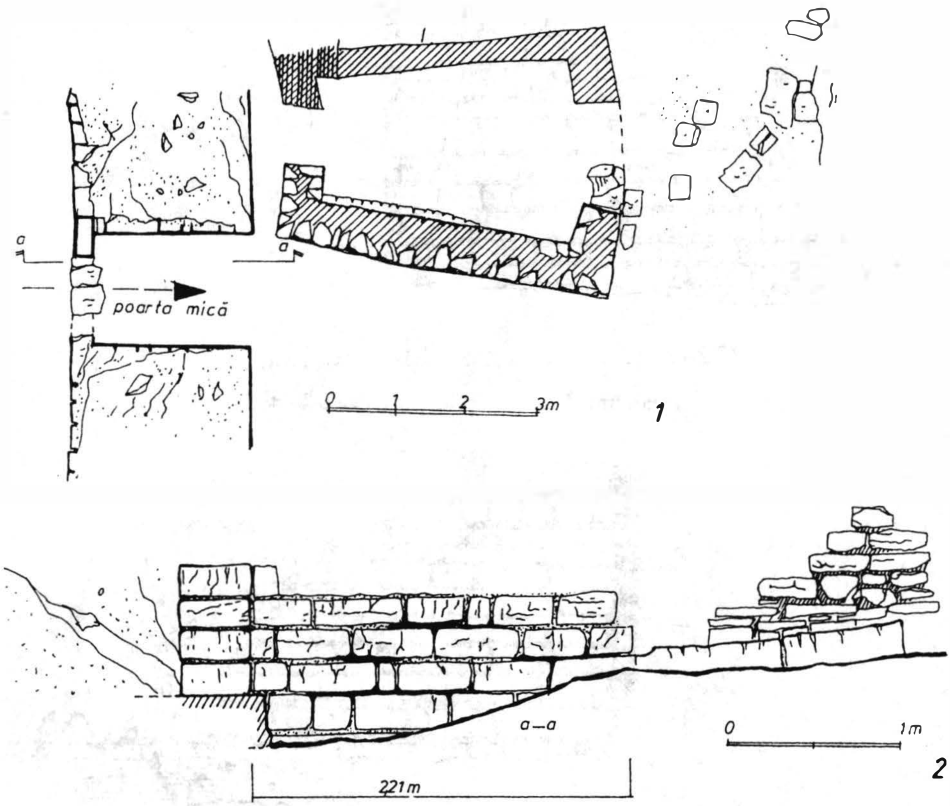

Fig. 9. Argamum. Ansamblul Poarta Mică: plan (1) şi vedere laterală (2).

[49] Aceste denumiri sunt prin excelență convenționale. Le utilizăm pentru a distinge între (porțiuni de) asize formate dintr-un singur rând de blocuri (*asize principale*) şi asizele corespunzătoare „compensatoare" (*asize secundare*), formate din două sau mai multe rânduri de blochete (meloane prelucrate) a căror înălțime rezultată prin însumare este egală cu înălțimea *asizei principale*.

https://biblioteca-digitala.ro

decroşare simplă[50] sau mai complexă a asizelor[51]. Acestea apar sub forma unor „noduri" de mortar cu suprafaţa mai mare decât a rosturilor propriu-zise. Uneori în aceste „noduri" apar elemente de umplutură formate din meloane mici, aşchii de piatră (predilect plate); cu totul excepţional în cazul curtinelor propriu-zise şi sporadic în cazul paramentelor bastionului sunt utilizate cioburi ceramice.

Atât în cazul curtinelor, cât şi al bastionului, s-a putut observa prezenţa unor urme ale tratamentului originar al rosturilor: acesta este atestat prin porţiunile în care se mai conservă stratul exterior din mortarul utilizat în rosturi. Mortarul are o culoare roz deschis, diferită de culoarea gri a mortarului din masa generală a zidului. Aceste urme de mortar reprezintă mărturia unui procedeu special de tratare a rosturilor, pe care considerăm necesar a-l descrie în liniile sale generale[52].

După punerea în operă a paramentului, rosturile, lăsate goale faţă de nivelul paramentului, au fost *reumplute* cu un mortar de culoare roz şi în final *retrasate* [53]. Mortarul suplimentar cu care se efectua reumplerea depăşea (pe faţada zidului) linia muchiilor, asigurându-se protejarea lor suplimentară şi în acelaşi timp disimulându-le imperfecţiunile rezultate din tăierea pietrei. Pentru a se „corecta" linearitatea rosturilor şi deci pentru a se reface efectul vizual al regularităţii sugerate de succesiunea orizontală şi verticală, rosturile au fost retrasate. În cazul de faţă unicul rezultat observabil astăzi al acestei operaţii este un traseu marcat printr-o abia vizibilă concavitate[54], a cărui lărgime (în porţiunile posibil astăzi de observat) măsoară, aproape constant, cca 1 cm. Este remarcabil modul deosebit de îngrijit în care s-a realizat finisarea prin

[50] Când, de exemplu, în cadrul unei asize înălţimea unui bloc este mai mică decât a celor învecinate.

[51] Respectiv adiacenţa unor asize principale cu altele secundare.

[52] Este important a elimina posibilitatea ca acest procedeu să fie confundat cu o mărturie a unei faze de construcţie distincte faţă de zidul legat cu mortar de culoare gri. Întrucât mortarul de culoare roz este singurul care poate fi diferenţiat (exclusiv vizual) de cel de culoare gri, presupunem, în absenţa altor indicaţii, că este cel care (împreună cu dimensiunile diferite ale blochetelor de parament) a determinat-o pe Maria Coja să considere că tehnica de zidărie relevă două faze distincte de edificare a zidului.

[53] Din categoria *rosturilor pline (joints pleins)* fac parte acele rosturi în care materialul liant este adus la nivelul paramentului. Când, raportate la nivelul paramentului, rosturile sunt lăsate la început goale, ele urmează să fie umplute cu un mortar de mai bună calitate decât cel utilizat în masa zidului. Acest tip de rost (prezent şi la Argamum), numit *rost reumplut* („*joint regarni*"), este de fapt o varietate a tipului de *rost plin.* Rosturile rezultate sunt cunoscute sub numele de *rosturi reumplute* şi *retrasate* („*joints regarnis et retracés*"). Subliniem însă că, la nivel general, rosturile *reumplute* nu sunt obligatoriu şi *retrasate,* după cum nici operaţia de *retrasare* nu este obligatoriu determinată de *reumplere* (Ginouvès, Martin, *op. cit.,* p. 128, pl. 34, fig. 13).

[54] În acest caz pare evident că scopul retrasării era pur decorativ.

https://biblioteca-digitala.ro

reumplere a rosturilor; stratul de mortar corespunzător reumplerii este el însuşi format din două straturi. Stratul de bază, mai gros (cca 0,7 cm) şi cel exterior (maximum 0,25 cm). Mortarul (var + praf de cărămidă + spărturi ceramice extrem de fine) este asemănător în ambele straturi, cu deosebirea că cel exterior conţine mai mult praf de cărămidă[55].

Aspectul paramentului în ansamblul său evidenţiază deci o tehnică a apareiajului de evidentă tradiţie romană, iar lărgimea uneori impresionantă a rosturilor orizontale sugerează, eventual, o epocă de construcţie târzie[56].

Canalul de scurgere[57] (fig. 6 şi 11/2):

Traseul canalului este uşor oblic faţă de perpendiculara pe linia curtinei, iar lărgimea sa măsoară 19 cm. Pentru asigurarea evacuării i s-a dat o pantă uşoară înspre exteriorul zidului. Arcul de descărcare are o formă mai puţin obişnuită, oarecum asemănător unei parabole[58]. Bolţarii arcului, formaţi din blochete aplatizate dispuse pe cant prezintă (în faţadă) lungimi crescătoare înspre baza arcului[59]. Bolţarul de la „cheie" cel mai bine conservat are o adâncime de cca 20 cm[60]. Deşi foarte distrus, dimensiunea canalului propriu-zis poate fi reconstituită în valorile sale aproximative: în apropierea paramentului interior se păstrează urme ale patului de bază realizat din blochete extrem de aplatizate, astfel încât se poate aprecia că înălţimea golului canalului în acest punct este de 19 cm, iar diferenţa de nivel faţă de talpa vizibilă la exterior a fundaţiei este de cca 124 cm. Dacă acest canal de evacuare a fost acoperit[61], cum era firesc, iar pe parcursul traseului său intramuran structura zidită era susţinută în mod analog celui caracteristic porţiunii în care traversează zidul[62], rezultă că nivelul de călcare contemporan lui (considerat în imediata proximitate

[55] Culoarea roz a mortarului de rerostuire, datorată prafului de cărămidă, nu este rezultatul unei opţiuni de natură estetică. Prezenţa prafului de cărămidă poate fi asociată cu intenţia de a oferi rosturilor (şi prin aceasta zidului) o mai mare protecţie împotriva apelor de ploaie.

[56] Adam, *op. cit.*, p. 150.

[57] Autoarea descoperirii consideră că această *„deschidere în zid, având aspectul unui canal de scurgere"*, trebuie pusă în legătură cu remanierea zidului în aceasta zonă, certificată prin „diferenţa de mortar"; de asemenea, nivelul la care se află această deschidere ar fi rezultatul nemijlocit al înălţării nivelului de călcare contemporan acesteia, la un moment dat, „faţă de vechiul nivel de călcare al zidului în această parte" (Coja, Peuce 2, 1971, p. 183).

[58] Vădind de fapt o intenţie de „supraînălţare" prin raport cu un arc obişnuit în plin cintru.

[59] Caracteristicile acestui arc îl pot eventual defini ca un tip hibrid al arcelor de descărcare care, pe lângă misiunea de a uşura masa propriu-zisă a zidului, oferă posibilitatea de a asigura „vizitarea" (sau depistarea) conductelor în vederea unor intervenţii (Adam, *op. cit.*, p. 259, fig. 551).

[60] El este de fapt o blochetă aplatizată dispusă pe cant.

[61] De tipul *conductă acoperită* („conduits couverts"); cf. Ginouvès, Martin, *op. cit.*, II, Paris–Roma, 1985, p. 207.

[62] Adică structură boltită.

https://biblioteca-digitala.ro

a zidului) trebuia să se afle deasupra nivelului bolțarului de „cheie”. Dacă pe parcursul traseului dinafara zidului canalul nu avea o structură boltită, sau, în caz contrar, aceasta era rezolvată în plin cintru, acest nivel poate fi căutat, probabil, ceva mai jos[63]; în acest fel s-ar fi putut lăsa vizibilă o mică porțiune din partea superioară a arcului[64] corespunzător paramentului interior, procedeu (frecvent întâlnit în asemenea cazuri) prin care se asigura reperul vizualmente necesar pentru eventualitatea unor intervenții (reparații)[65]. Din acest punct de vedere, canalul poate fi pus în relație de contemporaneitate cu bazilica învecinată (faza II). Diferența de nivel înregistrată între dalajul din nava centrală a bazilicii şi punctul „G” adiacent gurii canalului este de cca 24 cm[66]; poziția rezultantă a gurii canalului evidențiază posibilitatea de a reconstitui cota relativă necesară pentru un nivel de călcare corespunzător, astfel încât acesta să răspundă dublei condiții impuse de necesitatea îngropării unei conducte de evacuare şi în acelaşi timp de „echivalență” cu nivelul corespunzător bazilicii.

În absența unor informații arheologice exhaustive asupra acestei zone, una dintre puțin numeroasele concluzii lipsite de echivoc posibil de extras din observarea caracteristicilor construcției acestei porțiuni din canalizare este că nivelul gurii de *deversare* a canalului[67] nu a fost realizat în poziția obişnuită, la baza zidului[68], ci mult mai sus, cu toate dezavantajele care decurg din scurgerea apelor deversate pe o porțiune de parament[69]. Concluzia la care ne obligă această realitate este că, în momentul construirii canalului, nivelul de călcare la exteriorul zidului[70] era situat mult mai jos față de nivelul de călcare din interior[71]. Din punct de vedere

[63] Cu echivalentul grosimii structurii corespunzătoare, caracteristice nivelului de călcare respectiv (conducta de evacuare trebuia să fie îngropată).

[64] Nu este exclus ca acesta să fi fost motivul „supraînălțării" înălțimii axiale care conferă arcului aspectul menționat.

[65] V. supra, n. 62.

[66] Mulțumim pe această cale d-lor Sorin Anghel şi Marian Malagean, de la Institutul GEOECOMAR, care au avut deosebita amabilitate de a ne pune la dispoziție o serie de date de nivelment, pe care le utilizăm aici.

[67] Corespunzătoare deci paramentului exterior al zidului de incintă.

[68] Adam, *op. cit.*, p. 285, fig. 611.

[69] Poate nu întâmplător zona adiacentă gurii canalului este cea mai distrusă la nivelul paramentului.

[70] Aflat în mod normal deasupra tălpii fundației, aşa cum se poate de altfel deduce şi din profilul stratigrafic din fig. 3 (după Coja, Peuce 2, 1971, p. 186, fig. 4).

[71] Această observație este în perfectă concordanță cu concluziile Mariei Coja (*op. cit.*). Cu toate acestea autoarea consideră că poziția gurii de canal corespunzătoare paramentului exterior se datorează construirii acestuia într-o fază mai târzie a zidului: „*Că zidul a avut el însuşi unele remanieri în urma vreunei distrugeri (...) se observă chiar în mica porțiune din paramentul exterior redegajată de noi, reparație sesizabilă prin diferența de mortar. Totodată pare că s-a folosit acest prilej pentru a se practica o deschidere în zid, având aspectul unui mic canal de scurgere cu un mic arc ce ar corespunde unui nivel înălțat la un moment dat față*

https://biblioteca-digitala.ro

dimensional conducta de evacuare ar putea fi echivalată cu o calibrare de tip de *quinquagenaria*[72] sau *septuagenaria*[73].

4. Deşi cercetarea zidului de incintă în zona discutată aici nu este încă încheiată, se pot pune în evidenţă câteva posibilităţi de interpretare a succesiunii evenimentelor de natură constructivă care au afectat această zonă. În mod fundamental orice ipoteză referitoare la acest subiect este direct dependentă de observaţiile Mariei Coja.

a) În zonele în care am avut posibilitatea să efectuăm observaţii, nu am putut surprinde existenţa mai multor faze de construcţie. Zidul apare construit unitar, într-o tehnică de zidărie adaptată materialului utilizat, pe care am descris-o anterior şi care, cum s-a văzut, nu pune în nici un caz probleme complicate de descifrare. Diferenţele sensibile între dimensiunile blochetelor nu pot fi aduse ca argument pentru diferenţieri între eventuale etape în perspectivă cronologică, iar singurele diferenţe de mortar pe care le-am surprins sunt mărturia unui mod specific de prelucrare a rosturilor şi nicidecum urme ale unei faze cronologic distincte de construcţie[74]. În ceea ce priveşte „talpa" zidului, ea reprezintă în mod evident o fundaţie evazată şi, cel puţin în zona astăzi vizibilă, în nici un caz mărturia unei alte faze de construcţie. Dacă o asemenea fază, mai timpurie[75], a existat, ea ar trebui în mod necesar să-şi păstreze urmele la un nivel mai adânc decât cel până la care am avut noi acces[76]. Desigur, unele reparaţii sau remanieri ale zidului pe parcursul existenţei sale au fost posibile. Analiza exclusiv vizuală a mortarului utilizat în structura zidului nu ne permite însă atestarea unor asemenea intervenţii *pe porţiunea de parament exterior* studiată. Cu alte cuvinte, orice

de vechiul nivel de călcare al zidului în această parte" (*ibidem*, p. 183). Prin compararea profilului stratigrafic de la fig. 3 cu datele din fig. 6, rezultă că nici într-o asemenea viziune gura canalului nu poate corespunde vreunui nivel de călcare aflat la exterior, cu excepţia situaţiei în care canalul ar fi fost construit într-o etapă corespunzătoare unui nivel mai târziu decât oricare din cele păstrate *in situ* în momentul când s-au efectuat cercetările arheologice.

[72] Corespunde unei calibrări a canalizării în care conducta are o secţiune cu suprafaţa de *50 dactyli*^{2} şi un diametru de 8 *dactyli* (14,72 cm). Cf. Adam, *op. cit.*, p. 276.

[73] Calibrare în care suprafaţa secţiunii măsoară *70 dactyli*^{2}, iar diametrul conductei 17,3 cm (9,4 *dactyli*). Este mai puţin plauzibilă (având în vedere dimensiunile canalului), dar nu întrutotul exclusă o calibrare de tip *octogenaria* (suprafaţa = 80 *dactyli*^{2}, iar diametrul de 18,6 cm) (*ibidem*).

[74] În nici unul dintre cele două studii ale Mariei Coja anterior citate, care postulează existenţa a două faze în funcţie de diferenţele dimensionale ale blocurilor şi diferenţele de mortar, nu se indică nimic despre caracteristicile mortarelor respective; întrucât noi nu am putut observa alte diferenţe decât cele deja descrise, presupunem (cu rezerva necesară) că şi observaţiile Mariei Coja la acestea se referă.

[75] Coja, *op. cit.*

[76] Din secţiunea prin zid corespunzătoare profilului se poate vedea că secţiunea arheologică a pătruns mai adânc înspre baza fundaţiei, dar observaţiile care-l însoţesc nu se referă la acest aspect, cum, de altfel, nici o observaţie arheologică nu descrie pentru această porţiune a fundaţiei elemente care ar putea fi eventual legate de ipoteza existenţei unei a doua faze de refacere.

https://biblioteca-digitala.ro

eveniment de natură constructivă s-ar fi putut întâmpla în zonele superioare ale zidului, adică în porțiunea de *elevație* a curtinei, considerată dinspre interiorul cetății. Dar cum cea mai mare parte din această parte a elevației zidului nu s-a păstrat[77], o discuție orientată în jurul posibilelor intervenții care au afectat-o nu face parte din aria preocupărilor noastre din acest moment.

b) O problemă esențială este desigur datarea momentului de construcție a zidului de incintă surprins în această zonă. Pentru aceasta avem la dispoziție profilul stratigrafic asociat zidului, realizat de Maria Coja[78] (fig. 3). Acesta evidențiază destul de clar un nivel corespunzător părții superioare a tălpii; este de presupus, conform uzanțelor normale de construire a unui zid, că acest nivel corespunde nivelului de la care acesta a fost edificat. Datarea nivelului respectiv, deşi nu este ferită de echivoc, este deductibilă din interpretarea profilului. Se afirmă cu suficientă claritate că nivelul databil în sec. V se afla *cu 20–30 cm mai jos* [s.n.] față de talpa fundației: „*De la nivelul actualei plinte, tot în exterior, mai jos cu 0,20–0,30 m se află un nivel de locuire cu construcții din piatră și ceramică de aspect tardiv care aparține probabil secolului al V-lea*" [79]. Aşadar, nivelul corespunzător momentului de construcție a zidului trebuie implicit pus în legătură cu o perioadă mai târzie, probabil aparținând sec. VI. Rezultă că momentul de edificare a zidului de incintă *în această zonă* poate fi pus în legătură cu o perioadă de construcție corespunzătoare *celei de a doua faze* a bazilicii învecinate. Această ipoteză poate fi susținută şi de alte importante observații: „*Conform planului obținut se poate afirma că ne aflăm în fața unei alte bazilici susceptibile de a fi datate în secolul al V-lea e.n.* ***Nivelul ei de călcare se leagă foarte bine cu nivelul construcțiilor din exteriorul bastionului şi curtinei adiacente, plasat mai jos de plinta față de care a fost vorba mai sus***" [s.n.][80]. Ca un corolar al observațiilor citate rezultă că în momentul în care a fost edificat zidul de incintă *în această zonă a cetății,* bazilica de sec. V a fost dezafectată. Noul traseu a fost obligat să-şi asume o parte din suprafața adiacentă absidei bazilicii, destinată poate

[77] Iar cealaltă, până la o viitoare degajare, este încă inaccesibilă.

[78] *Ibidem.* Menționăm că acest profil nu pune în evidență un moment de construcție în care fundația zidului, „remaniat" în opinia autoarei, ar fi constituit paramentul unei faze anterioare. De asemenea, reamintim că legătura stratigrafică cu zidul a fost în mare parte iremediabil distrusă de către „şanțul Nicorescu": acesta însă a putut afecta exclusiv nivelurile care coboară până la cel aflat imediat deasupra fundației (cf. Coja, Peuce 2, 1971, p. 186, fig. 4).

[79] Eadem, BMI 41, 1972 , 3, p. 38.

[80] *Ibidem.* Este vorba aşadar de nivelul datat de autoare în secolul al V-lea. Prin aceasta autoarea își reevaluează concluziile expuse în studiul său anterior (eadem, Peuce 2, 1971, p. 186–187), conform cărora s-ar fi putut deduce că nivelul atribuibil sec. V este cel situat mai sus (în proximitatea tălpii). Cum se va vedea în tabelul 2, această reevaluare a concluziilor asupra stratigrafiei oferă şansa de a acorda logic evenimente constructive importante din această zonă. Menționăm însă că Maria Coja nu face, în nici unul dintre studiile amintite, nici o referire directă la datarea nivelului despre care deducem că ar putea fi atribuit sec. VI.

https://biblioteca-digitala.ro

circulației, nefiind exclus ca traseul curtinei să fi „tăiat” chiar o parte din absida respectivă (fig. 4, 10). Pentru refacerea edificiului bazilical, s-a construit deci altă absidă, ceva mai retrasă spre vest. În mod evident, această retragere, care de altfel nu depășea echivalentul unei adâncimi de absidă, a fost *indisolubil* legată de momentul edificării curtinei discutate aici, relația dintre cele două evenimente constructive, cel al edificării curtinei și cel al „retragerii” absidei spre vest, fiind una de la cauză la efect. Soluția aleasă pentru restructurarea impusă spațiului arhitectural urban de noul[81] amplasament al curtinei exprimă o opțiune firească pentru o asemenea edificare. Ea poate fi legată nu numai de considerente de natură arhitecturală, dar și de factori legați de circulația urbană și, nu în ultimul rând, de necesitățile impuse de însăși învecinarea cu bastionul; pentru a asigura funcția de apărare prin accesul la ziduri în acest punct „critic” (prezența bastionului) era în mod evident necesar să se asigure un spațiu liber de circulație[82]. Vrem să spunem prin acestea că „retragerea” spre vest a absidei bazilicii iustiniane (?) a fost condiționată în mod *direct* de edificarea traseului curtinei și deci, numai *indirect* de păbușirea falezei.

5. În mod necesar o asemenea ipoteză, deși se referă la evenimente constructive punctuale, trebuie analizată și prin prisma implicațiilor sale în modelele posibile de ilustrare a evoluției urbane în ansamblul său. Înainte de alte comentarii, este necesar să subliniem că ipoteza enunțată are la bază postularea unei catastrofe naturale, care a avut ca efect prăbușirea unei părți a terenului afectat cetății inițiale. În ansamblul său această ipoteză intră în acord atât cu concluziile lui P. Nicorescu, cât și cu cele ale Mariei Coja. Aspectul paradoxal al acestei afirmații este numai aparent.

Orientându-se în funcție de informații oferite de sursele antice, P. Nicorescu afirma că zidul de incintă al cetății Argamum a fost edificat în sec. VI, în timpul domniei lui Iustinian[83]. În stadiul actual al cercetărilor acest lucru poate fi considerat *integral valabil* pentru traiectul estic al curtinei (corespunzător tronsonului analizat în studiul de față) și trebuie să notăm că deocamdată aspectul zidului nu ne îndeamnă să credem că *în această parte* a traseului curtinei zidul de incintă a avut faze mai timpurii (romane) de existență[84]. În privința celorlalte trasee ale incintei („catetele”) credem, pe de

[81] V. infra.

[82] Pe de altă parte, trebuie subliniat că, în condițiile unei stricte contemporaneități în etapizarea edificării celor două construcții, curtina cu bastion și respectiv noua basilică, o adosare a acesteia față de zid nu ar fi fost de natură să favorizeze operațiile de execuție.

[83] Nicorescu, Académie Roumaine, Bulletin de la Séction Historique 25, 1944, 1, p. 95–101.

[84] Este cazul să subliniem încă o dată că atribuirile cronologice utilizate de noi sunt strict dependente de cele stabilite de Maria Coja, care (asemenea lui Nicorescu) datează bazilica (faza a doua) în timpul lui Iustinian și faza inițială (necunoscută lui Nicorescu) în sec. V. Cronologia zidului de incintă se bazează atât pe sugestiile oferite de studiile Mariei Coja, cât și pe coordonatele unor succesiuni impuse de cronologia relativă (v. relația între zidul de incintă și cele două faze stabilite de Coja pentru bazilică).

https://biblioteca-digitala.ro

o parte, că ipotezele celor doi autori nu se exclud reciproc, iar pe de altă parte, că nu este cazul deocamdată să punem la îndoială veridicitatea surselor antice. Deşi nu am avut posibilitatea să observăm cum se cuvine alte porţiuni ale incintei (în cea mai mare parte a traiectului lor inaccesibile la ora actuală)[85], câteva observaţii pe care le-am efectuat asupra unei porţiuni de parament aparţinând complexului cunoscut sub numele de „Poarta Mică" (fig. 9) aduc un argument în plus în acest sens. Porţiunea de parament analizată evidenţiază un tip de tratare a rosturilor identic celui aparţinând tronsonului din traseul estic; rosturile au fost reumplute cu acelaşi tip mortar de culoare roz[86]. Prin urmare este posibil să credem că şi în acest punct a avut loc o (re)edificare a zidului în aceeaşi perioadă cu aceea în care s-a edificat traseul care urmăreşte astăzi faleza. Spre deosebire de tronsonul anterior analizat, se poate vorbi aici despre o refacere, deoarece, într-o secţiune efectuată în apropierea Porţii Mici[87], Maria Coja certifică, de data aceasta pe baza unor observaţii stratigrafice, existenţa unei faze mult mai timpurii de funcţionare a incintei[88].

6. Ca un corolar al observaţiilor de mai sus se poate contura următoarea ipoteză în privinţa evoluţiei incintei în ansamblul său (fig. 10; tab. 2, varianta 1). Faza mai timpurie a incintei argamense ar putea fi recunoscută exclusiv pe traseul relativ[89] al celor două „catete", dar nu şi pe traiectul „ipotenuzei", din care face parte tronsonul analizat în studiul de faţă. În această fază iniţială deci, conturul incintei se încheia după un traseu „deplasat" mult (?) înspre est. Prăbuşirea falezei[90] împreună cu terenul adiacent a antrenat cu sine atât curtina învecinată, cât şi o parte (probabil substanţială) din suprafaţa cetăţii şi a avut, fireşte, efecte

[85] Din nefericire nici cele accesibile nu oferă prea mari posibilităţi. Cercetarea arheologică (de importanţă fundamentală pentru decriptarea evoluţiei sistemului de fortificaţie argamens) de la cele două porţi ale cetăţii (A. Opaiţ şi C. Alexandrescu-Opaiţ) a rămas neîncheiată şi, cu totul inexplicabil, nu există la dispoziţia cercetătorilor nici o observaţie referitoare la aceste obiective.

[86] Conform analizei exclusiv vizuale, mortarul din structura zidului pare să fie şi el analog celui utilizat în tronsonul estic.

[87] La cca 13 m distanţă spre vest faţă de *Poarta Mică*.

[88] „Situaţia pledează în favoarea unei distrugeri ce a putut avea loc după anul 364, când a fost găsită această monedă şi în consecinţă *zidul fusese construit şi funcţionase înainte de acest moment*"[s.n.]; cf. Coja, BMI 41, 1972 , 3, p. 38.

[89] Sperăm că cercetări arheologice viitoare vor aduce suficiente informaţii pentru a şti dacă pe direcţia „catetelor" traseul târziu al zidului de incintă respectă sau nu *integral* linia fortificaţiei timpurii: nu putem şti acum care au fost, în totalitatea lor, efectele presupusei prăbuşiri a terenului, a cărei amploare şi particularităţi de „iradiere" în zona doar indirect afectată şi ocupată în continuare de cetate, nu le putem aprecia cu această ocazie.

[90] Despre posibile modificări geomorfologice v. Coja, Peuce 2, 1971, p. 186; considerând locuinţele ale căror ziduri le-a dezvelit dincolo de traseul zidului (spre linia falezei actuale) ca extramurane, autoarea sugerează ca posibilă motivaţie pentru această incredibilă amplasare o „retragere a zidului (de cca 20 cm!?), care a trebuit, din motive tactice ori modificări geomorfologice, să se plaseze mai spre interior [sic!] faţă de faleza înaltă din această parte a terenului" (*ibidem)*.

https://biblioteca-digitala.ro

distrugătoare şi asupra restului ariei construite a cetăţii. În mod obligatoriu, după consumarea acestei catastrofe a intervenit o perioadă de complexă activitate constructivă, când, din necesitatea de a se reînchide traseul fortificaţiei, s-a ridicat o nouă curtină, pe un traseu *adaptat la noua configuraţie a terenului*, traseu din care a făcut parte şi tronsonul analizat mai sus. În acelaşi timp au fost

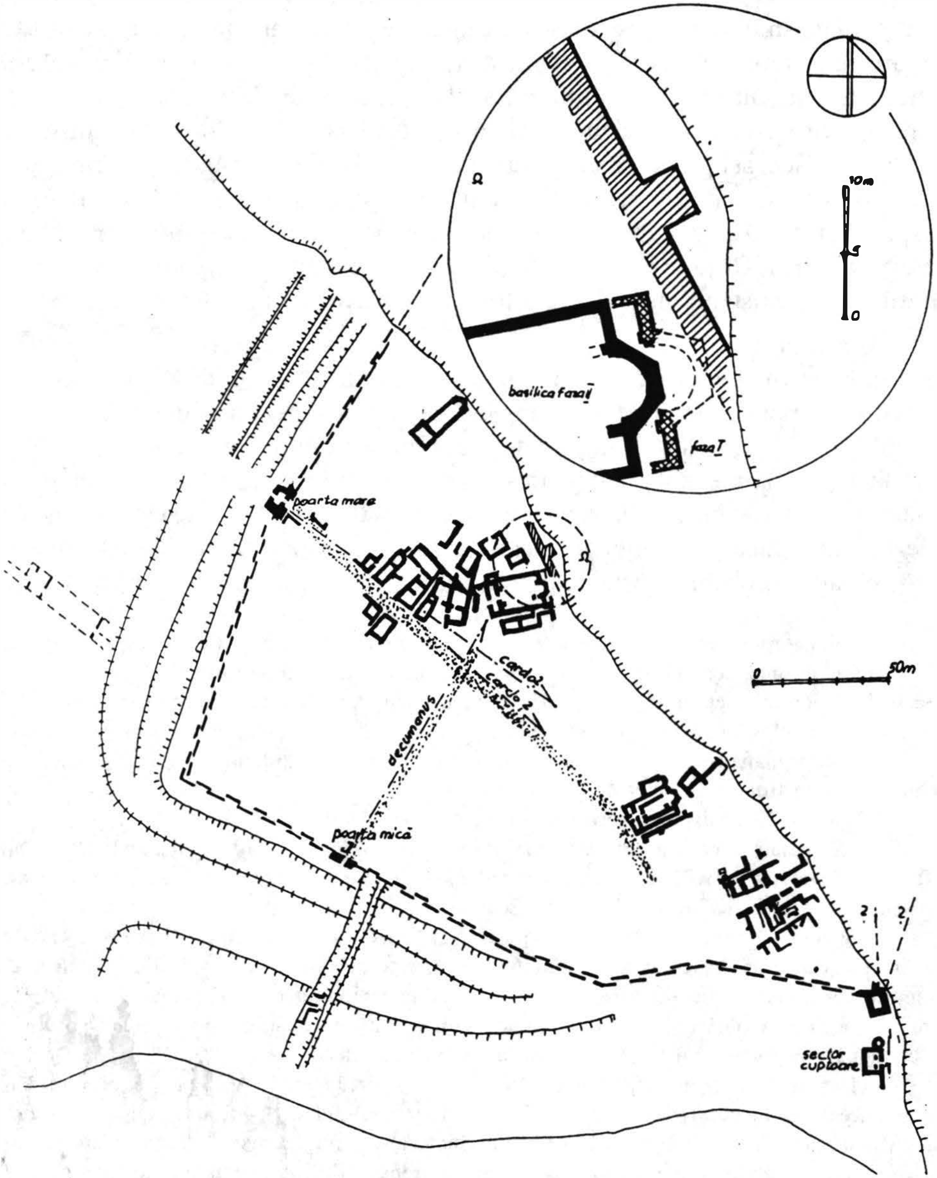
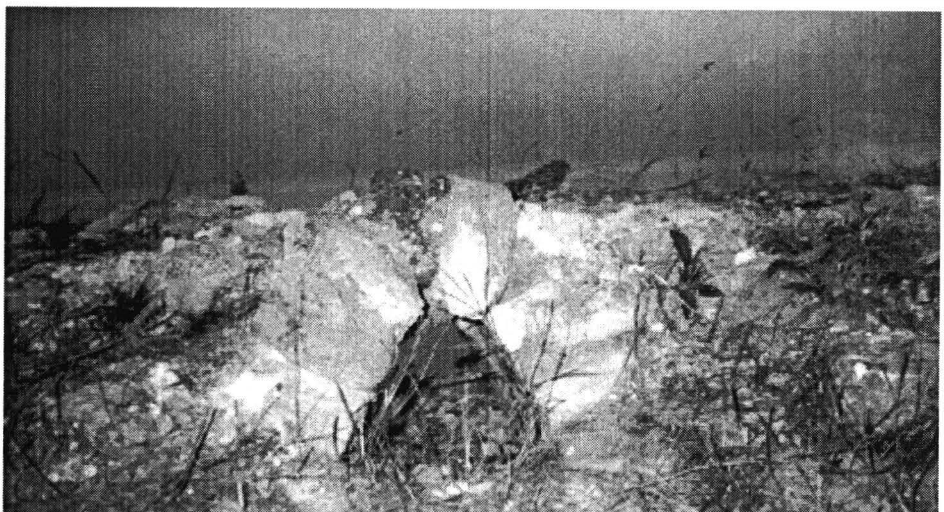

Fig. 10. Argamum. Planul cetăţii şi detalierea relaţiei între curtina de est şi bazilica învecinată (ridicare topografică realizată de S. Anghel şi M. Malagean).

https://biblioteca-digitala.ro

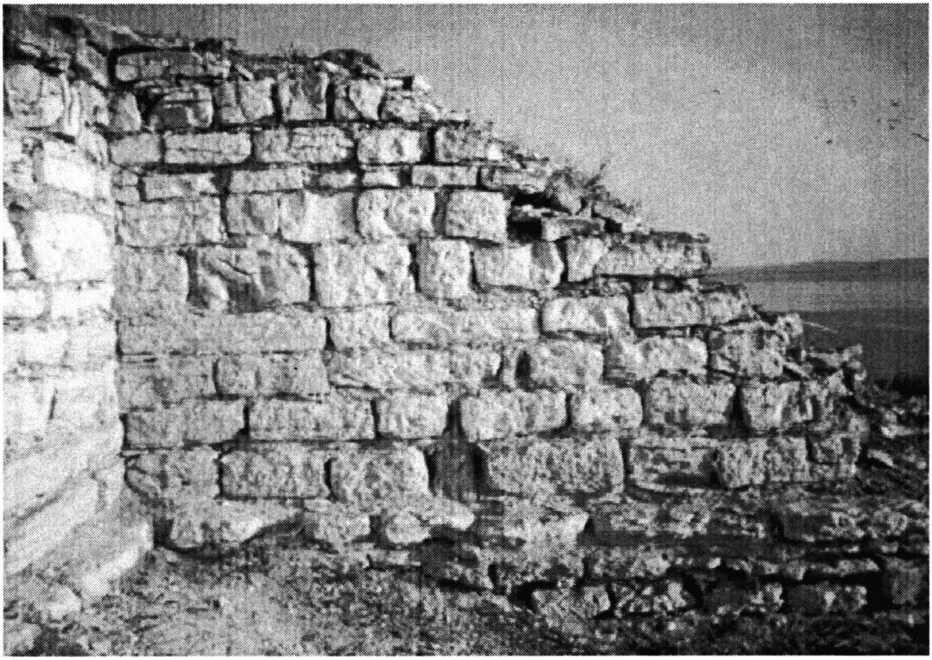
1

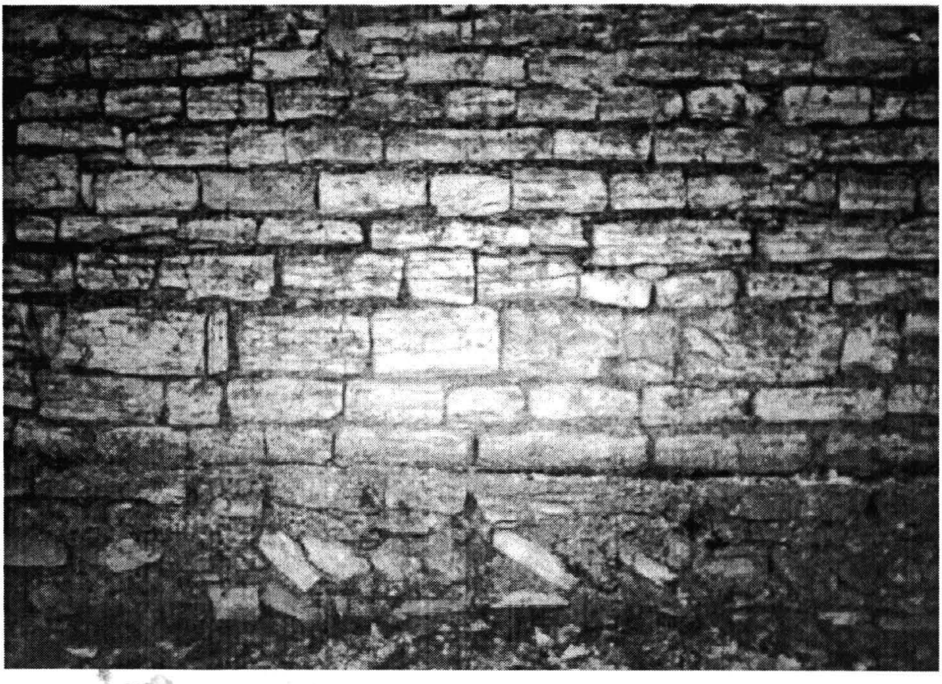
2

Fig. 11. Argamum. 1 curtina est cu urmele de locuire descoperite la exterior de Maria Coja (înălțimea ruinelor nu depășea în realitate nivelul tălpii fundației zidului de incintă; în imagine se văd și rândurile de pietre adăugate pentru protecția temporară a ruinelor. Astăzi, cu excepția zidului de incintă, nu se mai păstrează urme vizibile ale acestei realități arheologice); 2 vederea canalului (1997).

https://biblioteca-digitala.ro

1

2

Fig.12. Argamum. 1 latura de sud a bastionului (1997); 2 detaliu din curtina aflată la nord de bastion, cu şirul „aricilor” de fundaţie.

https://biblioteca-digitala.ro

refăcute și alte zone ale curtinei, care păstrează probabil[91] vechiul traseu, așa cum se poate presupune din analiza parțială a paramentului conservat la Poarta Mică. Printre edificiile importante care au suportat *indirect* efectele prăbușirii falezei se numără și bazilica, a cărei absidă, afectată de construcția noului traseu al zidului de incintă, va fi refăcută în poziția „retrasă” cu câțiva metri spre vest.

În acest *model* își poate afla o explicație logică traseul general al fortificației, urmărind, în mod oarecum straniu, conturul unui triunghi dreptunghic. Traseul inițial era după toate probabilitățile mult mai firesc[92], iar conturul triunghiular dobândit ulterior s-a datorat, cum spuneam mai sus, adaptării la o nouă configurație a terenului rezultată în urma prăbușirii terenului dinspre faleză[93]. De asemenea, își află o explicație mai firească prezența urmelor de locuire descoperite la exterior de curtina analizată (fig. 2, 10); ele sunt vestigii ale zonei de locuire *intramurane* dezafectate în urma prăbușirii unei importante zone a cetății și nicidecum mărturii ale unei locuiri *extra muros*[94]. Observațiile arheologice indică dealtfel o relație de contemporaneitate între faza I a bazilicii și nivelul de locuire corespunzător sec. V surprins în zona respectivă, iar faze de locuire ulterioare acestui moment nu sunt atestate aici[95].

Una dintre implicațiile importante ale ipotezei enunțate asupra cadrului general urbanistic al cetății este aceea că face posibilă eliminarea unui substanțial echivoc legat de amplasamentul inițial al primei faze *a celei mai mari bazilici* a cetății. Departe de a avea o poziție oarecare, evident necontrolată printr-o adosare abuzivă la zidul de incintă[96], acest monument de interes major al cetății își dezvoltă arhitectura într-un „miez” al cetății, respectiv într-un focar important al rețelei urbane, și nu ca un apendice marginal al acesteia. De altfel, amplasamentul celei mai monumentale bazilici creștine poate fi privit și din altă perspectivă, care sprijină concluziile de mai sus; ea a fost edificată pe o platformă cu înălțime dominantă, în vecinătatea intersecției dintre două axe principale de circulație, axa nord-sud corespunzătoare *Porții Mari* (situată pe „cateta” de nord) și axa est-vest care conduce la *Poarta*

[91] În absența unor cercetări exhaustive asupra traseului fortificației nu se poate ști dacă păstrarea traseului (în aria care nu a suportat nemijlocit prăbușirea) a fost integrală sau a presupus și unele „devieri”.

[92] Mai mult sau mai puțin apropiat (în funcție de necesitățile de adaptare la configurația terenului) de un patrulater, așa cum o sugerează cele două direcții asimilabile „catetelor”).

[93] Când s-a desfășurat, desigur, un nou program urbanistic impus de necesitățile de rezolvare a multiplelor probleme implicate de diminuarea forțată a teritoriului construit al cetății.

[94] Din moment ce traseul curtinei a fost retras până la linia actual observabilă, respectiv până într-o zonă considerată a fi teren sigur, este greu de presupus că s-ar fi considerat lipsită de riscuri majore o extindere a zonei de edificare dincolo de această limită.

[95] Coja, *op. cit.*, p. 38.

[96] Din punct de vedere constructiv și funcțional o asemenea adosare (cu absida practic tangentă la curtină) este dificil explicabilă. De altfel este de presupus că zidul incintei tăia de fapt absida, fiind vorba deci de o desființare a acesteia. Având în vedere însă că exact în această porțiune zidul, împreună cu fundația absidei, sunt actualmente prăbușite în lac și admițând că surpriza unei devieri (suficiente din punct de vedere dimensional) a traseului curtinei astfel încât acesta să nu „deranjeze”, ci ...să menajeze absida, deși improbabilă, nu este întru totul de exclus, suntem obligate să analizăm și această eventualitate (v. tabelul 2).

https://biblioteca-digitala.ro

Mică (situată pe „cateta" sudică). În perspectiva urbană, asemenea caracteristici de poziționare a unui edificiu bazilical ne împiedică să credem într-un principiu de amplasare bazat pe elemente fortuite. Nu este exclus ca axele menționate să fi perpetuat traseele relative ale unor elemente esențiale din vechea structură urbană romană, *axa decumană* şi *axa cardo* (fig. 10). Într-un asemenea caz, perspectiva din care poate fi privită edificarea bazilicii creştine (faza I) câştigă în semnificații. Ea ar fi fost edificată pe terasa dominantă a cetății, în vecinătatea imediată a intersecției dintre *cardo* şi *decumanus*, adică exact pe unul dintre amplasamentele cele mai încărcate de atribute „păgâne" ale cetății romane[97]. Faptul că cea de-a doua fază a bazilicii apare în poziție marginală, în imediata apropiere a fortificației, nu se datorează unei transformări esențiale petrecute în principiile care guvernau activitatea edilitar-urbanistică, ci unor evenimente cu totul independente de orice principiu (catastrofa naturală) care au generat în mod obiectiv modificări importante ale structurii urbane.

În funcție de cronologia evenimentelor constructive sugerată anterior, rezultă implicit că prăbuşirea terenului (falezei) a avut loc cândva în timpul fazei inițiale a bazilicii[98]; activitatea de reconstrucție a început probabil foarte curând după catastrofă, dacă într-adevăr refacerea curtinei şi reconstrucția bazilicii cu absida retrasă pot fi atribuite lui Iustinian.

Prin urmare, conform acestui *model*, ipoteza lui P. Nicorescu rămâne valabilă chiar şi referitor la aspectele constructive ale evoluției fortificației privite în globalitatea lor, în condițiile în care ea se raportează exclusiv la perioada de *reedificare sau refacere* care a urmat distrugerii provocate de prăbuşirea unei părți a terenului ocupat de cetate. Cât despre prăbuşirea falezei, deşi această catastrofă se putea oricând produce datorită procesului de eroziune, nimic nu ne împiedică să o asociem cu un cutremur de proporții, despre care se spune că ar fi distrus (printre altele) cetățile Callatis şi Dionysopolis în timpul lui Iustinian, în anul 543[99]. Opera de refacere (reconstrucție) necesară s-ar fi putut deci încadra perfect printre celelalte acțiuni de (re)construcție întreprinse de către Iustinian înainte de 553–555, dacă e să-i acordăm credit lui Procopius[100].

Este meritul incontestabil al cercetărilor Mariei Coja de a fi pus în evidență, pentru traseul sudic al incintei, mărturii ale fazei de existență anterioară acelei catastrofe.

[97] Acest mod de amplasare a unor bazilici creştine nu constituie o noutate. Un principiu identic de amplasare se regăseşte de ex. la Tropaeum Traiani (bazilica „simplă" şi bazilica „cu transept" sunt edificate pe platforma cea mai înaltă a cetății, la intersecția străzilor principale aflate pe traseul vechilor axe romane *cardo* şi *decumanus*; bazilica „de marmură" a luat şi ea locul unui important edificiu păgân, care constituia un „cap de perspectivă" al unei importante artere de circulație). Cf. Monica Mărgineanu Cârstoiu, Al. Barnea, în *Tropaeum Traiani* I, Bucureşti, 1979, p. 125–127, fig. 107.

[98] Coja (*op. cit.)* a pus în evidență inclusiv porțiuni din nivelul finit de călcare (pavajul) din interiorul bazilicii, aşadar construcția acesteia fusese încheiată.

[99] Vezi G. Popa Lisseanu, *Cetăți şi oraşe din Dobrogea*, Bucureşti, 1914, p. 33 (apud Vulpe, HAD, p. 382 .

[100] V. supra, n. 6.

https://biblioteca-digitala.ro

Tabel 2

Interpretări ale transformărilor urbane

	varianta 1				varianta 2			
structuri	înainte de 364	sec.V	prăbuşire (eroziune?) (cutr. 543 ?)	sec.VI ante 553–555 ?	înainte de 364	sec.V	prăbuşire (eroziune?) (cutr. 543 ?)	sec.VI ante 553–555 ?
1. curtina E „ipotenuza”	×	×	×	□	□	□	□	□
2. curt. V-N („catete”)	□	□	□	□	□	□	□	□
3. Bazilica (faza I)	×	□	□	×	×	□	□	×
4. Bazilica (faza II)	×	×	×	□	×	×	×	□
5.locuire (zona E)	◊	◊	◊	×	O	O	O	×
6. catastrofa naturală	?	?	□	×	?	?	□	?

CONCLUZII

1. traseu curtină est	mult (?) deplasat spre est față de traseul actual al falezei		prăbușit odată cu faleza antică	retras în funcție de noua config. teren (faleză nouă)	același traseu cu al curtinei târzii		1. prăbușit în zona adiacentă absidei 2 nu este afectat	1. **tronson prăbușit; nu se reface** 2. identic cu al curtinei timpurii
3. bazilica faza I		poziție urbană centrală	elevația (parțial?) distrusă	traseul absidei afectat (tăiat?) de constr. curtinei		amplasam. marginal tangent curtinei	1. absida prăb. odată cu zid incintă 2. prăb. elevație	
4. bazilica faza II				poziție „marginală” – abs. retrasă → V				poziție „marginală” – abs. retrasă → V
5. Locuire	intra-murană	intra-murană	prbăbușită (parțial) odată cu faleza antică	– zona neprăbușită părăsită	extra-murană	extramurană	1. prăbușire parțială 2. prăbușire parțială	1. prărăsită 2. părăsită
Observații	– traseul „normal” pentru fortificație înainte de catastrofa naturală (cutremur?) – traseu „triunghiular” pentu fortificație după catastrofa naturală (cutremur?)				1. traseu curtină est orientat în funcție de traseul **actual** al falezei; 2. traseu „triunghiular” pentru fortificație încă din faza timpurie – amplasament incorect pentru bazilică faza I – plasament aberant pentru bazilică faza II în varianta prăbușirii			

Legenda: există; ◊ intra muros; O extra muros; × nu există; ? nu se știe.

https://biblioteca-digitala.ro

ANEXA

CONSIDERAŢII PETROGRAFICE ŞI MICROFACIALE ASUPRA ROCILOR DE CONSTRUCŢIE DIN SITUL ARHEOLOGIC CETATEA ARGAMUM (CAPUL DOLOJMAN, DOBROGEA)

de TITUS BRUSTUR, SORIN ANGHEL, MARIAN MALAGEANU
Institutul Naţional de Geologie şi Geoecologie Marină – GEOECOMAR (Bucureşti)

Pentru precizarea vârstei şi a locului de provenienţă a materialului de construcţie din zidurile cetăţii Argamum au fost prelevate probe din câteva aflorimente din vecinătate (faleza Capul Dolojman, Capul Iancila, Agighiol, Zebil), precum şi din piatra de construcţie a diferitelor edificii din cadrul acestui sit arheologic. Secţiunile subţiri au fost examinate, din punct de vedere climatic şi microfacial, la microscopul polarizant. Din zidul de incintă (traseul estic), o secţiune subţire relevă prezenţa unui calcar fin granular, slab arenitic, cu textura cripto-cristalină (*mud supported*) şi o structură depoziţională, de precipitare chimică. În *background*-ul micritic apar bioclaste (fragmente de inocerami, foraminifere uni şi bicamerate, spiculi de spongieri) şi siliclaste (granule de cuarţ, feldspaţi plagioclazi).Vârsta turonian inferioară atribuită pietrelor de construcţie din perimetrul cetăţii Argamum se bazează pe prezenţa prismelor abundente de *Inoceramus,* dar mai ales, pe lipsa microfaciesului *Pithonella ovalis* Kaufmann.

În zona sinclinalului Babadag se cunosc numeroase cariere din care s-a exploatat şi se mai exploatează calcare grezoase de vârstă cretacic superioară. Aşa numita „piatră de Codru", reprezentând un calcar grezos gălbui, compact sau vacuolar, uneori cu accidente silicoase, se dispune în bancuri masive din care se pot extrage blocuri mari din care apoi se fasonează cu destulă uşurinţă elemente de construcţie (de tipul blochete, borduri etc). Aceste roci prezintă caracteristici fizico-mecanice care le conferă bune calităţi de rocă de construcţie (mai ales calcarul compact care prezintă densitatea aparentă de 2,64 g/cm^3, compactitatea de 92%, rezistenţa la compresiune în stare uscată de 1220 daN/cm^3 şi un coeficient de înmuiere după 25 cicluri îngheţ-dezgheţ de 18%). Materialul util, debitat sub formă de calcare grezoase cu grosimi mai mari de 1 m, s-a extras ca blocuri de minimum 0,5 m^3. Lespezi pentru zidărie sau piatră spartă pentru drumuri s-au exploatat în cariera deschisă în zăcământul Cosari, situat între Caugagia şi Ceamurlia de Jos. Ca zone de perspectivă pentru eventuala exploatare a calcarelor grezoase cretacice sunt cele din zonele Canara Baba (Babadag), Ciucurova (unde sunt exploatate în carieră) şi Mihai Bravu (Babadag).

https://biblioteca-digitala.ro

LE MUR D'ENCEINTE ROMANO-BYZANTIN D'ARGAMUM: UN TRONÇON DE LA COURTINE EST

RÉSUMÉ

Les auteurs proposent un *modèle* pour l'évolution de la fortification d'époque romaine de la cité d'Argamum, afin de trouver une explication pour la forme étrange, triangulaire, du tracé de l'enceinte. Les fondements de l'hypothèse sont issus des observations réalisées par les auteurs sur un tronçon appartenant à la courtine Est, qui se trouve sur le tracé de «l'hypothénuse» (et qui contient aussi un bastion quadrangulaire), dont on présente une analyse détaillée du parement. On expose les arguments sur la foi desquels ce mur d'enceinte doit être pris comme une construction réalisée pendant une seule étape chronologique, le plus probablement au VIe siècle. On a mis en évidence les implications d'une telle constatation pour les possibilités d'interpréter l'évolution des transformations de l'ensemble urbain de la cité dans la mesure permise par l'état des recherches et pour l'étude de certaines transformations. C'est le cas la basilique paléo-chrétienne actuellement adjacente à la courtine Est et des vestiges d'habitat trouvés à l'extérieur de celle-ci (considérés jusqu'à ce moment comme *extra muros*).

Voilà l'hypothèse étayée: à partir de l'époque romaine jusqu'à un moment où la basilique (phase I) était en état de fonction, le périmètre général de la fortification a suivi un tracé «normal», donc la surface occupée par la cité était beaucoup plus étendue vers l'Est. Il s'ensuit dire que le tracé de l'enceinte (Est) se trouvait lui même beaucoup plus «déplacé» (par rapport au tracé tardif) vers l'Est. Par conséquent, la basilique (la plus grande de la cité) édifiée sur le plateau dominant la ville, occupait une position «centrale», peut-être sur la place d'un important foyer urbain d'époque romaine, placé lui-même à l'intersection des axes *cardo* et *decumanus*. Les traces de l'habitat mises en lumière par les fouilles archéologiques au delà de la courtine Est sont donc des témoignages de l'habitat *intra muros*.

En conséquence du processus d'érosion naturelle (un processus éventuellement associé au tremblement de terre – qui a détruit Callatis et Dionysopolis – enregistré en 543) la falaise antique s'est effondrée, en entraînant une importante surface de la ville qui est ainsi disparue elle même, avec le tracé Est de l'enceinte. Après la catastrophe, dans la période de reconstruction (qu'on peut dater sous Justinien, peut-être avant 553–555 si on fait confiance aux informations de Procope), on a édifié un nouveau mur d'enceinte à l'est; le tracé adopté (en suivant «l'hypothénuse») est donc la conséquence directe de la nécessité d'adapter cette construction à la nouvelle configuration du terrain (résulté après l'effondrement de celui-ci). En l'occurrence, ce nouveau tracé de l'enceinte a affligé le tracé même de l'abside de la basilique. Celle-ci

https://biblioteca-digitala.ro

sera refaite avec une nouvelle abside, en faible retrait vers l'ouest, puisque la plus grande basilique de la cité demeure, à cette occasion, dans une position marginale, à peu près adjacente à la nouvelle courtine Est (tab. 2, variante 1).

Par souci de conscience on a mis en évidence aussi les implications (difficilement acceptables) de quelques interprétations antérieures concernant les étapes chronologiques de l'édification de l'enceinte Est (tab. 2, variante 2). Dans l'Annexe on présente l'analyse pétrographique des mœllons utilisés dans la construction.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Plan de la cité d'Argamum (d'après P. Nicorescu).

Fig. 2. Argamum. Courtine Est et les traces d'habitat adjacentes (d'après Maria Coja).

Fig. 3. Argamum. Courtine Est (avec l'indication du bastion): plan (publié «en miroir») et profil (d'après Maria Coja).

Fig. 4. Argamum. Courtine Est avec bastion dans leur rapport avec la basilique voisine (situation enregistrée en 1997).

Fig. 5. Argamum. Courtine Est avec bastion: vue partielle de l'ensemble.

Fig. 6. Argamum. Extrémité septentrionale du tronçon de la courtine Est, percée par le canal: vue (2) et section (1) à travers le canal.

Fig. 7. Argamum. Vue de la façade nord du bastion.

Fig. 8. Argamum. Vue de la façade sud du bastion.

Fig. 9. Argamum. Ensemble de la Petite Porte: plan (1) et vue latérale (2).

Fig. 10. Argamum. Plan de la cité et détail du rapport entre la courtine Est et la basilique voisine (relevé topographique réalisé par S. Anghel et M. Malagean).

Fig. 11. Argamum. 1 courtine Est avec les traces d'habitat découvertes à l'extérieur par Maria Coja (l'hauteur des ruines ne dépassait, en réalité, le niveau de la plaque de fondation du mur d'enceinte; on voit les rangées de pierres ajoutées pour assurer la protection temporaire des ruines. Aujourd'hui, sauf le mur d'enceinte, il n'y a plus de traces saisisables de cette réalité archéologique); 2 vue du canal (état 1997).

Fig. 12. Argamum. 1 vue du coté Sud du bastion (1997); 2 détail de la courtine située au nord par rapport au bastion avec la rangée des «hérissons» de fondation.

https://biblioteca-digitala.ro

LE PROBLÈME DU GRAND PONTIFICAT DE CARACALLA DANS L'INSCRIPTION DE SLĂVENI

par CÉCILE POPESCU

Il existe de nombreuses mentions du **grand pontificat** de **Caracalla** antérieures à son avènement dans l'épigraphie (essentiellement africaine); c'est le cas de **l'inscription** de Slăveni (**Dacia Malvensis**) (IDR II, 496 = CIL III, 13 800 = AnnEp 1896, 62). Deux phénomènes peuvent expliquer cette aberration: d'une part, une confusion des dédicants, issus du milieu civil ou militaire, Septime Sévère et Caracalla partageant, à l'exception de la charge de *pontifex maximus*, les mêmes pouvoirs à partir de 198; d'autre part, une modification des textes honorant Septime Sévère, Caracalla et Géta après la mort de ce dernier, sa titulature étant alors remplacée par celle de son frère, désormais seul empereur régnant et grand pontife, sans changement dans le reste de la dédicace (d'une datation qui n'est plus appropriée au nouveau contexte politique). Ainsi le monument de Slăveni, édifié par l'armée en 205 et mentionnant les trois empereurs, fut martelé après 212, le grand pontificat et la puissance tribunicienne de Caracalla prenant la place du nom de Géta, comme l'avait signalé Gr. Tocilescu à la fin du XIXe siècle.

L'inscription IDR II, 496 (= CIL III, 13 800 = AnnÉp 1896, 62) provenant du camp de Slăveni en Dacie Inférieure et faisant allusion à une construction, nous présente curieusement en 205 ap. J.-Chr. Septime Sévère avec une titulature omettant tout sacerdoce et Caracalla revêtant le grand pontificat:

[I]M[P(ERATOR) CAES(AR)] L SEP[T(IMIUS)] SEVER[US PIUS] PE[RTINAX] AUG(USTUS)
[AR]AB(ICUS) AD[IAB(ENICUS)] PARTH(ICUS) MAX(IMUS) TRIB(UNICIA) POT(ESTATE) XIII
[IMP]ERAT[OR XI] CO(N)S(UL) III P(ATER) P(ATRIAE) ET
[IMP(ERATOR)] CAES(AR) M [AUR(ELIUS) A]NT[O]NI[N]US PIUS AUG(USTUS) CO(N)S(UL) II
[P]ONTIF(EX) MAX(IMUS) [TR(IBUNICIA) P(OTESTATE) V]IIII ALAE I HISPANOR(UM)
[A FUNDA]M[ENTI]S FECERU[N]T

Si nous acceptons cette restitution – il ne faut en effet pas oublier que ce monument se composait lors de sa découverte en 1893 de 260 fragments

https://biblioteca-digitala.ro

dont ne subsistaient cinquante ans plus tard que 128 – nous nous trouvons face au problème de la mention de Caracalla grand pontife antérieurement à son avènement.

Ce cas n'est pas unique et il est malheureux qu'A. Mastino se soit abstenu de l'expliquer, ses remarques se limitant à la constatation du phénomène[1]. Caracalla possédait des charges sacerdotales durant le Principat de son père, ce qui ne constituait en aucun cas une nouveauté, les princes de la famille impériale et plus particulièrement les héritiers désignés recevaient des prêtrises depuis le temps d'Auguste[2]. En revanche, le grand pontificat se distinguait par son caractère de pouvoir unique, le seul à ne pas être partagé dans le cas de règnes conjoints, jusqu'à l'époque de Pupien et Balbin. Outre la numismatique, des documents officiels, tels les diplômes militaires délivrés par Septime Sévère, nous fournissent la preuve indiscutable de l'inexistence du dédoublement de cette charge: le pontifex maximus n'est pas Caracalla mais son père[3]. Pourtant une large documentation antérieure à 211 mentionne Caracalla avec ce titre et ceci pour diverses raisons.

Il peut tout d'abord s'agir d'une mauvaise compréhension des institutions, d'une erreur commise par le dédicant, civil, militaire ou religieux, particulier, cité ou province, dans la mesure où les Augustes assument des pouvoirs similaires; nous rencontrons d'ailleurs des inscriptions enregistrant, avec ou sans Marc Aurèle, le grand pontificat de Lucius Verus[4]. Celles-ci proviennent de toutes les régions de l'empire et nous sommes surpris d'observer cette confusion à Rome et en Italie, ce qui n'est pas le cas pour Caracalla. Concernant ce dernier, nous remarquons en outre que ce phénomène est nettement plus rare en Orient qu'en Occident[5]. C'est en Afrique que nous le rencontrons le plus fréquemment mais cela s'explique par la richesse épigraphique de cette zone pour la période des Sévères. Caracalla y est parfois

[1] *Le titolature di Caracalla e Geta attraverso le iscrizioni. Indici*, Studi di storia antica V, Bologna, 1981, p. 42.

[2] Voir par exemple la dédicace d'un particulier à Madauros (Afrique Proconsulaire) pour le salut de Septime Sévère grand pontife et Caracalla pontife (Stéphane Gsel, *Inscriptions Latines d'Algérie* I, Paris, 1922, 2059) ou les Fastes des sodales Augustales mentionnant la cooptation surnuméraire de Caracalla dans ce collège (CIL VI, 1984, 2, 7–12 = ILS, 5025).

[3] CIL XVI, 135; AnnÉp 1976, 794; AnnÉp 1987, 1132; AnnÉp 1993, 1789.

[4] Voir par exemple AnnÉp 1971, 34 (Rome); CIL X, 17 = ILS, 361 (Italie, région III); CIL II, 158 (Lusitanie); CIL VIII, 2239+2469 =17958 (Numidie); AnnÉp 1978, 788 (Asie).

[5] Voir l'inscription CIL III, 6071 = 14195,26 du théâtre d'Ephèse (Asie) où Caracalla porte le titre de grand pontife et Géta celui de César, ce qui suppose une date antérieure à 209.

https://biblioteca-digitala.ro

honoré seul en tant que pontifex maximus[6]; parfois comme frère de Géta[7]; parfois comme fils de Septime Sévère, de Julia Domna ou même de Commode[8]; parfois avec sa famille[9]. Nous connaissons également des inscriptions de Germanie Inférieure, issues du milieu militaire, dédiées à Septime Sévère et Caracalla revêtant le grand pontificat[10]. Il est intéressant de relever que toute notre documentation est postérieure à 198, année de l'obtention pour Caracalla du titre d'Auguste (le 28 janvier); le fait de partager tous les pouvoirs avec son père, à l'exception bien entendu du sacerdoce suprême, pourrait être à l'origine de la confusion des dédicants.

La mention du grand pontificat de Caracalla dans les inscriptions antérieures au décès de Septime Sévère ne se limite pourtant pas à ce cas. En effet, nombreux sont les monuments qui furent remaniés à l'avènement de Caracalla (4 février 211) et plus particulièrement après l'assassinat de Géta (début 212), dont tout souvenir devait disparaître; nous avons d'ailleurs précédemment cité des exemples dans lesquels le nom de Géta, sa filiation, ses

[6] CIL VIII, 2711 (Lambaesis. Numidie): dédicace à Caracalla p. m.. fils de notre Sévère Auguste. d'un particulier pour l'honneur du flaminat perpétuel; CIL VIII. 6307 (Phua. Numidie): dédicace municipale à Caracalla p. m., fils de Septime Sévère (Géta martelé. remplacé par formule honorifique); CIL VIII. 9034 (Auzia. Maurétanie Césarienne): dédicace à Caracalla p. m. (avec filiation): CIL VIII. 12402 = AnnÉp 1889. 139 (Neferis. Afrique Proconsulaire): dédicace municipale à Caracalla. à la fois prince de la jeunesse, grand pontife. père de la patrie (filiation indiquée); CIL VIII, 18902 (Thibilis, Numidie): dédicace à Caracalla (ni la restitution du sacerdoce ni la datation proposées par le CIL ne sont sûres); AnnÉp 1917-1918, 45 (Azziz ben Tellis, Numidie): dédicace des colons de Suburbur à Caracalla p. m., fils de Septime Sévère p. m: AnnÉp 1969-1970, 698 (Sila, Numidie): dédicace municipale à Caracalla p. m.. fils de Septime Sévère p. m.. frère de Géta (martelé, remplacé par formule honorifique).

[7] Voir CIL VIII, 9035 = ILS , 459 (Auzia, Maurétanie Césarienne): dédicace mentionnant le grand pontificat pour chacun des trois empereurs Septime Sévère, Caracalla, Géta (martelé); AnnÉp 1895, 83 (Thibilis, Numidie): dédicace municipale de monument du même type que précédemment, à Géta (martelé), fils de Septime Sévère p. m., frère de Caracalla p. m.

[8] CIL VIII, 8469 (Col. Sitifis, Maurétanie Césarienne): dédicace de particulier pour l'obtention de l'édilité, à Septime Sévère p. m., père de Caracalla p. m. et probablement Géta (martelé); CIL VIII, 6306 (Phua, Numidie): dédicace municipale à Julia Domna, épouse de Septime Sévère p. m., mère de Caracalla p. m. et Géta (martelé, remplacé par formule honorifique); CIL VIII, 6998 (Cirta, Numidie): même type que précédemment; CIL VIII, 19 693 (Civitas Celtianensium, Numidie): même type que précédemment; CIL VIII, 4826 (Nattabutes, Numidie): dédicace municipale au divin Commode, frère de Septime Sévère p. m., père de Caracalla p. m. et Géta (martelé et remplacé par une formule honorifique).

[9] CIL VIII, 7972 (Col. Veneria Rusicade, Numidie): dédicace à Septime Sévère, père de Caracalla p. m. et Geta, puis à Caracalla p. m. et Géta (martelé et remplacé par une formule honorifique à deux reprises); CIL VIII, 6305 = 19 294 (Phua, Numidie): dédicace à Septime Sévère et Caracalla, les deux grands pontifes (la restitution du pontificat pour Caracalla dans le CIL nous semble erronée; voir CIL VIII, 6307, provenant de la même ville et honorant Caracalla avec le titre de pontifex maximus); AnnÉp 1989, 797 (Sufetula, Afrique Proconsulaire): dédicace (probablement pour le salut des empereurs) à Septime Sévère p. m. et Caracalla p. m.

[10] CIL XIII, 8826 (Roomburg); CIL XIII, 8828 (env. Katwijk aan Zee); CIL XIII, 8829 (Egmond).

https://biblioteca-digitala.ro

titres et pouvoirs étaient martelés et remplacés parfois par une formule honorifique[11]. Les lapicides ne prenant pas la peine de modifier le nombre des puissances tribuniciennes, des salutations impériales ou des consulats (sur ordre de l'empereur ? Il faut supposer que l'on souhaitait conserver le souvenir de la fondation, que le caractère urgent de la *damnatio memoriae* ne le permettait pas, ou que tout simplement cette tâche s'avérait trop compliquée), nous nous retrouvons donc face à des documents conservant leur date initiale[12]. En Orient, quelques bornes milliaires bilingues, qui comportaient à l'origine les noms des quatre membres de la famille impériale, furent transformées: Géta est supprimé et remplacé par la nouvelle titulature de Caracalla, pontifex maximus comme son père sur la même pierre[13]. En Occident, on observe un processus identique[14]; la modification du texte a souvent pour résultat une titulature qui ne se trouve plus à une place correcte[15] . En outre, dans les dédicaces familiales, seuls apparaissent parfois les titres de Caracalla, ce qui implique qu'à l'origine les trois empereurs n'en portaient pas et que l'on se limitait à la mention de leur nom[16].

C'est dans ce second cas de figure que l'on doit placer l'inscription de Slăveni. Ornant un bâtiment du camp et dédiée aux trois empereurs par un corps de troupe durant le règne de Septime Sévère, elle fut modifiée après l'élimination de Géta, sans que l'on prenne la peine de la réactualiser, c'est-à-dire de

[11] Il existe cependant dans l'épigraphie des traces du court règne conjoint des deux frères et l'on a parfois la surprise de retrouver un phénomène similaire à celui concernant Caracalla et Septime Sévère, ex.: CIL VIII. 14813 (Schauwâsch, Afrique Proconsulaire): dédicace pour le salut de Caracalla p. m., Géta p. m., Julia Domna et toute la maison divine.

[12] Nous possédons toutefois des exemples d'inscriptions retouchées (non martelées), mentionnant le grand pontificat de Septime Sévère et de Caracalla mais à deux dates distinctes, il s'agit simplement d'une adjonction ultérieure; voir AnnÉp 1963, 144 (Leptis Magna, Tripolitaine): dédicace dans l'abside est de la basilique, en 209–210 le père l'a commencée et édifiée en majeure partie, en 215-216 le fils a pris soin de la perfectionner.

[13] CIL III, 482 = 12 271, 12 272 (Gibia, Asie, sur la voie Stratonicea-Tralles); CIL III, 13 689 = AnnÉp 1896, 50 (Dermendschik, Asie, sur la voie Ephesus-Laodicea); AnnÉp 1992, 1594a (Sek, Asie).

[14] AnnÉp 1916, 15 (Cuicul, Numidie): dédicace municipale à la Fortune du Retour des Augustes Septime Sévère p. m. et Caracalla p. m. (avec titres de victoire et de père de la patrie à la place de la titulature de Géta).

[15] Ex.: CIL VIII, 4216 (Verecunda, Numidie): *IMP CAES M AURELIO ANTONINO AUG / PIO FELICI PRINCIPI IUVENTUTIS P P / IMP CAES L SEPTIMI SEVERI PII PERTINA/ CIS AUGUSTI ARABICI ADIABENICI PARTHICI / MAXIMI P P FILIO ET / PART MAX BRIT MAX GER MAX PONT MAX P P / DECRETO DECUR PECUNIA PUBLICA*; la ligne 6 mentionnait à l'origine Géta (en tant que frère de Caracalla si l'inscription n'était dédiée qu'à ce dernier).

[16] AnnÉp 1941, 49 (Thamugadi, Numidie): dédicace à la Victoire de nos Maîtres, Empereurs, Augustes, Septime Sévère, Caracalla, Géta (remplacé par titres de victoire et de grand pontife de son frère), Julia Domna, d'un augure nouvellement désigné; CIL III, 14 506,1 = AnnÉp 1902, 21 (Viminacium, Mésie Supérieure): dédicace à une divinité pour le salut de Septime Sévère et Caracalla grand pontife (à la place de Géta).

https://biblioteca-digitala.ro

transformer la titulature de Septime Sévère en une formule faisant allusion à sa divinisation et de changer le nombre des consulats de Caracalla. Aussi Gr. Tocilescu avait-il raison lorsqu'à la fin du siècle dernier, il restituait à la ligne 5, à la place, martelée, du grand pontificat et de la puissance tribunicienne de Caracalla: *ET P(UBLIUS) SEPT(IMIUS) GETA NOB(ILISSIMUS) CAES(AR)*. Subsiste toutefois une interrogation: comment expliquer le nombre de puissances tribuniciennes de Caracalla, qui correspond à l'année 205[17], si l'on admet que ce pouvoir ne figurait pas à l'origine mais fut rajouté après 212? Etait-ce par volonté d'adéquation par rapport à son consulat et à la titulature de son père, pour que subsiste l'époque de la fondation? Nous ne pouvons malheureusement pas comparer la pièce à un cas similaire: les inscriptions ayant subi une modification comportaient dès l'origine la puissance tribunicienne de Caracalla ou ne mentionnent que les titres de victoire et de père de la patrie. Son état de conservation ne nous permet pas non plus d'apporter une réponse définitive. Il n'est cependant pas exclu d'imaginer que figurait dans la lacune non pas *V* mais *XV*, à savoir la dix-neuvième et non la neuvième puissance tribunicienne de Caracalla, ce qui nous amènerait à 215, année qui suit justement sa visite en Dacie. Le texte initial de 205 mentionnait les surnoms victorieux, la puissance tribunicienne, les salutations impériales, les consulats et le titre de père de la patrie de Septime Sévère, l'Auguste Caracalla et ses consulats, le César Géta; celui-ci fut probablement martelé dès 212 et remplacé (peut-être seulement en 215) par le grand pontificat et la puissance tribunicienne de son frère.

PROBLEMA TITLULUI DE *PONTIFEX MAXIMUS* DAT LUI CARACALLA ÎN INSCRIPȚIA DE LA SLĂVENI

REZUMAT

Există numeroase mențiuni epigrafice (în special în nordul Africii) ale marelui pontificat al lui Caracalla înainte de moartea tatălui său, când a devenit primul *Augustus* (având asociat pe fratele său *Geta*). Această aberație se explică prin două situații: pe de o parte, o confuzie a dedicanților, provenind din mediul civil sau militar, explicabilă prin faptul că Septimiu Sever şi Caracalla au împărtăşit, începând din anul 198, aceleaşi puteri, cu excepția titlului de *pontifex maximus;* pe de altă parte, o modificare a inscripțiilor onorând pe Septimiu Sever şi pe fiii săi, după uciderea lui Geta, când titulatura acestuia a fost înlocuită cu aceea a lui Caracalla, acum singur *Augustus* şi *pontifex maximus*, fără altă schimbare în restul dedicației (deşi datarea nu mai corespunde noului context politic). Este şi cazul unei inscripții de la Slăveni, în Dacia Malvensis (AnnEp 1896, 62 = CIL III, 13 800 = IDR II, 496), din anul 205, în care numele lui P. Septimius Geta *nob(ilissimus) Caes(ar)* a fost înlocuit cu titlul de *pontifex maximus* şi puterea tribuniciană a lui Caracalla (fapt remarcat şi de Gr. Tocilescu).

[17] D'après l'IDR; le CIL présentait lui, à travers la quatorzième puissance tribunicienne, l'année 210, ce qui reste toujours antérieur à la mort de Septime Sévère.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

MORMINTELE NEOLITICE DE LA RADOVANU

de EUGEN COMŞA

În zona aşezării din faza de tranziţie de la cultura Boian la cultura Gumelniţa de la Radovanu au fost descoperite 25 de morminte de înhumaţie, de copii şi de adulţi, cu scheletele în poziţie chircită pe o parte, fără inventar. Câteva schelete de copii mici s-au găsit lângă locuinţe. Scheletele de adulţi s-au găsit mai mult izolate, în afara aşezării, pe terasa alăturată.

Prin săpăturile arheologice sistematice efectuate în cuprinsul aşezării neolitice datând din faza de tranziţie de la cultura Boian la cultura Gumelniţa, de pe locul numit „La Muscalu", de la capătul de vest al Văii Coadelor, lângă localitatea Radovanu (judeţul Călăraşi), au fost descoperite o serie de morminte din acea vreme[1].

În prima parte a lucrării, le vom prezenta în ordinea descoperirii, iar în cea de-a doua le vom interpreta din punct de vedere istoric, în directă legătură cu alte grupuri de morminte, apropiate din punct de vedere cultural şi cronologic.

Săpăturile din aşezarea amintită au fost începute în anul 1960, dar prima menţiune cu privire la o descoperire de caracter funerar datează din anul 1961. În notiţă se menţionează descoperirea, în marginea aşezării, a unui os fragmentar, considerat a fi de la un antebraţ uman. În anul 1962, ne-am pus problema unde erau îngropaţi cei decedaţi din cadrul comunităţilor care au trăit în aşezare. În vederea rezolvării problemei, am analizat situaţia complexului. Era vorba de o aşezare aflată pe o prelungire de terasă înaltă care, din trei părţi, era mărginită de pante destul de înclinate, de cca 45° şi numai pe o porţiune era legată de terasa alăturată.

Pentru identificarea necropolei am trasat pe terasa înaltă alăturată o serie de şanţuri paralele, la distanţă mică de şanţul de apărare al aşezării, perpendiculare pe acesta. Ele se aflau la câte 11 m distanţă unul de altul.

[1] E. Comşa, *Complexul neolitic de la Radovanu*, CCDJ 8, 1990, în special p. 104 urm. şi fig. 50, unde s-a dat o descriere a mormintelor nr. 1–5 şi unde sunt ilustrate planurile M. 5, 14, şi 15. Obiectele găsite în M. 18 şi 19 nu au fost ilustrate, fiind rătăcite cu prilejul mutării Institutului. Osemintele descoperite au fost trimise spre studiu dnei prof. dr. Olga Necrasov, la Universitatea din Iaşi, dar nu dispunem încă de rezultate.

SCIVA, tomul 49, nr. 3–4, Bucureşti, iulie–decembrie 1998, p. 265–276.

https://biblioteca-digitala.ro

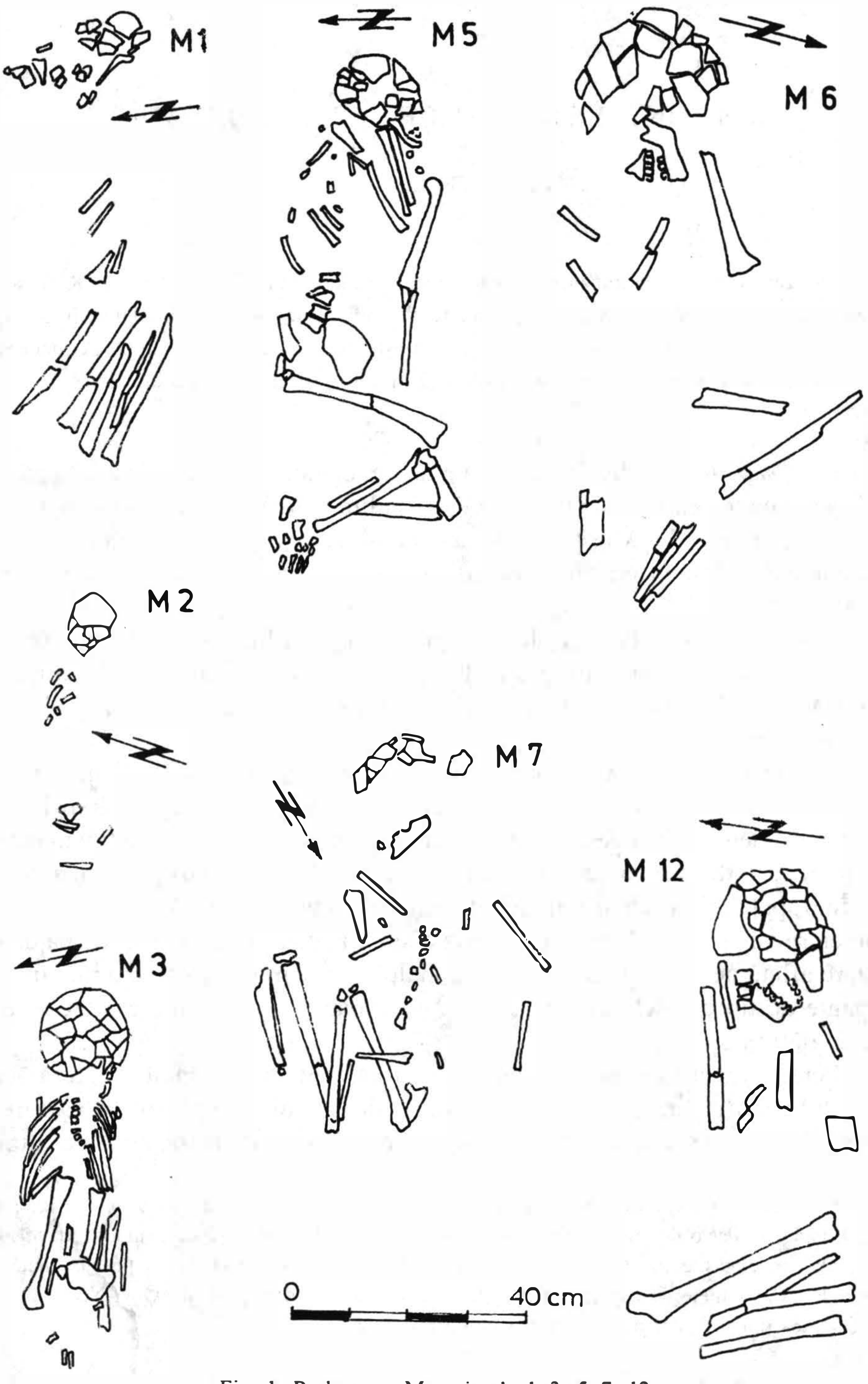

Fig. 1. Radovanu. Mormintele 1–3, 5–7, 12.

https://biblioteca-digitala.ro

Spațiul dintre ele avea rostul de a acoperi şi cerceta o porțiune de teren cât mai mare şi, în caz că nu găseam nici un mormânt în zona respectivă, urma să fie trasat, la mijlocul fiecărui interval, câte un alt şanț, pentru a fi siguri că în zonă nu se găsesc morminte neolitice.

Primele morminte s-au descoperit încă din anul 1962, în cuprinsul porțiunii de teren cercetate.

Mormântul 1 (fig. 1). Schelet de adult, după dimensiunile oaselor, probabil al unei femei. Chircit pe partea stângă, la –0,82 m. Orientat ESE 93°. Craniul, cu totul sfărâmat. O parte din calota craniană lipseşte, ca şi mandibula, descompuse în sol. S-au găsit câțiva dinți tociți tare, indiciu că era o persoană în vârstă.

Din restul scheletului s-au păstrat numai membrele, şi acelea foarte fragmentare. După porțiunile păstrate din oasele mâinilor, rezultă că ele erau îndoite din coate şi aşezate cu palmele în dreptul obrazului. Picioarele au fost îndoite accentuat din genunchi, astfel că tibiile au ajuns paralele cu femurul drept. Fără inventar funerar.

Groapa mormântului nu a putut fi delimitată, deoarece scheletul se afla în pământ de culoare cafenie deschisă, în care a fost săpată şi cu care s-a umplut apoi groapa. În preajma scheletului erau rare bucățele de lipitură arsă.

Mormântul 2 (fig. 1). Schelet de copil mic, găsit la –0,73 m, chircit pe partea stângă. Orientat cu craniul spre ENE 68°. Craniul este spart în bucăți; cea mai mare parte lipseşte. S-a păstrat numai porțiunea occipitală. Lângă craniu se observă frânturi din coaste. Oasele mâinilor nu s-au păstrat. Câteva fragmente din oasele lungi de la picioare indică poziția chircită moderată a scheletului. Zăcea în pământ de culoare cafenie deschisă. Groapa nu a putut fi delimitată. Fără inventar.

Mormântul 3 (fig. 1). Scheletul unei persoane tinere, aflat la –0,81 m. Orientat cu craniul spre ESE 102°. Chircit accentuat pe partea stângă. Toate oasele lungi de la mâini şi picioare au ajuns paralele. Cadavrul a fost legat strâns şi apoi depus cu fața în jos, în groapa mormântului. Craniul este spart în bucăți. Coastele s-au păstrat. Femurele sunt sub corp, paralele între ele. Din bazin s-a păstrat un fragment. Fără inventar.

Mormântul 4. Din acest mormânt s-au scos la iveală numai câteva fragmente izolate de craniu.

Mormântul 5 (fig. 1). Schelet de adult, chircit moderat pe partea stângă, la –0,87 m, orientat ENE 87°. Zăcea la baza stratului de pământ de culoare cafenie deschisă. Craniul este sfărâmat în bucăți datorită presiunii stratului de pământ. Mandibula era gracilă. Scheletul este al unui individ bătrân, căruia i-au căzut majoritatea dinților de pe mandibulă, iar apoi alveolele dentare s-au obturat. Mai erau pe loc o parte din dinții de pe maxilarul superior. Toți dinții sunt tociți. Mâna dreaptă o avea îndoită din cot, cu palma aşezată pe craniu, în dreptul urechii. Mâna stângă a fost întinsă de-a lungul corpului şi pusă cu palma lângă femurul drept. S-au observat câteva vertebre. Pe una dintre ele, în lungul marginii

https://biblioteca-digitala.ro

superioare sunt mici excrescențe, dovedind că omul a fost bolnav. Femurul drept formează un unghi drept cu coloana vertebrală, iar cel stâng un unghi de circa 45°. Labele picioarelor sunt suprapuse. Fără inventar.

Mormântul 6 (fig. 1). Schelet de adult, chircit pe partea dreaptă, cu craniul orientat spre VSV 257°, la –0,70 m, descoperit în 1963. Are capul înclinat spre piept, dentiția bine păstrată. Craniul s-a spart în bucăți. Humerusul drept este întins în lungul coloanei vertebrale. Humerusul stâng formează un unghi de 45° cu coloana. Mâna, îndoită din cot, este pusă cu palma la cca 15 cm de obraz. Din coloana vertebrală şi din bazin nu s-a păstrat nimic. Piciorul stâng este aproape întins. Femurul formează un unghi drept cu coloana. Piciorul drept a fost mai strâns, din tibia dreaptă păstrându-se o porțiune scurtă. Fără inventar.

Mormântul 7 (fig. 1). Se află la circa 2,5 m distanță spre sud-vest de M. 6, la 1 m adâncime, descoperit în 1963. Scheletul, chircit accentuat pe partea dreaptă, este al unei persoane tinere. Craniul, orientat spre SSV 207°, este spart în bucățele. Din calota craniană se mai aflau numai câteva fragmente şi o porțiune din mandibulă. Dentiția este păstrată bine. Coloana vertebrală este arcuită. Din bazin s-au păstrat porțiuni mici. Mâna stângă aşezată lângă corp, iar cea dreaptă îndoită din cot. Picioarele îndoite puternic, cel stâng cu călcâiele lângă bazin. În dreptul genunchiului stâng s-a găsit un fragment dintr-o lamă de silex.

Mormintele descrise au fost găsite pe terasa înaltă de lângă aşezare. Ele datează sigur din faza de tranziție de la cultura Boian la cultura Gumelnița, dar nu este posibil să precizăm – din cauza lipsei de inventar funerar – căruia dintre nivelurile din aşezare îi corespund ele.

Mormântul 8. În intervalul dintre locuințele D şi E de la baza nivelului 2 (penultimul) s-au găsit oasele unui schelet de copil mic. S-au păstrat oasele membrelor lungi, coastele şi o parte din bazin. Din craniu nu avem nici o bucățică. Poziția scheletului nu s-a putut preciza, oasele fiind găsite grămăjoară. Fără inventar. Subliniem că acest copil a fost îngropat pe ulicioară şi nu sub locuință.

Mormântul 9. În colțul de sud-est al suprafeței din aşezare cercetate în 1979, s-au găsit câteva oase mărunte de copilaş. Verificarea atentă a locului a dus la descoperirea restului scheletului, şi anume a părții de la mijloc în sus. Scheletul este al unui copil abia născut, îngropat în poziție chircită, pe partea stângă, cu brațele îndoite din coate. Craniul, orientat spre ESE 111°, s-a spart în bucățele. Omoplatul era în poziție normală, deasupra unui grup de coaste mici. Fără inventar.

Datorită adâncimii la care se afla, este clar că aparținea de nivelul 3 (al doilea în ordine cronologică) din cadrul aşezării[1].

Mormântul 10. Pe terasa vecină cu aşezarea s-a săpat în 1979, un nou şanț, în care, la 0,80 m adâncime, s-a găsit un craniu uman izolat.

Mormântul 11. În cel de al doilea şanț, săpat în 1979 pe terasă, s-a mai găsit un craniu de copil.

Mormântul 12 (fig. 1). Schelet, la –0,80 m, cu oase gracile, probabil de femeie, chircit accentuat pe partea stângă, orientat ENE 80°, găsit pe terasa vecină. Craniul fragmentar, puțin înclinat spre piept. Mandibula spartă în bucăți.

https://biblioteca-digitala.ro

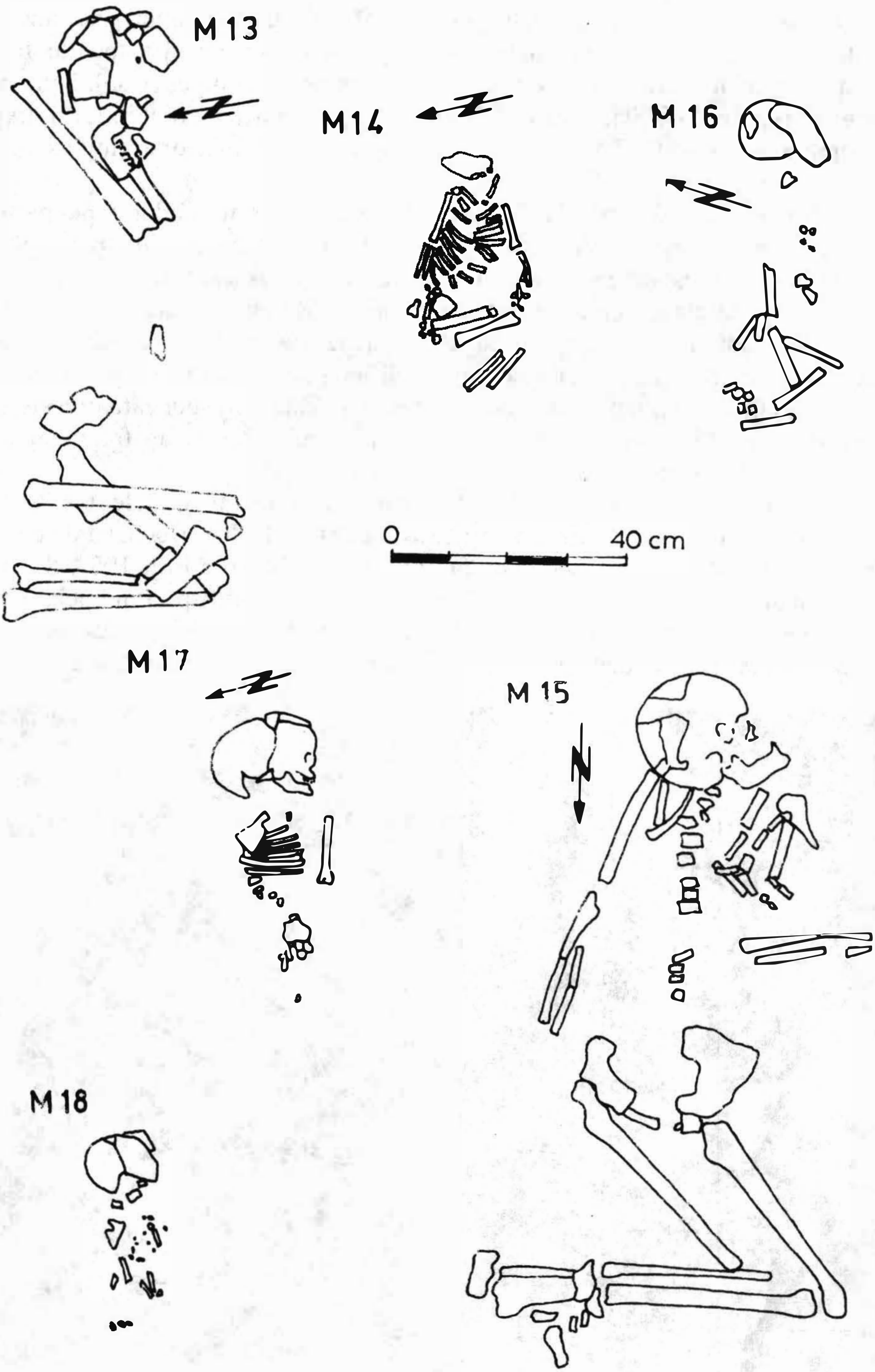

Fig. 2. Radovanu. Mormintele 13–18.

https://biblioteca-digitala.ro

Dinţii, păstraţi pe loc, erau tociţi, indiciu că au aparţinut unei persoane în vârstă. Braţele, îndoite din coate, aveau palmele aşezate aproape de faţă. Coastele, coloana vertebrală şi oasele bazinului s-au descompus în sol. Femurul stâng s-a rupt în două. Tibia este spartă în bucăţi. O porţiune din femurul drept suprapune tibia stângă. Tibia dreaptă suprapune capătul inferior al tibiei stângi. Fără inventar.

Mormântul 13 (fig. 2). Schelet de adult, chircit moderat pe partea stângă, descoperit pe terasa alăturată în 1979, orientat cu craniul spre E 99°. Se afla la 0,80 m adâncime. Craniul spart în bucăţi. Oasele feţei descompuse. După masivitatea oaselor a fost al unui bărbat. Mandibula este masivă. Din partea ei dreaptă lipsesc câţiva dinţi. S-au păstrat oasele humerus, dar lipsesc antebraţele, omoplaţii, coloana vertebrală şi bazinul. Femurul drept formează un unghi obtuz cu coloana vertebrală. Între el şi tibia corespunzătoare este un unghi de circa 45°. S-a păstrat o parte din femurul stâng şi un fragment din tibia stângă. Fără inventar.

Mormântul 14 (fig. 2 şi 3/1) În intervalul dintre locuinţele 1 şi 2 din nivelul 3 (al doilea în ordine cronologică) s-a găsit, în 1980, un schelet de copil, în poziţie chircită, pe partea stângă, orientat cu craniul spre ESE 100°. Se afla la 0,90 m adâncime faţă de locuinţa 2 amintită. Din craniul spart în bucăţi s-au păstrat porţiunea occipitală şi o parte din oasele feţei. S-au găsit câteva bucăţele din mandibulă şi câţiva dinţi „de lapte". Datorită presiunii pământului, cel decedat

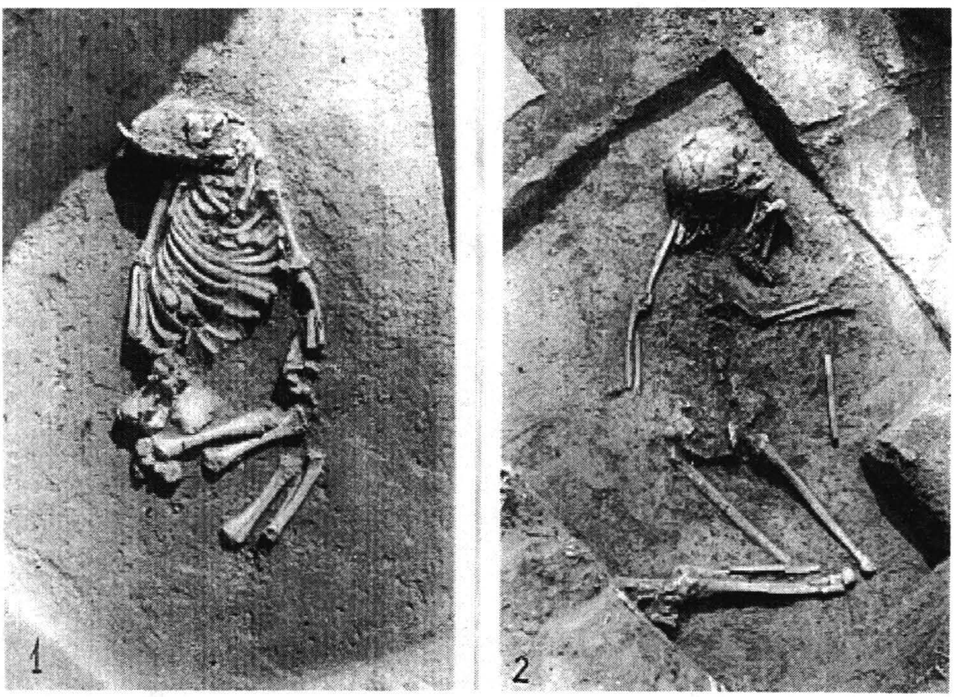

Fig. 3. Radovanu. Mormintele 14(1) şi 15(2).

https://biblioteca-digitala.ro

a fost turtit pe spate. Mâna dreaptă o avea întinsă în lungul corpului, iar cea stângă aşezată în faţă, cu palma spre genunchi. Din oasele bazinului au rămas câteva fragmente. Avea picioarele îndoite moderat. Femurele formau unghi drept cu coloana vertebrală, iar tibiile formau un unghi de 45° cu femurele lor. Coastele sunt bine păstrate. Fără inventar.

Mormântul 15 (fig. 2 şi 3/2). Schelet de adult cu oasele gracile, probabil al unei femei, descoperit pe terasa vecină în 1980, chircit pe partea stângă, cu craniul orientat în direcţia apropiată de sud (177°). Calota spartă în bucăţi. Mandibula gracilă, cu capătul arcuit. S-a păstrat şi osul nazal. Dinţii îi avea tociţi, indiciu al unei vârste apreciabile. Din coloana vertebrală au rămas frânturi de vertebre şi bucăţi mici din coaste. Mâna stângă îndoită din cot, humerusul formând cu antebraţul un unghi de circa 45°. Mâna dreaptă, la spate, întinsă în lungul corpului. Din bazin s-au păstrat porţiuni mici. Picioarele le avea îndoite moderat, cu tibiile suprapuse parţial. S-au păstrat calcaneele şi câteva oase din laba piciorului drept. Fără inventar.

Mormântul 16 (fig. 2). Schelet de copil, în poziţie chircită moderat pe partea stângă, orientat cu craniul ENE 72°, descoperit la –0,46 m, în aşezare, în anul 1981. Avea craniul spart în bucăţi şi puţin răsucit spre stânga. Humerusul drept era paralel cu coloana vertebrală. Oasele antebraţului lipsesc. Oasele bazinului sunt puţin deplasate. Între femure şi tibii este un unghi de aproape 90°. Între picioare, între partea inferioară a tibiei drepte şi bazin, erau fragmente de oase, care par a fi din coloana vertebrală. Nu are inventar.

Mormântul 17 (fig. 2). Schelet de copil de câţiva ani, chircit pe partea stângă, cu craniul orientat spre ESE 100°, descoperit în aşezare, în 1981, la –0,54 m. Datează din nivelul cel mai vechi al aşezării (niv. 4). Craniul este spart în bucăţi. Pe maxilarul superior s-au păstrat câţiva dinţi în erupţie. Mandibula este fragmentară, fragilă. Majoritatea coastelor bine păstrate, în poziţie normală. Pe loc au mai rămas un humerus, o parte din oasele bazinului şi câteva vertebre mici, fragile. Din oasele picioarelor nu s-a păstrat nici unul. Fără inventar.

Mormântul 18 (fig. 2). Pe terasa vecină cu aşezarea, în capătul de est al şanţului E. 3, s-a găsit în anul 1981 un schelet de copil, descompus în mare parte. Reţinem că avea inventar format din mărgele de diferite mărimi, făcute din valve de scoici.

Mormântul 19 (fig. 4). Schelet de adult, descoperit pe terasa vecină în 1983, aflat la 0,96 m adâncime, în poziţie chircită pe partea stângă, fiind orientat cu craniul spre NE. Craniul este spart în bucăţele. O parte din mandibulă era mişcată din loc. Din coloana vertebrală s-au păstrat numai două vertebre din partea inferioară. Mâna dreaptă este întoarsă spre spate şi îndoită din cot, cu palma aşezată lângă umărul respectiv. Mâna stângă este îndoită mult din cot. S-a păstrat o parte din omoplat şi bucăţi mici din oasele bazinului. Piciorul drept, îndoit din genunchi, forma, între femur şi tibie, un unghi de circa 45°. Piciorul stâng era întins. Femurul stâng se încrucişa cu tibia piciorului drept.

https://biblioteca-digitala.ro

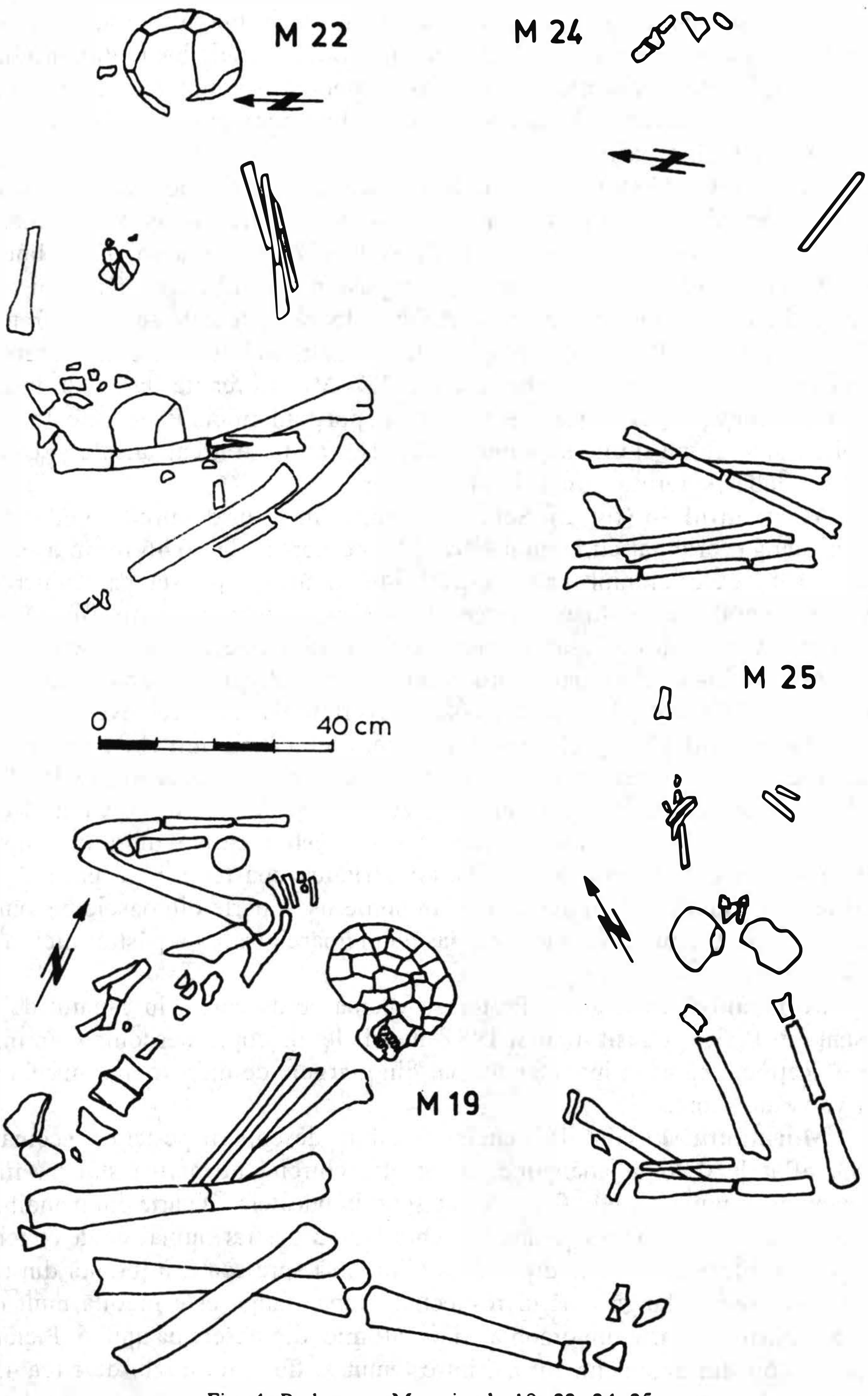

Fig. 4. Radovanu. Mormintele 19, 22, 24–25.

https://biblioteca-digitala.ro

Spre deosebire de toate scheletele găsite, acesta a avut un văscior, de culoare neagră, ca un păhărel, bitronconic, lustruit, care era aşezat între humerusul şi antebraţul drept.

Mormântul 20. Pe terasa vecină cu aşezarea, la capătul sudic al unui şanţ săpat în anul 1983, s-au găsit oasele deranjate ale unui alt schelet de copil. Pe loc erau câteva porţiuni, foarte subţiri, din calota craniană, un fragment de mandibulă, cu 3 dinţi păstraţi pe loc şi un fragment de os lung, probabil de la picior. Fără inventar.

Mormântul 21. În cuprinsul aşezării, în anul 1984, a fost descoperit izolat un os mic de copil (foetus), de circa 7 cm lungime. Este vorba, probabil, de încă un mormânt de copil mic, îngropat în aşezare, în preajma unei locuinţe. A fost deranjat din vechime.

Mormântul 22 (fig. 4). A fost descoperit în 1984, la marginea suprafeţei cercetate prin sondaje, din apropierea şanţului de apărare, pe terasa alăturată aşezării, la 0,30 m adâncime. Este scheletul unui individ tânăr, chircit moderat pe partea stângă. S-a păstrat craniul spart în bucăţi mari. Capul fusese înclinat spre piept. Reţinem grosimea destul de mare a calotei craniene. Din mâna stângă s-a păstrat humerusul şi oasele antebraţului, îndoite mult, astfel încât au ajuns paralele între ele. Din mâna dreaptă s-a păstrat numai humerusul fragmentar. Din coloana vertebrală s-au găsit doar două vertebre fragmentare, din partea sa de mijloc, şi fragmente din alte două vertebre din partea inferioară. Oasele bazinului s-au descompus în mare parte. Avea picioarele mult îndoite, formând un unghi de 30° între ele. Fără inventar.

Mormântul 23. Pe terasa învecinată aşezării, în anul 1987, s-au făcut numai câteva sondaje, de dimensiuni reduse (din cauza solului dur). Într-un singur şanţ s-au găsit bucăţi de oase umane, şi anume o tibie fragmentară, un os lung şi alte câteva porţiuni de oase, de la un schelet distrus, de copil. Fără inventar.

*

În capătul vestic al Văii Coadelor, pe locul numit „Neguleasa”, în apropiere de aşezarea fortificată de pe locul „La Muscalu”, cu prilejul săpăturilor din aşezările medievale efectuate, în anul 1965, sub conducerea Mariei Comşa, au fost descoperite două schelete, care se leagă de locuinţele din aşezarea deschisă a complexului neolitic, aflate pe acel loc.

Mormântul 24 (fig. 4). Într-unul din şanţurile săpate în acea zonă (S. IV), s-au găsit resturile unui schelet din epoca neolitică, în poziţie chircită. Oasele lui erau în parte descompuse şi deranjate în epoca feudală.

Mormântul 25 (fig. 4). Aparţine unui copil şi a fost găsit în anul 1965, pe locul „Neguleasa”, în capătul de sud al şanţului VIII, sub groapa bordeiului nr. 10 din epoca feudală. Scheletul este chircit moderat pe partea stângă. Craniul a fost scos în epoca medievală târzie. Majoritatea oaselor s-au păstrat. Din partea de sus a scheletului s-a găsit o bucăţică de os, probabil de la

https://biblioteca-digitala.ro

humerus. De-o parte şi de alta, se păstrează două coaste fragmentare. Bazinul s-a turtit lateral. Osul sacrum s-a descompus. Femurul drept formează un unghi de 60° cu tibia lui. Piciorul stâng este mai strâns. S-au păstrat şi calcaneele. Fără inventar.

*

Grupul de morminte neolitice din cadrul complexului de la Radovanu nu este prea numeros dar, fiind vorba de morminte aparţinând *numai* fazei de tranziţie de la cultura Boian la cultura Gumelniţa, ele merită toată atenţia.

Ne vom referi numai la cele 23 de morminte descoperite în cuprinsul aşezării înalte, fortificate, şi pe terasa înaltă alăturată.

Din datele de care dispunem rezultă că, în cadrul grupului de morminte analizat (format din 23 de schelete), 11 au fost fost schelete de copii, 3 schelete de tineri, 8 de adulţi şi 1 neidentificabil. Este evident că procentul ridicat al mormintelor de copii, peste 50% din totalul mormintelor, este un indiciu că mortalitatea infantilă, în acea zonă şi perioadă, era foarte mare.

Membrii comunităţii de la Radovanu, în timpul fazei amintite, practicau numai *ritul înhumaţiei*.

Remarcăm că, în privinţa *poziţiei scheletelor*, situaţia este clară numai pentru 15 dintre ele, celelalte fiind cu oasele descompuse sau deranjate. Toate aceste morminte cuprind schelete în poziţie chircită, pe o parte. În privinţa semnificaţiei acestei poziţii, părerile sunt împărţite. Dintre cele 15 schelete cu poziţie clară, 13 erau chircite şi aşezate pe partea stângă şi numai două s-au găsit în poziţie chircită pe partea dreaptă. Faptul trebuie să aibă o anumită semnificaţie, pe care nu o putem însă explica în prezent.

Subliniem că dintre scheletele chircite pe partea dreaptă unul aparţinea unui tânăr (M. 7), iar celălalt unui adult (M. 6); nu era deci nici unul de copil.

Considerăm că este importantă observaţia că scheletele chircite pe partea stângă (fie de copii, fie de adulţi) erau orientate, în majoritatea cazurilor, cu craniul pe direcţii apropiate de est. Variabilitatea constatată era cuprinsă între 68° ENE şi 111° ESE, cu o singură excepţie. Un schelet era orientat cu craniul spre SSE 160°.

În schimb, cele două schelete chircite pe partea dreaptă erau orientate pe direcţii apropiate, având craniul orientat: unul (M.6) spre VSV 257° şi altul (M.7) SSV 207°.

În privinţa poziţiei braţelor, situaţia nu este prea clară. Numai la 14 schelete s-au păstrat oasele mâinilor întregi sau fragmentare. Ea prezintă o variabilitate destul de mare. Ne-a atras atenţia numai faptul că, la patru din ele, mâna dreaptă era întinsă pe lângă corp (M. 5, M.14, M.15, M.16), pe când cea stângă era îndoită din cot. La alte trei schelete (M.1, M. 9 şi M.12) de copil şi de adulţi, chircite pe partea stângă, mâinile erau îndoite din coate şi aşezate cu palmele la oarecare distanţă de faţă.

https://biblioteca-digitala.ro

Referitor la poziția picioarelor, nu se observă o anumită regulă. Oasele picioarelor sunt așezate diferit, ambele părți fiind dispuse la fel sau fiecare în altă poziție.

Inventar funerar s-a găsit numai în două morminte, și anume în M.18 (de copil), alcătuit din mai multe mărgele, și în M.19 (de adult), la care s-a descoperit între humerusul și antebrațul drept un văscior, ca un păhărel, bitronconic, lustruit.

Prin descoperirea câtorva morminte de copii în cuprinsul așezării datând din faza de tranziție de la cultura Boian la cultura Gumelnița de la Radovanu, se confirmă observațiile făcute la Glina unde, cu decenii în urmă, s-au găsit câteva morminte asemănătoare. Acelea însă datau din faza Vidra a culturii Boian[2]. Descoperirea de la Radovanu dovedește că este vorba de un obicei ale cărui începuturi încă nu le avem documentate, dar care s-a menținut în decursul fazei Vidra și apoi în timpul fazei de tranziție, din sudul Munteniei. În privința semnificației mormintelor de copii găsite în așezările amintite mai sus au fost formulate două păreri. Pe baza faptului că scheletele de copii de la Glina s-au găsit sub dărâmăturile resturilor de lipitură arsă ale unor locuințe de suprafață, M. Petrescu-Dîmbovița a emis ipoteza că ele reprezintă un obicei de a îngropa copii mici sub locuințe[3]. După descoperirea de la Radovanu a unor morminte de copii în intervalele dintre locuințe, am formulat ipoteza conform căreia acest obicei reflectă dragostea mamei față de copii, dorința de a-i avea aproape și după moartea lor.

În ceea ce privește obiceiul funerar de a îngropa pe cei decedați în poziție chircită pe o parte, se cuvine să subliniem că, în cadrul culturii Boian, el este documentat încă din faza Bolintineanu, prin descoperirea unui mormânt cu schelet în poziție chircită pe o parte la Lunca (jud. Călărași)[4].

Din faza Giulești, încă nu se cunoaște nici un mormânt.

Descoperirea mormintelor din zona așezării Boian A dovedește că obiceiul de a înmormânta pe cei decedați în poziție chircită pe o parte s-a menținut și în faza Vidra[5].

Mormintele de la Radovanu descrise mai sus arată că tradiția amintită s-a păstrat și în timpul fazei de tranziție de la cultura Boian la cultura Gumelnița, iar mormintele din cadrul necropolei gumelnițene de pe malul de nord al grindului Grădiștea Ulmilor constituie dovada certă că și purtătorii culturii Gumelnița au practicat – ca unul dintre elementele de continuitate culturală și etnică – același obicei[6].

[2] M. Petrescu Dîmbovița, în *Raport asupra activității științifice a Muzeului Național de Antichități în anii 1942 și 1943*, București, 1944, p. 69–70.

[3] *Ibidem.*

[4] Informație M. Neagu, căruia îi mulțumim și pe această cale.

[5] Comșa, *Istoria comunităților culturii Boian*, București, 1974, p. 206–211.

[6] Săpături E. Comșa.

https://biblioteca-digitala.ro

LES TOMBES NÉOLITHIQUES DE RADOVANU

RÉSUMÉ

Près du complexe néolithique situé au lieu dit «La Muscalu», dans les environs de l'actuel village de Radovanu (dép. de Călăraşi) ont été decouvertes 23 tombes, dont 11 appartenant à des enfants, 3 à des jeunes, 8 à des adultes et une à un individu à âge non-détérminé.

Les individus analysés ont été inhumés en position accroupie. Les squelettes (13) ont été déposés majoritairement sur la gauche avec le crâne orienté à peu près vers l'est. Seuls deux squelettes ont été déposés sur la droite, orientés vers le sud-ouest.

Quant au mobilier funeraire ce n'est que dans une tombe d'un enfant que l'on a trouvé des perles réalisées à partir des coquilles, alors que dans une tombe d'adulte on a trouvé un petit vase.

Si on compare les tombes de Radovanu, appartenant à la phase de transition de la culture de Boian à la culture de Gumelniţa, avec les tombes de la culture de Boian, on constate que pendant les 4 phases d'évolution de la culture de Boian on a conservé le rite d'inhumation en position accroupie sur un côté. Les tombes appartenant à la culture de Boian ne contiennent que rarement du mobilier funéraire.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Radovanu. Tombes n°s 1-3, 5-7, 12.

Fig. 2. Radovanu. Tombes n°s 13-18.

Fig. 3. Radovanu. Tombes n°s 14 et 15.

Fig. 4. Radovanu Tombes n°s 19, 22, 24-25.

https://biblioteca-digitala.ro

CRONICA EPIGRAFICĂ A ROMÂNIEI (XVII, 1997)

de CONSTANTIN C. PETOLESCU

Anul epigrafic 1997 nu prezintă realizări remarcabile. Două volume de inscripții (cel privitor la Apulum, întocmit de I. Piso, precum şi vol. II din culegerea noastră de inscripții externe) întârzie să vadă lumina tiparului din cauza lipsei fondurilor pentru publicații.

Cronica prezintă în continuare studiile epigrafice şi principalele descoperiri rezultate din parcurgerea unor publicații şi culegeri de studii apărute în cursul anului 1997, dar şi unele din anul precedent (revista Pontica 28–29, 1996) sau chiar mai vechi (vezi nr. 733–734). Inscripțiile publicate în revista SCIVA (inclusiv cele din seria *Καλλατιανά* de Al. Avram, care pregăteşte volumul V din ISM cuprinzând inscripțiile de la Callatis) vor fi doar menționate.

A) DACIA

Bibliografie – Generalități

721. *Civilizația romană în Dacia*, Cluj, 1997 (coordonator Mihai Bărbulescu).

Culegere reunind comunicările prezentate la simpozionul *In memoriam Ioannis I. Russu*, desfăşurat la Muzeul de istorie din Turda, la 18 noiembrie 1995. Dintre studiile interesând cronica noastră, reținem:

– C. C. Petolescu, *Dacia răsăriteană şi Moesia Inferioară pe timpul domniei lui Marcus Aurelius* (p. 52–59; variantă: *Din istoria Daciei romane* II. *Anceps periculum*. . . , Lumea veche 2, 1996, p. 211–217);

– I. Bajusz, *Inscripția CIL III, 836 şi realitatea arheologică (Date preliminare privind amfiteatrul de la Porolissum)* (p. 92–101);

– V. Moga, *Un nou fragment de diplomă militară* (p. 102–106; în această cronică, nr. 738);

– Doina Benea, *Epigraphica* (I) (p. 107–118; două inscripții au fost deja prezentate în seria XIV–XV, nr. 673–674; a treia, în prezenta serie, nr. 736);

– R. Ardevan, *Eques Romanus equo publico. Asupra unei inscripții de la Tibiscum* (p. 119–129; în această cronică, nr. 737).

722. *Beiträge zur Kenntnis des römischen Heeres in den Dakischen Provinzen* (ed. N. Gudea), în ActaMN 34/1, 1997, publicație apărută cu ocazia celui de-al XVII-lea

https://biblioteca-digitala.ro

Congres internațional de studii asupra frontierelor Imperiului roman, Zalău, septembrie 1997; reținem:

– Doina Benea, *Cohors I Brittonum ∞ Ulpia torquata pia fidelis civium Romanorum* (p. 45–52);

– N. Gudea, *Beiträge zur Militärgeschichte von Dacia Porolissensis. 5. Die Cohors I Hispanorum quingenaria* (p. 53–65);

– C. C. Petolescu, *Die Auxiliareinheiten im römischen Dakien* (p. 67–141; traducerea repertoriului trupelor auxiliare din SCIVA 46, 1995, 1, p. 35–49 și 3–4, p. 237–275; 47, 1996, 1, p. 21–38).

723. Sylvie Dardaine, *Dédicaces religieuses et itinéraires géographiques. Le procurateur C. Sempronius Urbanus et la Bétique à la fin du IIe siècle après J.-C.*, Ktema 21, 1996, p. 295–304.

Acest personaj este cunoscut dintr-o inscripție de la Ostia (CIL XIV, 4503 = AnnÉp, 1912, 240), ca *subpraefectus vigilum*, precum și mai multe inscripții din Dacia: de la Ampelum (CIL III, 1298 = IDR III/3, 316) și Ulpia Traiana Sarmizegetusa (CIL III, 7918 = IDR III/2, 272; AnnÉp, 1933, 15 = IDR III/2, 231; AnnÉp, 1933, 16 = IDR III/3, 209; I. Piso, ZPE 50, 1983, p. 235–238 = AnnÉp, 1983, 825–829), ca *procurator Augusti* al Daciei Apulensis (pe timpul domniei lui Commodus). Pornind de la opinia lui I. Piso, anume că închinarea către *Mars Singilis* (divinitate din Baetica; prima atestare a acestui epitet geografic) sau *Apollo Grannus* și *Sirona* sunt în legătură cu etapele carierei acestui cavaler, Sylvie Dardaine consideră că Sempronius Urbanus a exercitat și alte sarcini în Baetica și într-o altă provincie occidentală a Imperiului.

724. D. Protase, *Orizonturi Daco-Romane*, Cluj, 1995; reunește un număr de studii privitoare la istoria Daciei romane, dintre care reținem:

– *Le coorti I Hispanorum milliaria e I Ubiorum in Dacia*, p. 90–94 (= Dacia, N. S. 6, 1962, p. 505–508);

– *Legiunea IIII Flavia la nordul Dunării și apartenența Banatului și Olteniei de vest la provincia Dacia*, p. 95–122 (= ActaMN 4, 1967, p. 47–72);

– *Elemente etnice trace și illire în ala II Pannoniorum din Dacia*, p. 145–149 (= SCIV 19, 1968, 2, p. 339–344);

– *Troupes auxiliaires originaires des provinces germaniques dans l'armée de Dacie*, p. 222–228 (= Dacia, N. S. 17, 1973, p. 323–328);

– *«Exercitus Daciae Porolissensis» et la défense de la frontière septentrionale de la Dacie*, p. 229–236 (= *Actes du IXe Congrès international d'études sur les frontières romaines, Mamaïa, 6–13 septembre 1972*, București–Köln–Viena, 1974, p. 227–233);

– *Illiri în Dacia romană pe temeiul datelor epigrafice*, p. 287–293 (= SCIVA 29, 1978, 4, p. 497–503);

– *Considerații privind antroponomastica traco-dacică și originea etnică a purtătorilor din inscripțiile Daciei romane*, p. 333–339 (Revista Bistriței 8, 1994, p. 35–39);

– *Observații privind inscripția „creștinată" de la Napoca*, p. 349–354 (SCIVA 36, 1985, 4, p. 332–337).

725. D. Protase, C. Gaiu, G. Marinescu, *Castrul roman și așezarea civilă de la Ilișua*, Bistrița, 1997: rapoartele de săpături, însoțite de un catalog al descoperirilor monetare (1978–1995), rezumat francez și planșe (desene; fotografii de monede).

Pentru cronica noastră, reținem ștampilele alei *Frontoniana* (pl. 85/1–4), o inscripție a aceleiași trupe (vezi în cronica noastră, seria V, 350), un fragment de altar cu inscripție (descoperit cu ocazia arăturilor de toamnă, în 1989; lectura nesigură), o ștampilă tegulară *LEG*

https://biblioteca-digitala.ro

XIII GEM / POMPONII FORTI (sic) (pl. 85/5), un opaiț *FORTIS* (pl. 40/1), o buză de *mortarium* cu ștampila *[. . .]ELIANV* (scriere inversă).

726. D. Bondoc, *Câteva piese sculpturale și epigrafice aflate la Muzeul Olteniei, Craiova,* SCIVA 48, 1997, 3, p. 271–275: cinci fragmente de inscripții pe piatră provenind de la Sucidava, Teacănu (com. Sălcuța) și Cioroiu Nou (ambele în jud. Dolj), alte două cu loc de descoperire necunoscut; cel mai important ni se pare fragmentul de la Cioroiu Nou (după părerea noastră, rupt dintr-un altar votiv), menționând legiunea *IIII Flavia.*

727. R. Ciobanu, *Mestrius Martinus: un pictor din Dacia romană,* Apulum 34, 1997, p. 169–176 (discuție pe marginea inscripției CIL III, 1005 de la Apulum).

728. Cl. L. Băluță, *Tipuri de ștampile tegulare inedite descoperite la Apulum.* II. *Ștampile fără antroponim,* Apulum 34, 1987, p. 133–196 (seria precedentă: *Ștampile tegulare militare inedite descoperite la Apulum.* I. *Ștampile cu antroponim,* Apulum 32, 1995, p. 205–229). Vezi și mai departe, nr. 740.

729. M. Drâmbărean, *Inscripții pe materiale ceramice descoperite la Partoș,* Apulum 34, 1997, p. 197–200: opaiț *bilychnis* cu ștampila *IEGIDI,* opaiț *monolychnis* cu ștampila *MVRRI* (foto): ștampilă pe cărămidă *[Le]g. XIII Ge. / [Fl.] Martini.*

730. Diplome militare de proveniență necunoscută, recent publicate:

– Johannes Nollé, ZPE 117, 1997, p. 269–274: diplomă datând din 20 august 127, cuprinzând trupele auxiliare din Britannia (8 *alae* și 27 *cohortes*); posesorul diplomei este un fost pedestraș din cohors II Lingonum: *ex pedite Itaxae Stamillae f. Daco;*

– Diplomă înregistrând 13 trupe auxiliare din armata Daciei Inferioare: mai departe, nr. 731;

Diplomă (într-o colecție privată din Berlin) datând din 23 martie 178, cuprinzând 21 de trupe auxiliare din armata Britanniei, acordată unui veteran al cohortei VII Thracum: *Thiodo Rolae fil(io) Daco* (RMD, 1994, nr. 184).

Inscripții recent publicate sau revizuite

731. Diplomă militară, *tabella I;* textul reconstituit pe baza textelor de pe *extrinsecus* și *intus.*

P. Weiß, ZPE 117, 1997, p. 243–246.

Imp(erator) Ca]esar divi Traiani Parthici f(ilius) divi Nervae [nepos T]raianus Hadrianus Aug(ustus) pont(ifex) maxim(us), [tribun(icia) po]test(ate) XIIII, co(n)s(ul) III, p(ater) p(atriae), proco(n)s(ul),
equ(itibus) et peditib(us) qui militaver(unt) in alis III et vex(illatione) [equit(um) Illy]r(icorum) et coho(rtibus) VIIII quae appell(antur) (1) *I Astur(um) et* (2) *His[pan(orum) et* (3) *I Cl]au[d(ia) Gallo]r(um) Capiton(iana) et* (1) *I Flav(ia) Commag(enorum) [et* (2) *I Aug(usta) Nerv(ia) Pac(ensis) B]ritt(onum) (milliaria) et* (3) *I Tyrior(um) sag(ittariorum) et* (4) *I [Bracaraug(ustanorum) et* (5) *I Hispan(orum) v]eter(ana) et* (6) *II Flav(ia) Numid(arum) et* (7) *II Fl(avia) [B]ess(orum) et* (8) *II Gallor(um) et* (9) *III Gallor(um), et sunt [in Dacia] Infer(iore) sub Claudio Constante, quin(is) [et vicen(is) plur(ibusve)] stipend(iis) emerit(is) dimis<si>s h[onesta missione]*

https://biblioteca-digitala.ro

quorum nomin(a) subscr(ipta) sunt, ips(is) liber(is) posterisq(ue) eorum [civitatem dedit et con]ub(ium) cum uxoribus, quas tunc [habu]iss(ent) cum e[s]t civit(as) [iis] data, a[u]t siq(ui) cael[ibes essent cum iis quas] post(ea) dux(issent) dumtax(at) sin[guli singulas].

Diploma prezintă unele erori de gravare, în special pe *extrinsecus:* r. 4 *VEA*, evident *vex(illatione)*, 11 *DIMISVS*, pentru *dimissis*.

Diploma datează între 10 decembrie 129 – 9 decembrie 130. Din titulatura împăratului Hadrian remarcăm prezența titlului de *proco(n)s(ul)*, absent în diploma CIL XVI 74 (din 18 februarie 129) şi 75 (= IDR I, 10; 22 martie 129).

Constituţia imperială înregistrează 13 trupe din armata Daciei Inferioare (3 *alae*, o *vexillatio* de călăreţi şi 9 *cohortes;* vezi C. C. Petolescu, SCIVA 46, 1995, 1, p. 35 şi urm., nr. 2, 7, 9; SCIVA 46, 1995, 3–4, p. 237 şi urm., nr. 19, 20, 24, 29, 36, 39, 41, 50, 58; SCIVA 49, 1996, 1, p. 31, nr. 65), dintre care şase (*ala I Hispanorum, vexillatio equitum Illyricorum* şi cohortele *I Hispanorum veterana, II Flavia Numidarum, II Flavia Bessorum, III Gallorum*) sunt menţionate şi în diploma din 22 martie 129 (CIL XVI, 75 = IDR I, 10) a aceleiaşi provincii; aceste trupe sunt de asemenea înregistrate în diploma din 13 decembrie 140 (IDR I, 13 = RMD, 39) (cu observaţia că vexilaţia menţionată mai sus devenise între timp *numerus*).

În ceea ce priveşte pe Claudius Constans, procuratorul-guvernator al Daciei Inferioare, personaj atestat pentru prima dată în prosopografia Daciei, editorul diplomei remarcă prezenţa unui omonim, *Ti. Claudius Constans*, procurator al Mauretaniei Caesariensis (CIL VIII, 9288 = 20863 şi AnnÉp, 1980, 969; vezi PIR², C 842; H.-G. Pflaum, *Carrières* III, p. 1097: „entre 238 et 254"; B. E. Thomasson. *Statthalter Nordafrikas* II, p. 286; idem, LP, col. 416–417, nr. 54).

732. SVCIDAVA. Fragment de altar votiv din calcar, descoperit întâmplător la Celei (1996, de dr. Gh. Popilian). Dimensiuni: 0,30 × 0,245 × 0,255 m; litere înalte de 3 cm.

C. C. Petolescu, Fl. Bâciu, ArhOlt 12, 1997, p. 42–43.

. . . .
[I]ust[inus] (?)
[vot(um) pos(uit)]

733 (= II, 105; VI, 388, a–b). SVCIDAVA. Fragmente de ştampile tegulare.

Oct. Toropu, Oltenia. Studii şi comunicări 6–7, 1988–1989, p. 35–37, fig. 1 (desene).

În 1979, cu prilejul cercetărilor la basilica din cetatea romano-bizantină, Oct. Toropu a descoperit un fragment de ştampilă tegulară, publicată de D. Tudor (SCIVA 32, 1981, 3, p. 423, nr. 1) cu lectura *c(ohors) IIII s(ub) c(ura) Sa[bini?]*, rectificată de noi (în cronica din SCIVA 34, 1983, 4, p. 367, nr. 105; apoi în notele epigrafice din SCIVA 37, 1986, 1, p. 106, nr. 2; vezi şi p. 107, nr. 3): *[Le]g(io) VII s(ub) c(ura) Urs[aci. . .]*.

De asemenea, în cursul săpăturilor din anii 1981–1982, în aceeaşi zonă, Oct. Toropu a mai descoperit alte două fragmente de cărămizi, purtând ştampila . . . *CVTIOF*, respectiv . . . *VTIOF* (lăţimea cartuşului: 2 cm). Pe baza acestor noi descoperiri, Oct. Toropu confirmă lectura şi analogiile (cu ştampilele de la Sirmium şi Viminacium) aduse de noi în 1986, propunând lectura completă a ştampilei:

L(egio) VII s(ub) c(ura) Ursa[ci F(lavius) Ar]guti of(ficina)

şi traducerea: „Legiunea a şaptea Claudia prin purtarea de grijă a lui Ursacius, officina lui Flavius (?) Argutus".

734. SVCIDAVA. Fragment de ţiglă provenind din săpăturile din anii 1984–1985 din cetatea romano-bizantină, având executată o inscripţie în pasta crudă, înainte de ardere. Fig. 1.

https://biblioteca-digitala.ro

Oct. Toropu, *loc. cit.*, p. 37–39, fig. 2 (foto şi desen – după care îl reproducem şi noi).

Este vorba de un exerciţiu de scriere: o parte din literele alfabetului. După Oct. Toropu (*loc. cit.,* nota 18), tot o parte din literele alfabetului redă şi inscripţia tegulară IDR II, 114 de la Drobeta.

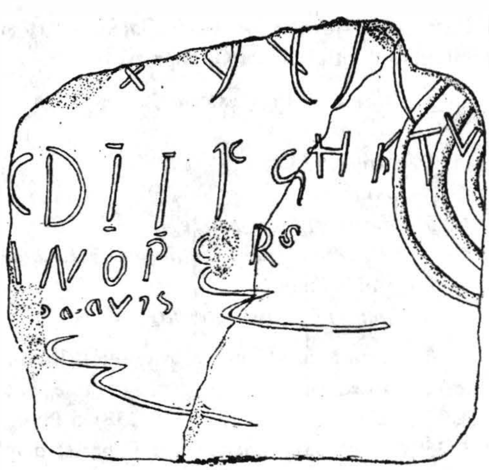

Fig. 1

735. Urzica (jud. Olt). Lespede de calcar (fragment) descoperită în 1978; se păstrează aproximativ jumătatea superioară a inscripţiei, cuprinsă de un chenar profilat. Dimensiuni: 0,62 × 0,60 × 0,26 m. Câmpul epigrafic este lat de 0,52 m; litere înalte de 6 cm (în ultimul rând, *I* este mai mic), unele prezentând deteriorări.

C. C. Petolescu, Fl. Bâciu, ArhOlt 12, 1997, p. 41–42 (p. 43: foto, obscură).

Fig. 2

D(is) M(anibus)
M(arco) Fl(avio) M(arci) fil(io)
Pap(iria tribu) Epste-
lae, vet(erano) ex
5 *trib(uni) b(ene)f(iciario), vixit*
[an(nis. . . . .

Epstela este un antroponim trac: vezi: *[L. Septi]mius Ep[tel]a d(omo) Serdica* (CIL VI, 32 536) şi *M. Aur. M. f. Quir. Ettela d(omo) Scupis* (CIL VI, 32 624, c), pe *laterculi* de la Roma, precum şi *Eptala* la Napoca (CIL III, 870) (cf. W. Tomaschek, *Die alten Thraker* II, 2, p. 8; G. G. Mateescu, ED 1, 192, p. 93, nota 4).

736 (= XIV–XV, 674). TIBISCVM. Altar de calcar descoperit în *principia* castrului mare, refolosit ulterior (după abandonarea castrului?); dimensiuni 0,82 × 0,455 × 0,23 m; publicat de S. Petrescu şi P. Rogozea în 1990. La acestea se adaugă un mic fragment, publicat în IDR III/1, 184 şi reluat de I. Piso în 1983. Un al treilea fragment a fost descoperit de S. Petrescu şi P. Rogozea în cursul unui sondaj, în 1985, în *principia* castrului mare. Reunite de Doina Benea (v. mai jos), cu un scurt comentariu.

S. Petrescu – P. Rogozea, Banatica 10, 1990, p. 107–136 (= CEpR XIV–XV, 674); I. Piso, ActaMN 20, 1983, p. 110–111, nr. 7 (= CEpR III, 227) (care observă existenţa unui rând martelat);

https://biblioteca-digitala.ro

D. Benea, în *Civilizaţia romană în Dacia,* p. 110 şi urm. (care observă în r. 1, spre deosebire de primii editori, un al doilea G, după AVG).

Minervae Augg(ustorum)
nostrorum
Aurel(ius) Can-
didianus,
5 *actar(ius) [coh(ortis)]*
I Vin[d(elicorum) (milliariae) eq(uitatae) c(ivium) R(omanorum)
[[Antoninian(ae)]]
v(otum) l(ibens) m(erito)

În legătură cu atribuirea inscripţiei, D. Benea notează: „Inscripţia a fost dedicată deci Minervei, protectoare a doi Auguşti, ceea ce face să intre în discuţie Caracalla şi Geta (211–212), Maximinus Thrax şi fiul (235–238) şi Philppus Arabs (244–249), Valerianus şi Gallienus (253–258). Martelarea apelativului imperial denotă faptul că împăraţii respectivi au suferit *damnatio memoriae,* ceea ce însă în cazul lui Caracalla nu este cunoscut, deşi în Britannia Inferior sunt cunoscute şi inscripţii având epitetul de Antoniniana martelat"; iar mai jos: „Monumentul, îngrijit realizat se încadrează în seria altarelor ridicate şi produse în atelierele locale de la Tibiscum în epoca Severilor, mai precis a lui Caracalla, care probabil a şi vizitat castrul şi aşezarea civilă de la Tibiscum, în drumul său până la Porolissum. Apelativul Antoniniana pentru cohors I Vindelicorum este documentat la Tibiscum prin tegule ştampilate (C. I. V. Ant (ANT în ligatură). " (transcriere fidelă a textului autoarei, p. 112). [În privinţa supranumelui *Antoniniana* purtat de *cohors I Vindelicorum,* lectura ştampilelor citate a fost propusă de noi în SCIVA 32, 1981, 4, p. 611, nr. 72; D. Benea (nota 27) perseverează în incorectitudine, atribuindu-şi această lectură].

După părerea noastră, supranumele imperial martelat al cohortei *I Vindelicorum* nu poate fi *Antoniniana,* deoarece Caracalla nu a suferit *damnatio memoriae:* el nu poate fi legat nici de Elagabal *(Imp. Caesar M. Aurelius Antoninus Augustus),* deoarece asociatul său la domnie, Severus Alexander, a fost doar *Caesar* (în 221). Cel mai probabil ni se pare supranumele *Philippiana* – purtat de mai multe ori de trupele din Dacia (din 246, fiul lui Filip Arabul a primit şi el titlul de *Augustus*).

Prin urmare, *cohors I Vindelicorum* nu a fost transferată la Râşnov *(Cumidava),* cum au încercat să demonstreze A. Alföldi şi I. I. Russu (vezi AIIACluj 17, 1974, p. 46–58; IDR III/4, 221); lectura inscripţiei de la Râşnov, propusă de M. Macrea (AISC 4, 1941–1942, p. 234–261; idem, *De la Burebista la Dacia romană,* Cluj 1978, p. 87–97), continuă să fie valabilă: *coh(ors) VI no[va C]umidavensis.*

737 (= CIL III, 7996 = IDR III/1, 133). TIBISCVM. Altar de calcar; câmpul inscripţiei cu grave lacune în r. 1–2, precum şi la începutul şi sfârşitul rândurilor.

CIL (III, 7996), r. 6, completează: *q(uondam) e(quitis) [R(omani) / equ]o publico;* Cl. Nicolet (în *Hommages Marcel Renard* II [Latomus 102], Bruxelles, 1969, p. 555–556, nota 4) propunea *Q(uirina),* iar în continuare *e/[qu]o publico* (IDR III/1, 133 ignoră aceste observaţii).

După R. Ardevan, *Civilizaţia,* p. 119–129 (cu două desene, propuneri de reconstituire): „Credem că soluţia problemei este o banală eroare de lapicid. La sfârşitul r. 6, în faţa lui *e/quo publico,* există toate literele pentru abrevierea EQ R, dar ele au fost inversate (QER). Asemenea „accidente" se mai cunosc în epigrafia epocii. Prin urmare, citim în r. 6–7 *eq(uiti) [R(omano e/q]uo publico.* " (p. 123).

https://biblioteca-digitala.ro

738. APVLVM. Fragment de diplomă militară (colţul stâng inferior) *(tabella II)*, 79 × 68 mm. Muzeul Unirii, Alba Iulia.

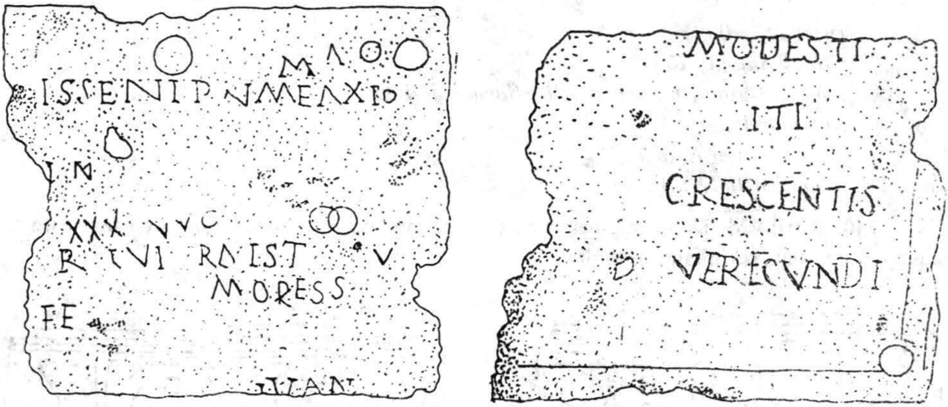

Fig. 3

V. Moga, în *Civilizaţia*, p. 102–106 (foto, desene ale ambelor feţe ale diplomei).

Pentru *intus*, autorul nu dă o transcriere (doar un desen, pe care îl reproducem alăturat); în urma examinării tăbliţei (cu permisiunea autorului), am constatat următoarele:

În r. 1, sub orificiul de prindere din dreapta, se păstrează parte din formula *[cum iis quas postea du]xissent dumtaxat*, continuând în rândul următor cu *[singuli singulas]*. În rândul următor păstrat (3) se mai disting trei litere: I K N, data diplomei după lună şi zi, posibil: *[ante d(iem) . . .]I K(alendas) (?) N[ovembres]*. În r. 4, erau numele consulilor; se păstrează doar sfârşitul cognomenului celui de-al doilea din perechea de consuli, prin urmare: *[. . . et . . . A?]quilino co(n)[s(ulibus)]* (ar putea fi vorba de *L. Egidius Titius Aquilinus*, din anul 125: A. Degrassi, *I fasti consolari dell'Impero Romano*, Roma, 1952, p. 36). În r. 5 era înscris numele trupei: *[coh(ortis)?. . . . . c(ivium)] R(omanorum) cui praest*, iar în ultimul rând lizibil, o parte din numele comandantului trupei: *[. . . .] Modes[tus]* (el pare a fi pentru prima dată cunoscut în prosopografia militiilor ecvestre).

Pentru *extrinsecus* (numele martorilor), lectura este clară:

. . . .

[C. Vettieni]	*Modesti*
[Q. Fabi]	*Iti*
[P. Atini]	*Crescentis*
[L. Pulli]	*Verecundi*

Martorul din antepenultimul rând mai apare în diploma din 29 iunie 120 de la Căşei (IDR I, 5 = RMD, 17), iar recent într-un nou fragment de diplomă militară (P. Weiß, ZPE 117, 1997, p. 239), datată în 19 octombrie 106 sau 117/circa 124; pus la îndoială de C. Daicoviciu (SCIV 4, 1953, 3–4, p. 542) şi G. Forni (Athenaeum 36, 1958, p. 11), cognomenul găseşte totuşi suficiente analogii: CIL III, 4785 (Virunum) *VRSVS ITI*, 12014 (310) (Künzig, Raetia) *ITIVS FECIT (vasculum);* CIL VI, 19 740 *(Itia)*, 35 502 *(Itius)* (gentilicii).

739. Ohaba (jud. Alba). Fragment de stelă funerară descoperită în 1991 în cursul lucrărilor agricole; dimensiuni: 1,05 × 0,98 × 0,13 m. Stela este mărginită de un chenar în formă de colonetă

https://biblioteca-digitala.ro

(împodobită cu curpen de viţă de vie şi ciorchini de struguri); în partea de sus un medalion, iar dedesubt inscripţia (litere înalte de 10 cm).

V. Moga, Apulum 34, 1987, p. 127–131, fig. 2 (foto, desen).

D(is) M(anibus)
C(aio) Antonio Capi-
toni, vet(erano) leg(ionis) IIII F(laviae) f(elicis),
Antonius Pater-
5 *nus f(ilius) et Antonia*
Primitiva lib(erta) pos(uerunt)

740. APVLVM. Două fragmente de ţigle ştampilate, în *tabula ansata,* cu text care se suprapune parţial, permiţând întregirea.

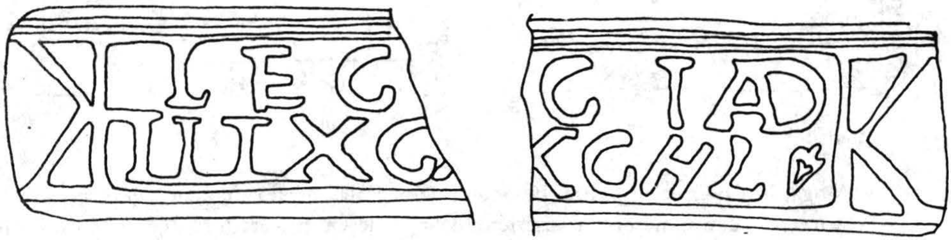

Fig. 4

C. L. Băluţă, Apulum 34, 1997, p. 167–168 (cu desene):

Leg(io) I Ad(iutrix)
Leg(io) XIII

În r. 1, ligatura *A+D;* 2, scriere retrogradă, *E* redat *II.*

B) MOESIA INFERIOR

(Dobrogea)

Bibliografie – Generalităţi

741 M. Zahariade – Traian Dvorski, *The Lower Moesian Army in Northern Walachia (A. D. 101–118). An epigraphical and historical Study on the brick and tile stamps found in the Drajna de Sus Roman fort,* Bucureşti, 1997 (183 p.).

742. M. Zahariade – N. Gudea, *The Fortifications of Lower Moesia (A. D. 86–275),* Amsterdam, 1997, 116 p. + 80 fig.; conţine numeroase referiri la descoperirile epigrafice de pe frontiera Moesiei Inferioare.

743. P. Weiß, *Neue Militärdiplome,* ZPE 117, 1997, p. 227–268.

Autorul publică 17 fragmente de diplome militare inedite, aflate în colecţii private; dintre acestea, trei privesc armata Moesiei Inferioare (nr. 4, p. 233–238, anul 97; nr. 6, p. 239–242, anii 106 sau 117/124; nr. 13, p. 252–254, anii 148/154).

https://biblioteca-digitala.ro

744. Al. Avram, *Καλλατιανά* (V), SCIVA 48, 1997, 3, p. 191–198; una dintre inscripţii (p. 192 şi urm, nr. 3) este reluată de editor în studiul *Un nouveau document sur le culte d'Isis à Callatis à l'époque impériale,* Revue roumaine d'égyptologie 1, 1997, p. 5–12.

745. C. Nicolae, *Descoperiri de epocă romană şi bizantină la Carsium,* Pontica 28–29, 1995–1996, p. 134–159; reţinem:

– p. 137 (nota 31), pl. I/5–6: ştampile tegulare *AL. F. . .* şi *AL. FL* (vezi seria XI, 1991 a acestei cronici, nr. 566);

– p. 141: pe un mâner de spată, numele *Valerianus* (vezi idem, Pontica 26, 1993, p. 226);

– p. 143 (pl. V/1 b): fragment de stâlp miliar (nu se indică piatra şi dimensiunile), păstrând literele *PR P. . . / MP*

746. I. Barnea, *Despre două inscripţii paleocreştine de la Callatis (Mangalia),* Pontica 28–29, 1995–1996 (1998), p. 183–186.

În toamna anului 1983, săpături de salvare în zona cimitirului romano-bizantin din secolele IV–VI (zona de sud-vest a oraşului Mangalia) au dus la descoperirea unei încăperi funerare boltită, cu dromos. Deasupra intrării şi pe pereţii laterali ai dromos-ului este pictată cu roşu câte o cruce cu capetele braţelor lăţite; deasupra crucii de la intrare este pictată o inscripţie greacă. Pe cei patru pereţi ai camerei, la mijloc, este pictată cu roşu câte o cruce cu capetele lăţite; deasupra şi dedesubtul crucii de pe peretele de vest este pictată cu roşu închis o altă inscripţie în limba greacă. În cele patru colţuri ale încăperii funerare s-au găsit 11 schelete umane.

Inscripţia a fost publicată de: Epifanie Norocel, *Pagini din istoria veche a creştinismului la români.* Buzău, 1986, p. 170–173 (170); A. Rădulescu - V. Lungu, *Le christianisme en Scythie Mineure à la lumière des dernières découvertes archéologiques,* în *Actes du XIe Congrès international d'archéologie chrétienne (21–28 septembre 1986),* Roma, 1989, p. 2591–2593; Renate Pillinger, *Spätantike und frühbyzantinische Kultur Bulgariens zwischen Orient und Okzident,* Viena, 1986, p. 99; eadem, *Ein frühchristliches Grab mit Psalmenzitaten in Mangalia (Kallatis, Rumänien),* în *Die Schwarzmeerküste in der Spätantike und im frühen Mittelalter,* Viena, 1992, p. 98–102.

I. Barnea ajunge la concluzia că această inscripţie reproduce aidoma psalmul 18 (19), 15:

Κύριε βοηθέ μοῦ κ(αὶ) λυτρωτά μοῦ

„Doamne, ajutorul meu şi izbăvitorul (mântuitorul) meu".

747 (= IGLR, 194). I. Barnea, *Inscripţia martirilor de la Axiopolis: noi observaţii,* Pontica 30, 1997, p. 199–203. Observaţii în lumina noilor studii:

Taseion nu poate fi confundat cu Dasius de la Durostorum; ultimul cuvânt al inscripţiei nu este un nume de persoană, *Euphrasi(o)s* (cum a propus V. Laurent), ci un substantiv indicând „ospăţ" sau „pomană": Κυρίλλῳ Κυνδαία Τασείῳ / παρατίθομαι εὔφρασιν; I. Barnea traduce: „Aduc pomană (fac pomenire) pentru (martirii) Chiril, Chindeas şi Taseios (Dasius)".

748. V. Georgescu – M. Ionescu, *Mărturii creştine de la Callatis,* Pontica 28–29, 1995–1996, p. 187–200.

749. N. Conovici, *Problèmes de la chronologie des timbres sinopéens,* Pontica 30, 1997, p. 117–154.

https://biblioteca-digitala.ro

Inscripţii recent descoperite

750. HISTRIA. Două fragmente de marmură, descoperite în cursul săpăturilor din 1990 şi 1995 în dărâmături de construcţii din sec. VI p.Chr.

Al. Avram – Oct. Bounegru, *Mithridates al VI-lea Eupator şi coasta de vest a Pontului Euxin. În jurul unui decret inedit de la Histria,* Pontica 30, 1997, p. 117–154.

La aceste fragmente, editorii adaugă un alt fragment, mai vechi (publicat în ISM I, 45). Textul astfel reconstituit reprezintă un decret în cinstea unui strateg, originar din Am[astris] ori Am[isos], trimis de rege drept comandant al garnizoanei instalate la Istros. Inscripţia datează înainte de campania romană din 72/71 a. Chr., în urma căreia oraşele vest-pontice au fost supuse de Lucullus Varro.

751. TOMIS. Fragment de lespede cu inscripţie (nu se indică piatra), profilată la partea inferioară; descoperită în anul 1985. Dimensiuni: 0,18 × 0,20 × 0,07 m. Litere înalte de 3–4 cm. Muzeul din Constanța (inv. 35 806).

M. Bărbulescu – A. Rădulescu, Pontica 30, 1997, p. 167–170, fig. 1 (foto, desen).

Recunoscând in ultimul rând păstrat numele lui L. Minicius Natalis Quadronius Verus, legat al Moesiei Inferioare (B. E. Thomason, *Laterculi praesidum,* Göteborg, 1984, col. 133, nr. 82) şi prin comparaţie cu inscripţia ISM II, 54 (fragmentară, în care editorii propun a completa numele aceluiaşi legat), noua epigrafă tomitană este completată astfel:

[Αὐτοκράτορι Καίσαρι, θεοῦ Ἁδριανοῦ υἱῷ, θεοῦ Τραιανοῦ Παρτικοῦ υἱωνῷ, θεοῦ Νέρουα]

[ἐκγόν]ῳ, Τ(ίτῳ) (Α[ἰλίῳ Ἁδριανῷ Ἀντωνείνῳ Σεβαστῷ Εὐσεβεῖ, πατρὶ πατρίδος, ἀρχιερεῖ μεγίστῳ,]

[δημα]ρχικῆς [ἐξουσίας τὸ. . . , ὑπάτῳ τὸ γ΄, βουλὴ δῆμος Πόντου μητροπόλεως Τόμεως ἐπιμελη-]

[θέντος] Λ(ουκίου Μινίκ[ιου Νατάλιδος Κουαδρονίου Οὐήρου, πρεσβευτοῦ τοῦ Σεβ(αστοῦ) καὶ ἀντιστρατήγου]

. . . .

752. TOMIS. Fragment de lespede (nu se indică piatra) descoperit pe malul de vest al lacului Tăbăcărie, în partea dinspre cartierul Tomis Nord. Dimensiuni: 0,425 × 0,43 × 0,145 m. Litere înalte de 4,8–5 (6) cm. Ligaturi: r. 1 şi 5, *E+T;* 2 *A+N+T* şi de două ori *N+I;* 6 [AΔ]PIAN, ligatura *A+N*. Unele litere mai mici (r. 1, litera *O* în interiorul lui *C;* r. 2, *I* la sfârşitul lui *divi*); alteori depăşesc înălţimea rândului (litera *I* în r. 1, în r. 2 în ligaturile *N+I*). În r. 3, numele lui Geta Caesar a fost martelat.

M. Bărbulescu – A. Rădulescu, Pontica 30, 1997, p. 170–174, fig. 2 (foto, desen).

Prin comparaţie cu altă inscripţie tomitană (ISM II, 84), editorii propun următoarea întregire:

[Imp(eratori) Caes(ari) divi M(arci) Antonini Pii Germ(anici) Sarm(atici) fil(io), divi Commodi fratri, divi Antonini Pii nep(oti) divi Hadriani pronep(oti), divi Traiani Part(hici)]

[abnep(oti), divi Nervae adnep(oti), L(ucio) Septimio Severo Pio Pertinaci Augusto Arabico Adiabenico Parthico maximo, pont(ifici) max(imo) trib(unicia) pot(estate) VIIII]

*[imp(eratori) XI co(n)s(uli) II p(atri) p(atriae) pr]**oco(n)s(uli) et Imp(eratori)** [Caes(ari) L(ucii) Septimii Severi Pii Pertinacis Aug(usti) Arabic(i) Adiab(enici) Parth(ici) max(imi) fil(io), divi M(arci) Antonini Pii]*

https://biblioteca-digitala.ro

[Germ(anici) Sarm(atici) nep(oti)] ***divi Antonini Pi*** *[i pronep(oti) divi Hadriani abnep(oti) divi Traiani Parth(ici) et divi Nervae adnep(oti), M(arco) Aurelio Antonino Pio Fel(ici) Aug(usto)*
5 *[trib(unicia) pot(estate) IV proco(n)]****s(uli) et*** *[[****P(ublio) Septimio*** *Getae nob(ilissimo) Caes(ari)]] [Severi Aug(usti) fil(io) Antonini Aug(usti) fratri et Iuliae Domnae Aug(ustae), matri castr(orum et Augg(ustorum)]*
Metrop*[olis Tomitanorum per C(aium) Ovinium Tertullum, leg(atus) Augg(ustorum) pr(o) pr(aetore)]*

[Αὐτοκράτορα] **Καίσαρα θεοῦ** [Μ(άρκου) 'Αντωνείνου Εὐσεβοῦς Γερ(μανικοῦ) Σαρματ(ικοῦ) υἱὸν, θεοῦ Κομμόδου ἀδελφὸν, θεοῦ 'Αντωνείνου Εὐσεβοῦς]
[υἱονὸν, θεοῦ 'Αδ]**ριαν(οῦ) ἔκγονον** [θεοῦ Τραιανοῦ Παρθικοῦ καὶ θεοῦ Νέρουα ἀπόγονον, Λ(ούκιον) Σεπτίμιον Σεουῆρον Εὐσεβῆ Περτίνακα Σεβ(αστὸν)]
['Αραβ(ικὸν) 'Αδιαβ(ηνικὸν) Παρθ(ικὸν) Μέγιστον, ἀρχιερέα μέγιστον, δημαρχικῆς ἐξουσίας θ', αὐτοκπάτορ**α** ια', ὕπατον β', π(ατέρ**α**) π(ατρίδος) ἀντύπατον etc.

753. CAPIDAVA. Fragment de stelă de calcar, descoperit în cursul săpăturilor arheologice din 1995 (reutilizat ca material de construcție într-o locuință medievală timpurie). Inscripția era cuprinsă de un cadru profilat; pe partea dreaptă se păstrează un curpen de viță de vie cu un strugure. Dimensiuni: 0,32 × 0,38 × 0,33 m. Litere înalte de 5 cm (doar litera M, în r. 1. măsoară 6 cm); în r. 2, ligatura T+A, în r. 3, litera O mai mică, în interiorul lui C.
I. C. Opriş – M. Popescu, Pontica 30, 1997, p. 177–181 (foto, desen).

[D(is)] M(anibus)
[. . . . . . . Ce]lso Sta-
[tiellis, p]raef(ecto) coh(ortis)
[I German(orum), v]ixit annis
5 *IMNIS* (?)

Prefectul era originar din Aquae Statiellae, din Liguria. După editori, el era comandantul cohortei I Germanorum, atestată în Germania Superior între anii 82–134 (CIL XVI, 26, 62, 63, 80; RMD, 90), apoi în Moesia Inferior pe timpul lui Antoninus Pius (RMD 50, anul 157).

754. CAPIDAVA. Fragment de cărămidă purtând o ştampilă în chenar dreptunghiular (păstrat pe o lungime de 7,5 cm; lățimea: 2 cm).
I. C. Opriş, SCIVA 48, 1997, 3, p. 277–278, fig. 1 (desen).

Coh(ors) I Vbior(um)

Ligatura *V+B*; marginea dreaptă a cartuşului este ruptă (dar probabil nu a afectat literele finale).
Această trupă este menționată în anul 99 în Moesia Inferior (CIL XVI, 44), apoi în Dacia Superior (mai întâi în anul 144: CIL XVI, 90 = IDR I, 14; cf. C. C. Petolescu, SCIVA 46, 1995, 4, p. 357–358, nr. 59).

755. Medgidia. „Stâlp miliar scris pe un fus de coloană din marmură, inversat, apărut întâmplător în curtea unui locuitor din Medgidia". Dimensiuni: î = 1,62, diam. = 0,35 m. „Scrierea este relativ neglijentă, textul păstrat fragmentar este mai bine lizibil la începutul şi sfârşitul rândurilor, partea centrală fiind deteriorată. Se poate observa o mare diferență între suprafața nescrisă, foarte netedă, şi cea pe care a fost trecută inscripția, al cărei aspect ne-ar putea sugera ştergerea unui text mai vechi, din care se păstrează urme neconcludente, sau, mai degrabă, deteriorarea ulterioară a inscripției de față".

https://biblioteca-digitala.ro

M. Bărbulescu – Adriana Câteia, Pontica 30, 1997, p. 183–184, fig. 1–2 (foto) şi 3 (desenul inscripţiei).

Impp(eratoribus) Cae[ss(aribus)] C(aio) Aur(elio) Val(erio)
Diocle[tiano e]t [Marc]o
[Aur(elio)] Va[l(erio) Maximi]ano
Pp(iis) F[f(elicibus) invict(is) Augg(ustis) e]t
5 *F[l(avio) Val(erio) Constant]io*
et Gal[erio Val(erio) Ma-]
ximi[ano] nobb(ilissimis)
Caess(aribus)
m(ilia) p(assuum)
10 *XX[. . .]*

756. Valea Dacilor (jud. Constanţa). Stâlp miliar din calcar galben, descoperit întâmplător în anul 1981. Muzeul din Constanţa (inv. 29 704).

M. Bărbulescu – A. Câteia, Pontica 30, 1997, p. 184, 188–190, fig. 4 (foto) – 5 (desenul inscripţiei).

Pe stâlp s-au gravat două inscripţii – una în epoca Severilor (text nesigur), cealaltă în epoca tetrarhiei:

Impp(eratoribus) Ca[ess(aribus)]
[C(aio)] Val(erio) Diocleţ[iano]
et Marco [Aur(elio)]
Max[imiano]
5 *[in]vict(is) A[ugg(ustis) et]*
[Fl(avio)] Val(erio) Co[nstantio]
[et] Galerio [Val(erio)]
[Ma]xi[miano]
[nobb(ilissimis)] Caes[s(aribus)]
10 *m(ilia) p(assuum)*
III (?)

757. Corbu (jud. Constanţa). Stâlp miliar (nu se indică piatra), descoperit întâmplător spre capătul de nord al satului, într-un şanţ din stânga şoselei Constanţa – Mihai Viteazul. Dimensiuni: î. = 2,20 m (baza înaltă de 0,36 m), diam. = 0,30 m. Textul inscripţiei este şters în cea mai mare parte; se păstrează câteva litere din primele două rânduri şi ultimul (sau penultimul?) rând. Muzeul din Constanţa (inv. 1327).

M. Bărbulescu – A. Câteia, Pontica 30, 1997, p. 190, nr. 3, fig. 6 (foto) – 7 (desenul inscripţiei).

Impp(eratoribus) [Caess(aribus) C(aio) A]urelio [Val(erio)]
Di[ocletia]no et
[M(arco) Aurel(io) Val(erio)]
[Maximiano]
5 *[invict(is) Augg(ustis) et]*
[Fl(avio) Val(erio) Constantio]
[et Galerio Val(erio) Ma-]
[ximiano nobb(ilissimis) Caess(aribus)]
m(ilia) p(assuum)

https://biblioteca-digitala.ro

Dispunerea rândurilor a fost sugerată autoarelor de un alt stâlp miliar, descoperit în împrejurimile localității Mihail Kogălniceanu (inedit).

De la Corbu mai provin doi stâlpi miliari: unul de la Maximin Tracul, regravat în epoca tetrarhiei (CIL III, 7614 = IGLR, 82) (pentru care autoarele propun, în r. 1, tot lectura *Impp. Caess.* , iar în r. 6 *[invictis Aug]g.*); altul păstrând două inscripții, din epoca tetrarhiei și din vremea lui Iulian Apostatul.

758. TYRAS. Lespede de marmură, păstrată în cea mai mare parte; provine probabil din săpăturile lui Paul Nicorescu. Dimensiuni: 0,48 × 0,345 × 0,095 (0,11) m. Litere înalte între 1,5–2,9 cm; în r. 9, la sfârșit, un spațiu liber; la sfârșitul ultimului rând, *hedera*. Se păstrează la Muzeul de Istorie al Moldovei, Iași.

Al. Avram, Studia antiqua et archaeologica (Iași) 3–4, 1987, p. 115–126.

Τυραν[οὶ] ἔδωκαν πολ-
ιτείαν Βοσπορεανῶ[ι]
Οὐαλέντι Φιλοκάλου
πρεσβεύσαντα τὸ δεύτερον
5 [ἐπ]ὶ μεγίστωι αὐτοκράτ-
ορι Σεβαστῶι Μ(άρκωι) Ἀντωνείν[ωι]
ὑπὲρ τῶν συμφερόντων
τῆς πατρίδος καὶ πάντα κα-
λῶς καὶ δημωφελῶς·
10 ταῦτ' ἔδοξε βουλὴ καὶ ὁ δ-
ῆμος ὁ Τυρανῶν ἐπὶ ἄρ-
χοντος Θεοκλέα Ἱεροσῶν-
τος μηνὸς (τρίτου)

R. 11, pe piatră: ΗΜΩS; r. 13: Γ pentru τρίτου.

„Locuitorii cetății Tyras *(Tyrani)* au acordat cetățenia bosporanului Valens, fiul lui Philocalos, care a îndeplinit de două ori solii pe lângă marele împărat Marcus Antoninus Augustus în interesul patriei și din toate punctele de vedere de o manieră excelentă și într-un mod profitabil pentru popor; așa a hotărât sfatul și poporul cetății Tyras, sub arhontatul lui Theocles, fiul lui Hieroson, în luna a treia".

Al. Avram remarcă faptul că redactorul inscripției folosește un formular tipic pentru un decret din epocă elenistică, prin care unor străini li se acorda cetățenia. Limba decretului dă prilej editorului să reflecteze asupra gramaticii și unor elemente de vocabular.

În ceea ce privește rostul acestei misiuni, autorul aduce spre analogie alte două inscripții, de la Dionysopolis (IGB I^2, 16) și de la Callatis (inedită), menționând ambasade pe lângă împărat; totodată, consideră că această intervenție este în legătură cu păstrarea drepturilor cetății Tyras – ai cărei locuitori fuseseră scutiți de taxa de *portorium*, conform decretului guvernatorului Ovinius Tertullus din 17 februarie 201 (CIL III, 781 = ILS, 423).

Dimpotrivă, eu văd această misiune repetată pe lângă împărat în legătură cu evenimentele din anul 214 de la Tyras, la care face referire inscripția (destul de enigmatică, de altfel) de la Oescus în onoarea fostului primipil T. Aurelius Flavinus (CIL III, 14 416 = ILS, 7178).

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

CRONICA CERCETĂRILOR ARHEOLOGICE EFECTUATE ÎN 1997 DE INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE „VASILE PÂRVAN" DIN BUCUREŞTI

I. **Adamclisi,** cetatea ***Tropaeum Traiani***, jud. Constanţa **(V–VII, IX, XII).** Colectiv: Ion Barnea, consultant ştiinţific; Alexandru Barnea, responsabil; arh. Monica Mărgineanu-Cârstoiu, Liana Oţa, IAB; Ioana Bogdan Cătăniciu, IAIAC; Gheorghe Papuc, MINAC; Nelu Zugravu şi studenţi FII; Mihai Ionescu, MCM; Margareta Arsenescu, FIB; studenţii Iolanda Sava, Robert Constantin, Severus Ionescu, Daniel Tamaş, Ionuţ Neagu, Adriana Panaite, Alexandra Zbuchea, Cristian Matache, Roxana Olaru, Radu Tudorancea, FIB. Fonduri, IAB şi celelalte instituţii susnumite.

*Basilica D (*A.B., M.M.C., studenţi FIB). Redesfacerea câtorva casete şi secţiuni practicate anterior, pentru o înregistrare cât mai precisă, la un loc, a tuturor situaţiilor din plan; S. 1, pe fragmente, de o parte şi de alta a fundaţiilor; c. 6, extinsă; c. 11, 17–19 (*narthex*), S. 12 şi 12. F parţial repoziţionate, cu surprinderea canalului de scurgere din *atrium* către *cardo*, S. 11. F extins. S. 11. b, precum şi o casetă nouă, c. 20, de 2 × 2 m, în colţul de N-E al *atrium*-ului bazilicii. Înregistrare grafică şi foto a tuturor situaţiilor care, în ansamblu, indică două bazilici succesive de orientare uşor diferită. ultima cu cel puţin două faze (A.B.).

Sector A, cartierul de la N de poarta de E (L.O., A.B., studenţi FIB). Reluarea S. XI. jumătatea de V, deschisă anterior; de la început au apărut numeroase fragmente de chiupuri în mijlocul secţiunii; cercetarea se opreşte la ultimul nivel de locuire, înregistrându-se şi continuarea spre N a stradelei v. 1, deja notată în monografia din 1979 (L.O.).

Anexa fortificată de la SE cetăţii (M.I., A.B., studenţi FIB). Completarea examinării laturii de E în treimea ei de N. prin secţiunile H. I şi J (prima în continuarea celei din 1996), de câte 12 × 2, 9 × 2 şi 5 × 2 m. S-a identificat (urmează cercetări de asigurare în campania din 1998), un turn în formă de U, cu frontul spre E, care ar fi al patrulea pe această latură a anexei. Refolosirea unor piese arhitectonice romane târzii pare să indice o reparaţie a anexei în a doua jumătate a sec. VI, iar alte indicii (nivelment, fragmente ceramice ş. a.) reconfirmă demantelarea masivă din epoca medievală timpurie. Fragmentul unei amenajări de zidărie din blocuri fără mortar pare să aparţină unei construcţii din aceeaşi epocă (M.I., A.B.).

Turnul nr. 4 (I.B.C.). Au continuat cercetările în S. III, unde s-a pus în evidenţă zidul Z. 1 al unei construcţii adosate laturii de SV a T. 4, din piatră legată cu pământ şi având pandantul de E la limita de V a intrării în T. 4, în care caz accesul în turn se făcea printr-un culoar îngust, mărginit de zidul remarcat anterior în S. I. Deşi paralel cu Z. 2, aflat la 3, 50 m V de primul, Z. 1 nu este contemporan cu Z. 2, care nu are fundaţie şi aparţine unui edificiu din faza de la sfârşitul sec. VI. Z. 2 şi 3, late de câte 0,70 m, au, ca şi Z. 1, orientarea laturilor turnului şi nu sunt perpendiculare pe sectorul de curtină de la V de el. Între Z. 1 şi 2 pare să fi existat o stradelă la care s-au înregistrat două niveluri, penultimul fiind acoperit de resturile unui acoperiş cu ţigle de mari dimensiuni (54 × 19 × 4 şi 61 × 33 × 3,5 cm), iar lângă zidul de incintă, un strat de lut pare să provină de la cărămizi nearse folosite la o reparaţie târzie a incintei, situaţie analogă celei notate anterior la poarta de E. T. 4 se află într-un punct unde incina formează un unghi către N, iar lângă latura lui de V a existat şi într-o fază târzie o poternă ce urmează a fi cercetată (I.B.C., A.B.).

Basilica coemeterialis (N.Z.,A.B., studenţi FII şi FIB). Prin extinderea secţiunii şi curăţarea ulterioară, mormântul zidit de la S de bazilică s-a dovedit a fi avut două încăperi succesive

SCIVA, tomul 49, nr. 3–4, Bucureşti, iulie–decembrie 1998, p. 291–301.

https://biblioteca-digitala.ro

despărţite de o mică intrare cu prag; s-au recuperat fragmente disparate din înmormântările de aici; interiorul, acoperit la origine cu o boltă în plin cintru, era tencuit şi, după unele urme, pictat. Încăperile – sigur cea de la S – aveau pavaj de mortar. S-a constatat printr-un sondaj, ulterior acoperit pentru protecţie, integritatea bolţii *martirium*-ului de sub altarul bazilicii, boltă având o formă analogă, pe cât se pare, cu aceea de la Niculiţel. Înregistrare grafică şi foto a tuturor situaţiilor noi (N.Z., A.B.).

Basilica extra muros (Gh.P.). S-a completat spre V, cu situaţia *atrium*-ului, aflat la un nivel inferior faţă de naos, planul bazilicii. Întrucât cercetarea începută aici în 1987 (a se vedea cronicile anterioare) este în stadiul ei final, prevăzându-se din 1999 o conservare parţială, se notează mai jos o sinteză a cercetărilor, potrivit concluziilor autorului acestora. Bazilica a avut trei faze de construcţie cuprinse între sfârşitul sec. V şi ultimul deceniu al sec. VI. În prima fază, bazilica era lungă de 20 m, avea o singură navă, lată de 7 m, cu ziduri groase de 0,70 m, din piatră legată cu pământ şi cu o absidă semicirculară la E, al cărei zid era gros de 1,10 m. Nu este exclusă, pe latura de V, existenţa unui *atrium* din materiale uşoare, ale cărui urme nu au fost însă depistate. A doua fază a început cu demantelarea navei centrale până la talpa elevaţiei, peste care, la câte 1,5 m, au fost fixate plinte de 70 × 80 × 40 cm pentru bazele de coloane, iar de o parte şi de alta a acestui stilobat nou al navei centrale au fost construite nave laterale zidite din piatră legată cu pământ şi s-a adăugat transeptul la N şi la S. Momentul este databil la începutul domniei lui Iustinian, când bazilica avea lungimea de 24 m, zidurile laterale aveau lăţimea de cca 60 cm, bazilicii i se adăuga un *narthex* lung de 3,50 m şi aflat cu 0,50 m mai jos decât nava centrală, iar navele laterale aveau lăţimea de câte 3,20 m. Intrarea în *narthex* se făcea prin prin trei uşi corespunzând fiecărei nave; este probabilă existenţa unui *atrium*, care va face obiectul cercetării din 1998. Pavajul din bazilică aparţine fazei a doua; în navele laterale era compus din cărămizi de 31,5 × 31,5 × 3,5 şi de 45 × 45 × 3,5 cm, cele mari fiind plasate spre capătul de E. În nava centrală, pe lângă cele de mai sus se adaugă jumătăţi de cărămizi mari tăiate pe diagonală, realizându-se astfel un pavaj ornamental. Acolo unde s-a păstrat (la V de nava de N şi de cea centrală), pavajul *narthex*-ului era format din cărămizi de 31,5 × 31,5 × 3,5 cm. Puţin după jumătatea sec. VI, s-a adăugat la partea dinspre E a navelor laterale câte o încăpere de câte 4,5 × 3,25 m la N şi 5,25 × 4,5 m la S, din ziduri de piatră legate cu pământ groase de câte 0,60 m, lăţimea bazilicii crescând astfel la 17,5 m. S-au înregistrat, între altele, baze de coloane şi capiteluri de două tipuri, resturi de candele de sticlă, multe fragmente de geam. În zona mediană exterioară a absidei s-a descoperit un blochet de piatră decorat cu o cruce având capetele lăţite, al cărei contur era trasat cu vopsea roşie. Nu s-au observat urme de distrugere violentă a bazilicii (Gh.P., A.B.).

Platou E de cetate (M.A., A.B., studenţi FIB). Reluare mai modestă a cercetării în extremitatea de E a zonei investigate anterior, unde au mai apărut urme de locuire preromană din sec. IV–II a.Chr şi I p.Chr.; fragmente ceramice autohtone, elenistice şi romane (M.A., A.B.).

Cercetări de teren în zonă (M.I., A.B., studenţi FIB). Urme ale unei construcţii extramurane de mici dimensiuni (greu de determinat), având resturi ale unui pavaj de cărămidă, în marginea livezii de duzi de la S de cetate, în drumul de pământ actual; în aceeaşi arie, fragmente ceramice din a doua epocă a fierului până în sec. VI şi medievale timpurii; patru monede din sec. IV–V. Mic depozit ceramic din a doua jumătate a sec. VI p.Chr. la SE de anexa fortificată, la cca 15 m E de drumul actual. Cercetare nouă (prima în 1995) în satul Abrud; de o parte şi de alta a văii, în marginea din amonte a satului, fragmente de ziduri din pietre de calcar legate cu pământ; fragmente ceramice romane (sec. II–VI) şi medievale timpurii. S-ar impune o cercetare arheologică de înregistrare şi salvare (A.B., M.I.).

Apeducte (student R.C.). Reluare în două etape a studiului acestora, cu înregistrări topo cât mai exacte şi cu observaţii arheologice şi tehnice care modifică imaginea lăsată de studiile anterioare (R.C., A.B.).

https://biblioteca-digitala.ro

2. **Bordușani–Popina**, jud. Ialomița (**II, V**). Silvia Marinescu-Bîlcu, IAB; Dragomir Popovici, George Trohani, Florin Vlad, Geanina și Constantin Haită, Dragomir Moise, Adrian Bălășescu, M. Tomescu, MNIR. Fonduri MNIR.

Continuare a cercetării în sectoarele gamma și beta, în vederea epuizării nivelului Latène și studierea așa-numitului nivel de abandon, partea superioară a depozitului gumelnițean, observat pe toată suprafața cercetată. Continuarea cercetărilor pluridisciplinare, palinologice, sedimentologice, arheozoologice (mamifere și pești), în care sens a fost proiectată efectuarea uni nou sondaj la baza tell-ului, cu scopul de a permite corelarea stratigrafiei așezării de pe Popină cu cea oferită de sondajul de la Bentul Mare. Condițiile climatice nefavorabile au afectat realizarea celor propuse, renunțându-se la sondaj și la o parte din cercetările arheologice. Au fost evidențiate și cercetate gropi Latène conținând un material bogat, în principal ceramic și osteologic. Cercetarea nivelului de abandon al ultimei locuiri gumelnițene a fost parțială; au fost surprinse două niveluri marcate de resturile unor locuințe (L. 25, 26, 27). În suprafața cercetată de cca 200 mp, locuirea gumelnițeană este documentată numai de resturile structurilor de locuire și de diverse artefacte de lut, piatră, silex, os, corn, cele mai multe fragmentare. Nu a fost descoperit nici un alt fel de resturi specifice ca gropi sau zone de resturi menajere, ceea ce ridică semne de întrebare privind tipul ocupațional din ultimele momente ale locuirii gumelnițene de pe tell și asupra cauzelor care au contribuit la un asemenea aspect (S.M.B. și colectivul).

Fauna din nivelurile Latène. S-a evidențiat repartiția și frecvența pe specii, dintre care s-au identificat: *Equus caballus, Bos taurus, Ovis aries, Capra hircus, Sus domesticus, Canis familiaris, Cervus elaphus, Sus scrofa, Vulpes vulpes*, formulându-se și unele ipoteze privind economia animalieră la geto-daci (A.B.).

3. **Cârna – Nasta**, com. Goicea, jud. Dolj (**III, IV**). Ion Chicideanu, IAB; Monica Șandor Chicideanu, FIB; Florin Ridiche, MOC; Sorin Oanță, MNIR; studenți FIB. Fonduri IAB.

În continuarea intervenției de salvare din 1996 (v. Cronica noastră din SCIVA 48, 1997, 4, p. 374, nr. 4; n. A.B.), s-au efectuat săpături de salvare pe malul de S al fostei bălți Nasta, azi bazinul 4, în punctele „La Târlă", „La Butoi" și „Groapa lui Mihalache". În cel din urmă, situat în partea de SE a bălții, pe locul fostului Grind al Tomii, s-au cercetat două gropi de dimesiuni mari care se întretăiau. După materialul ceramic, prima dintre acestea poate fi atribuită grupului Bistreț–Ișalnița din bronzul târziu. Cea de-a doua, străpunsă de prima, avea în umplutură o cantitate mare de bucăți masive de chirpic ars cu urme de pari, fragmente ceramice din care au putut fi reconstituite mai multe vase, lame de silex. Ceramica din groapa a doua permite atribuirea ei complexului culturii Gârla Mare. Vestigiile din acest punct aparțin cel mai probabil așezării corespunzătoare cunoscutei necropole de la Cârna cercetate în anii 1942, 1955–1956 de către Vl. Dumitrescu.

În punctul „La Butoi", situat la cca 700 m V de primul, au fost cercetate resturile unei așezări întinse din prima epocă a fierului. Ea a fost puternic afectată de lucrările de amenajare a lacului Bistreț din anii 1968–1970, fiind răzuit întregul strat de cultură. Acțiunea distructivă a apei continuă și azi, fapt care a determinat săpătura de salvare. Au fost cercetate 50 de gropi cu ceramică, pietre, oase de animale și, mai rar, fragmente de piese de port din bronz. După materialul ceramic, așezarea a avut trei etape mari, prima, caracterizată prin ceramica numită canelată situându-se la începutul epocii fierului, a doua într-o vreme cu puțin anterioară culturii Basarabi, iar a treia aproximativ în orizontul cronologic Ferigile.

În punctul „La Târlă", situat la cca 500 m V de punctul anterior, a fost salvat un complex constituit dintr-o groapă umplută cu bucăți de chirpic ars, vase și câteva oase de animale. După ceramică, este de atribuit unei etape a Hallstatt-ului târziu (I.C.).

https://biblioteca-digitala.ro

4. **Dridu, „La Metereze"**, jud. Ialomiţa (**XII**). Adrian Ioniţă, IAB. Fonduri IAB.

S-a efectuat o secţiune (12,5 × 2 m, SSE) pentru stabilirea stratigrafiei şi în vederea prelucrării materialului din săpăturile executate de Viorica Mihai (1979–1983 ?). S-a surprins aşa-numitul „şanţ de apărare" în formă de pâlnie cu deschiderea la gură de cca 3 m şi la fund de cca 30–40 cm, adânc de cca 3,4 m. Pe fundul acestuia au fost recoltate fragmente de căldări de lut din sec. XI–XII şi oase provenind de la vite; nu s-au observat urme de val. Stratigrafia este simplă: strat vegetal, strat cenuşiu medieval foarte sărac în materiale, de la a cărui bază porneşte gura şanţului, sol „viu", galben-lutos, de câmpie (A.I.).

5. **Garvăn** – ***Dinogetia***, com Jijila, jud. Tulcea (**V–VI, VII, IX, XII**). Alexandru Barnea, IAB, responsabil; Mihai Ionescu, MCM; Robert Constantin, student FIB; ing. Florin Scurtu, determinări geofizice. Fonduri IAB şi FIB.

Thermae (A.B, M.I., R.C.). Sondaje de verificare prin casetele c. 1, c. 2, la V şi la E, prima de 4 × 2 m, perpendiculară pe zidul de V din apropierea intrării, a doua imediat la S de absida palestrei, în poziţie identică, de cca 2 × 3 m, ambele ulterior prelungite spre V şi respectiv E. În ambele casete au fost identificate materiale arheologice (în special ceramică) romane timpurii, pe lângă cele cunoscute şi anterior, din epocile Dominatului şi bizantină. La acestea s-au adăugat, pe măsura adâncirii, urmele unei locuiri din sec. IV–III a.Chr. S-a constatat, pe latura de E a edificiului, existenţa unui canal de scurgere placat la suprafaţă cu dale de piatră legate cu mortar, care prelua apele reziduale din încăperile încălzite, într-un sistem de zidărie lat de cca 0,75 m şi adăugat zidului la exteriorul palestrei.

Platou S cetate (A.B., F.S., R.C.). În urma determinărilor geofizice pe o suprafaţă de cca 20 × 20 m, la S de poarta de S a fortificaţiei, s-a practicat sondajul S. 8/6 de 10 × 1 m, orientat aproximativ N–S, cu capătul de N la cca 36 m S de colţul exterior de V al porţii şi lăsat temporar deschis. S-a constatat amploarea locuirii medievale timpurii şi s-au confirmat unele dintre anomaliile înregistrate prin determinare geofizică, sub forme neprevăzute precis pe acea cale, dar observate arheologic prin aglomerări de ceramică fragmentară sau, spre limita de N a sondajului, către E, prin arsuri puternice datorate unor cuptoare (două alăturate) din aceeaşi epocă medievală timpurie, aflate la cca –1 până la –1,75 m sub nivelul actual. Vestigiile locuirii bizantine sunt evidente în sondaj până la cca -2 m (A.B.).

6. **Histria**, com. Istria, jud. Constanţa (**VI, VII, IX**). Petre Alexandrescu, Alexandru Suceveanu, responsabili, IAB; arh. Monica Mărgineanu-Cârstoiu, Alexandru Avram, IAB; Konrad Zimmermann, URG; Crişan Muşeţeanu, MNIR; Octavian Bounegru, FII; Costin Băjenaru, MINAC; studenţii Adela Bâltâc, Iulian Bârzescu, Mihaela Marcu, Adriana Panaite, FIB. Fonduri IAB, URG, FII, MINAC.

Zona sacră (A.A., M.M.C, K.Z., I.B., M.M.). S-a dezvelit în întregime o bazilică databilă în sec. V p.Chr., adosată zidului de incintă post-gotic pe latura sa estică şi, ca urmare, s-a degajat un tronson de cca 10 m din fundaţia acestuia. Aici, spre deosebire de porţiunea cercetată anterior, zidul mai păstrează urme din elevaţia paramentului interior. Bazilica, din care, cu excepţia unei porţiuni mici de zid cu urme de tencuială, a rămas doar în fundaţie, este orientată SSE–NNV, formată din două încăperi despărţite printr-un zid transversal şi o absidă. Nivelul ei de călcare suprapune o nivelare efectuată probabil chiar în ajunul ridicării bazilicii. Sub această umplutură s-au observat trei baze (votive ?) datând probabil din perioada târzie de funcţionare a zonei sacre greceşti. După alinierea lor în funcţie de bazele votive deja cunoscute şi după orientarea unei străzi elenistice târzii remarcate parţial anterior, noile monumente par să se integreze unei alei de acces spre zona sacră dinspre S. Între nivelul acestora şi momentul construirii bazilicii, straturile arheologice au fost deranjate de intervenţii succesive.

În suprafaţa A. 7 a fost executată o secţiune în care s-au descoperit două fragmente dintr-un *trapezophoros* din marmură care se adaugă fragmentelor descoperite în aceeaşi zonă

https://biblioteca-digitala.ro

în 1974 şi 1994. Se poate astfel reconstitui complet un trapezofor elenistic, reprezentând desigur perechea celui semnalat şi ilustrat de Vasile Pârvan şi aflat astăzi în Muzeul din Varna (A.A.).

Basilica episcopală (A.S., C.M., O.B., C.B., A.B., A.P.). S-a degajat cea mai mare parte a *atrium*-ului, în mijlocul căruia s-a identificat un portic. Nivelul *atrium*-ului se afla mai jos decât cel al *narthex*-ului dar şi decât al străzii de la V, cel puţin în partea ei de S. Această situaţie implică existenţa unor trepte dinspre stradă spre *atrium* şi, respectiv, dinspre acesta spre *narthex*. Unul dintre pilaştrii porticului are în partea sa superioară o inscripţie din vremea lui Antoninus Pius ridicată de un veteran cu nume tracic din *ala I Gaetulorum*; anul 152 p.Chr. (A.S.).

7. **Isaccea – Suhat,** jud. Tulcea (**II, III, VI, VII**). Silvia Marinescu Bîlcu, I.A.B.; Smaranda şi Cristian Micu, ICEMT, fonduri ICEMT.

Săpături de salvare în punctul Suhat; două secţiuni, S. 1 şi S. 2, de câte 26 × 2 m, orientate N–S. În S. 1 s-a obţinut succesiunea stratigrafică: – strat neolitic aparţinând culturii Boian, faza Giuleşti, care suprapune solul vegetal antic; – strat eterogen, cu înmormântări din epoca bronzului şi complexe elenistice şi romane timpurii. Au fost cercetate parţial trei locuinţe neolitice de suprafaţă, vetre exterioare acestora şi gropi menajere. În stratul următor au apărut două morminte deranjate de intervenţii contemporane, aparţinând epocii bronzului şi gropi menajere care au afectat locuirea neolitică (S.M.B.).

8. **Jurilovca, Cap Dolojman, *Orgame/Argamum*,** jud. Tulcea (**VI, VII, IX**). Mihaela Mănucu-Adameşteanu, responsabil, arh. Monica Mărgineanu-Cârstoiu, Liana Oţa. IAB; Vasilica Lungu, Vera Tudorache, Mihaela Iacob, Florin Topoleanu, Dorel Paraschiv. ICEMT; Mihaela Marcu. FIB: Lucreţiu Mihailescu-Bîrliba, studenţii Iulian Vizauer, Cecilia Stoian. Cristina Gendăoanu, FII. Fonduri IAB, ICEMT, FII.

Sector FE (M.M.A., M.M.C., M.M., L.M.B., I.V., C.S., C.G.) **a**. Epoca greacă. Sondaj efectuat pe latura de SE a locuinţei L. H. 1 (1996) a confirmat că L. H. 1 aparţine unei reţele de locuire de tip urban marcată prin orientarea similară a zidurilor, vecinătatea unor străzi pavate şi exploatarea diferenţelor de nivel pe care le prezintă terenul în pantă, amplasamentul L. H. 1 era nou, neexistând urmele unei ocupări anterioare de către alt edificiu; acesta datează din prima jumătate a sec. III a.Chr. **b**. Epoca romană. S-au deschis casetele C. 18 şi 19, orientate către zidul de incintă roman târziu. În C 18, amenajare târzie, aparţinând nivelului ultim (N. 1, sfârşitul sec. VI – Heraclius); ea consta dintr-un pavaj de cărămizi încadrat de o amenajare semicirculară din acelaşi material; fragment de zid părând să aparţină edificiului ER, observat anterior. Dalaj din calcar anterior zidului în partea de N a casetei, surprins şi în S. 1, prin a cărui trasare s-a urmărit dezvelirea parţială a zidului de incintă şi stabilirea unor raporturi stratigrafice între acesta şi edificiile din sector. În C. 19, pavaj din mortar aparţinând probabil fazei N. 2. b (Anastasius–Iustinian); zid arcuit care secţionează pavajul; lângă zid, pe pavaj, mică amenajare cu depozit de amfore (M.M.A. şi colab.).

Sectorul intervalar (L.O.). Extindere a S./1995 spre N, prin trei casete, C. 1–3, de câte 5 × 5 m. Cele trei ziduri identificate în 1995 continuă spre N pe un traseu rectiliniu, se păstrează pe înălţimi de 0,37–0,40 m şi au grosimi de 0,63–0,70 m. Stratigrafic, par să aparţină epocii romane târzii, ele fiind dezafectate în cursul secolului al VI-lea (Iustinian; monedă. S/1995). Sub stratul roman târziu a fost identificat unul arhaic, semnalat prin fragmente ceramice tipice, între care se remarcă bolurile cu păsări (L.O.).

9. **Nandru,** com. Peştişu Mic, jud. Hunedoara (**I, II, III, XII**). Alexandru Păunescu, Emilian Alexandrescu, IAB; Adrian Doboş, student FIB. Fonduri din sponsorizări.

Sondaj de cca 9 mp în Peştera Curată, remarcată încă din 1856 şi cercetată succesiv, ultima dată în 1955–1956, în prezent cu scopul de a se recolta resturi faunistice şi probe de cărbuni, în vederea obţinerii de date radiocarbon. Sedimentele au o grosime de cca 5 m; au fost

https://biblioteca-digitala.ro

identificate următoarele depuneri de locuiri: **1**. strat postpaleolitic (neolitic, Coţofeni, medieval); **2**. strat steril arheologic; **3**. strat Musterian II cu patru niveluri; **4**. strat steril arheologic; **5**. strat Musterian I cu trei niveluri; primul nivel este aşezat direct pe patul de calcar al peşterii. O mare parte din sedimente au fost distruse în urmă cu 20 ani, pentru ca peştera să fie transformată într-un depozit „special", în prezent dezafectat (A.P.).

10. **Năeni – Zănoaga**, jud. Buzău (**III, IV, X**). Ion Chicideanu, IAB; Monica Şandor Chicideanu, FIB; Dorin Sârbu, MJB; Sorin Oanţă, MNIR; studenţi FIB. Fonduri MJB.

În punctul Zănoaga – Cetăţuia 2, pe panta de E, în S IV–K, a fost cercetat un nivel de locuire foarte bogat în material ceramic aparţinând stilului Monteoru Ic2. Săpătura a atins şi niveluri mai vechi din bronzul timpuriu aparţinând etapei Monteoru Ic4–1. Către V s-a reluat, printr-o secţiune nouă, cercetarea depunerilor de la sfârşitul locuirii din epoca bronzului, corespunzând în mare etapei Monteoru IIb. S-a încheiat cercetarea din zona mormântului triplu de inhumaţie (1993), constatându-se că acesta a fost singular. Pe platou (Cetăţuia 2) au fost descoperite din nou complexe aparţinând sec. IV–V p.Chr., între care o groapă mare cu un schelet de animal (câine ?), lângă un vas de uz comun (I.C.).

11. **Nufăru**, jud. Tulcea (**V, VII, IX, XII, XIII**). Oana Damian, IAB; Corneliu Andonie, MMN; Sorin Mănăstireanu, ICEMT; studenţii Carmen Marin, George Vişan, Emilian Gămureac, Alin Stan, FIB. Fonduri IAB, MMN.

A. *Bufet* (O.D., C.A. şi studenţii). În suprafaţa de 13 × 6,60 m începută anterior, orientată E–V, săpătura s-a restrâns la cercetarea din S. 1 B. de 6,60 × 2 m. Au fost identificate două etape de ocupare a sitului: sec. XI–XII, cu două niveluri de locuire şi Latène, ultima reprezentată de un strat gros de 1,40 m, cu pământ castaniu consistent. Acestei etape îi corespund două niveluri de locuire datând din sec. V–III a.Chr. şi I a.Chr.–I p.Chr. S-au adăugat la complexele arheologice din 1996 o locuinţă de suprafaţă la –3,60 m şi patru gropi menajere. Bucăţile de lipitură arsă de la pereţi se păstrau pe o suprafaţă de cca 4,40 E × 3 m N, deasupra lor apărând material ceramic fragmentar din vase comune autohtone, amfore, vase cu firnis negru şi figuri roşii. Gropile, circulare în plan şi cilindrice în secţiune, au diam. de 0,80–1,40 m şi ad. de 3,10–4,15 m, conţinând fragmente de amfore elenistice, oase animale şi solzi de peşte. Locuinţa este cel mai vechi complex din zonă (sec. V–IV a.Chr.), iar cuptoarele care o suprapun (1996; ceramică attică cu firnis negru şi toartă de amforă sinopeană din 260–250 a.Chr.) şi gropile sunt din sec IV–III a.Chr. Materialul arheologic, în majoritate ceramică fragmentară: – autohton, reprezentat prin specia poroasă (vase borcan cu proeminenţe sau butoni, decorate cu brâu alveolar sau crestat), ceramică lucrată cu roata, cenuşie, decorată prin lustruire (castroane, ceşti, căni, strecurători, fructiere); – importuri greceşti (amfore, vase attice cu firnis negru şi de uz comun). Se adaugă fusaiole de forme diverse, partea inferioară a unei râşniţe rotative din tuf, două vârfuri de săgeţi din bronz cu trei muchii, piciorul unei fibule (?) de tip tracic, un fragment de oglindă din bronz şi trei monede: Traian, Constantius II şi Constantius Gallus (identificări Gh. Poenaru Bordea). În această zonă au mai apărut anterior monede romane târzii, dar neasociate altui material corespunzător epocii. Reperele cronologice sunt reprezentate de ştampilele de pe torţile de amfore (Thasos, 330–325 a.Chr.; Sinope, 260–250 a.Chr.) şi de două monede de bronz histriene turnate având pe avers roata cu patru spiţe (sec. V–IV a.Chr.).

B. *Curtea D. Ene – zona Cămin* (O.D., S.M.). Salvare în curtea lui D.E. de pe strada bisericii şi a Căminului cultural, la cca 10 m N de zidul de incintă de S (1981; S. Baraschi, N. Moghior, SMMIM 16, 1983, p. 134–139). În perimetrul cetăţii bizantine s-a excavat cu mijloace mecanice pe o arie de 11,50 × 11 m până la –2,20–2,50 m. Semnalarea fiind tardivă, s-a reuşit doar un sondaj pentru verificarea stratigrafiei şi obţinerea unor date din cetate, printr-o casetă de 3,50 × 1,50 m cu latura lungă N–S (c. Ene–Cămin), din malul de E al suprafeţei, până la –2,35 m. S-a identificat nivelul sec. XI, cu pământ cenuşiu-gălbui, în care se adâncesc gropile

https://biblioteca-digitala.ro

din sec. XII–XIII şi suprapunând un strat castaniu compact reprezentând probabil stratul preroman. Complexele arheologice sunt reprezentate de un rest de locuinţă din sec. XI şi de şapte gropi menajere ovale sau circulare în plan, din sec. XI–XIII, dintre care una conţinea material ceramic din sec. XI şi şase din XII–XIII, după cum urmează: ceramică uzuală, cu pereţi subţiri şi profile elaborate sau cu buza răsfrântă, amfore cu torţi supraînălţate, ceramică smălţuită pictată cu pete mărunte şi întrepătrunse brune şi verzi ori decorată cu *sgrafitto* (timpuriu); alte materiale: oase de animale, solzi de peşte, obiecte de bronz, fier şi os, fragmente de vase şi de brăţări de sticlă, fusaiole din piatră moale, seminţe, cărbune, monede de bronz. De pe malurile suprafeţei excavate s-au recuperat fragmente de: amfore cu torţi supraînălţate, ceramică smălţuită şi pictată, brăţări de sticlă cu protuberanţe, ceramică uzuală, un vârf de săgeată, pieptene de os. Obiecte mărunte: cârlige de undiţă, vârfuri de săgeţi, brăţări din sticlă şi bronz, unelte şi piese de port din os şi corn, obiecte fragmentare din sticlă, bronz şi fier, zgură de sticlă şi de fier. Monede de bronz: una romană neprecizată şi trei bizantine de la Constantin IX, X şi o imitaţie latină tip A ; identificări Gh. Mănucu-Adameşteanu (O.D.).

12. **Păcuiul lui Soare**, com Ostrov, jud. Constanţa (**XII**). Petre Diaconu, Oana Damian, IAB; Silviu Anghel, student FIB. Fonduri IAB şi MDJC.

Cercetarea S. I. S – S. I. R, trasate anterior în zona porţii de N a cetăţii, în vederea verificării situaţiei necropolei medievale (sec. XIII–XIV) şi a dezvelirii complete a pavajului amenajat la sfârşitul sec. X, pe care aceasta îl suprapunea. Nu au mai apărut morminte, cercetarea necropolei fiind astfel încheiată. Pavajul descoperit ocupă suprafaţa cuprinsă de S. I. S, S. I. S. A şi S. I. R. A, mai concentrat pe centrul secţiunii şi foarte rarefiat în părţile laterale, în zona de V fiind probabil distrus de necropolă, foarte densă în acea parte; este compus din pietre mici şi mijlocii, fără mortar, cu fragmente ceramice, în special de la amfore sferoidale, unele cu semne incizate, căldări de lut, olane cu semne în relief, cărămizi cu urme de mortar; a fost amenajat la sfârşitul sec. X şi ulterior refăcut, utilizarea lui continuând în sec. XI. Material arheologic: fragmente de amfore sferoidale şi piriforme, unul de căldare de lut şi unul de olan cu semn în relief; obiecte mărunte: greutăţi de război de ţesut sau de plasă de pescuit, un cârlig de undiţă, fusaiole din lut, o lunulă şi o cruciuliţă din plumb, o verigă din bronz, un inel din bronz cu *chaton* rotund nedecorat, o cute fragmentară, vârfuri de săgeţi, o monedă din bronz de la Roman III (O.D.).

13. **Poieneşti**, jud. Vaslui (**II, V, VIII, X**). Mircea Babeş, responsabil, Daniel Spânu, IAB; Dragoş Măndescu, Dan Serafimescu, Andrei Soficaru, studenţi FIB. Fonduri IAB.

Cercetarea nivelurilor de locuire şi a necropolelor pe latura de E a „Măgurii”, în partea de N a S. 85 (c. 1–7) şi 86–88 (c. 1–8), pe o suprafaţă de 279 mp. Au fost identificate 88 complexe (nr. 1612–1699) şi au fost epuizate alte patru cercetate parţial anterior (551, 707, 857, 1129). Au fost recoltate şi inventariate 230 obiecte individuale şi loturi de ceramică, oase etc. (nr. inv. 3668–3897). Dintre cele 92 complexe, 10 sunt gropi şi aglomerări de ceramică pe nivel aparţinând culturii Cucuteni, faza A_3; 11 morminte de tip Poieneşti–Lukaşevka (P–L), iar restul, complexe pe nivel sau gropi aparţinând (sigur 30 şi probabil 41) aşezărilor din sec. III (carpică) şi din sec. IV (Sântana de Mureş–Cerneahov). Dintre complexele neolitice se remarcă nr. 1666, adâncit şi terminat la fund cu o şănţuire alungită de 2 m, din care s-a recoltat o cantitate mare de ceramică, inclusiv un vas pictat intact. Toate cele 11 morminte P–L sunt de incineraţie în urnă cu capac; resturile lui M. 1667 se aflau în poziţie secundară, în umplutura unei gropi cerneahoviene. Cu excepţia M. 1698 (oală tip III E), urnele sunt castroane tip I P–L. Inventarul este relativ sărac, iar în trei morminte lipseşte, excepţie făcând M. 1698, cu trei fibule, 32 mărgele şi o fusaiolă şi M. 1695, cu două fibule şi o pafta cu placă triunghiulară, ambele de femei. În S. 85–89 nu a apărut nici un mormânt carpic, dovadă că graniţa de E a acestei necropole se află imediat la V, în S. 51 (M. 904, 917). În schimb,

https://biblioteca-digitala.ro

a fost integral cercetat şanţul cpl. 707 (lat. 0,45–0,65 m, ad. 0,95–1,40 m), care marchează în teren o incintă dreptunghiulară de 24 × 15,50 m, cu latura lungă orientată NNE–SSV. În el a fost probabil amplasat un gard sau „palisadă” care avea o singură întrerupere (intrare ?) în colţul de N-V al incintei. Având în vedere intersectarea sa de către complexe cerneahoviene (de ex. gr. 1129) şi prezenţa în umplutură a unor materiale provenind din morminte P–L distruse, cpl. 707 poate fi datat în vremea necropolei carpice sau, mai probabil, prin descoperirea în umplutura sa a unei buze de fructieră carpică, în vremea aşezării carpice care i-a urmat. Aşezării ceneahoviene îi aparţin o locuinţă de suprafaţă incendiată, cu podea groasă de lut întărit (cpl. 1613 a–b) şi o groapă ovală de 3,80 × 4,70 m cu ad. 4,50 m (gr. 1129, din care 1/4 săpat în 1983), conţinând: ceramică fragmentară în partea de sus, cu umplutură neagră-cenuşoasă; în partea inferioară, lut galben verzui şi maroniu provenit de la pereţii unor locuinţe dezafectate dar nu arse; la fund, ceramică cerneahoviană între care o cană întreagă din pastă cenuşie fină. Prezenţa mormintelor P–L în S. 88 arată că latura de E a necropolei nu a fost încă atinsă. S-a confirmat epuizarea celorlalte două necropole antice: getică, sec. V–IV a.Chr., 42 morminte, şi carpică, prima jumătate a sec. III p.Chr., 217 morminte, din care 138 de incineraţie şi 79 de înhumaţie, de copii (M.B., D.S.).

14. **Satu Nou**, com. Oltina, jud. Constanţa, **„Valea lui Voicu” (V, VI)**. Niculae Conovici, IAB; Mihai Irimia, MINAC/UOC; Ionuţ Cătălin Dobrinescu, MINAC. Fonduri IAB, MINAC.

Au fost continuate cercetările în prelungirea de N a S. I de pe platoul principal (c. 11. N – 26. N) şi secţionare a zidului de incintă de pe acelaşi platou. În aşezare s-a încheiat cercetarea niv. III (sec. I a.Chr.) şi a început dezvelirea în suprafaţă a niv. IV şi parţial V (sec. III a.Chr.). Complexele de locuire din niv. III şi IV constau din resturi de podine bătătorite şi dintr-o groapă de bordei. 12 gropi din niv. I–III au furnizat materiale caracteristice. Descoperiri: – S. Ic, c. 16. N, gr. 55: gât şi torţi de amforă Dressel 2–4, sec. I a.Chr.; – S. Ia, c. 20. N, gr. 56, de formă cilindrică, de sus în jos: pământ ars, cioburi, pietre, toartă de amforă cărămizie-brună, apoi lespezi mai ales pe margine, fragmente de amfore şi borcane, oase de animale şi păsări; mărgică sferică din lut ars în partea inferioară, umplutură brun-roşcată cu cioburi şi cenuşă; spre fund, pietre, oase, rare fragmente ceramice, oase umane disparate, un fragment de ulcior roz-cărămiziu, vas cu firnis negru, castron carenat (sec. I a.Chr.) ş. a.; – S. Ia, c. 12. N, niv. IV–V, în malul de E, gr. 57, cu piatră mare la partea superioară, parţial acoperită de vatra cuptorului din N. IV; oase, cioburi, pietre. Ad. 1,85–1,90 m; secţionează vatra unui cuptor din N. IV; – S. Ia–b, c. 16. N, în malul de E, spre martor, gr. 58, tronconică, sec. I a.Chr. (pleacă din niv. III sau chiar II), acoperită cu un strat de dărâmături arse, taie podeaua locuinţei din sec. III a.Chr., niv. IV sau V; în umplutura cenuşoasă acoperită cu dărâmătură arsă, mare cantitate de ceramică lucrată cu mâna, vase întregibile (borcane, căţui, vase de provizii) şi la roată (vase, fragmente de amfore, unele Dressel 3–40, multe greutăţi de război de ţesut slab arse, patru fusaiole, cupe, un *cantharos* elenistic, fragmente de *oenochoe* pictată, o gură şi gât de unguentariu, fragmente de vas pântecos, vase cu brâu alveolar, un fragment de râşniţă rotativă, oase de animale, pietre plate, o căţuie miniatură, un *cantharos* roşu, oase de vită şi ovi-caprine, lespezi din gresie; – S. Ib–c, c. 20. N, gr. 59, cu cenuşă şi pământ negru, străpunge depunerea cu podină din c. 19. N–20. N; oase de capră, păsări şi peşte; pietre; multe fragmente de vatră şi lipitură arsă, fragmente ceramice de castroane, fructiere, capace mici, un vas miniatură, borcane, căţui, *cantharos*, puţină ceramică la roată; gr. are la bază un cuptor dezafectat mai vechi, cu două faze. Material arheologic bogat: ceramică getică şi elenistică, câteva obiecte din metal, râşniţe şi greutăţi din piatră (ancore), greutăţi de război de ţesut, fusaiole etc. Mai multe vase întregibile, locale şi elenistice, împreună cu câteva fragmente din două vase celtice, permit încadrarea cronologică a complexelor de locuire. Se adaugă 34 fragmente de amfore ştampilate, toate din sec. III a.Chr.: Sinope 21, Heraclea Pontica 5, Rhodos 8 (N.C., M.I.).

https://biblioteca-digitala.ro

15. **Sărata Monteoru**, com. Merei, jud. Buzău (**III**). Eugenia Zaharia, IAB; Ligia Bârzu, FIB; Adriana Moglan, FII. Fonduri MJB.

În punctul Poiana Scoruşului, pe laturile de N şi E ale suprafeţei P. 7/1996, s-au efectuat cercetările: 1. dezvelirea zidului de piatră spre NE până la 13,80 m lung. şi ad. 2,10 m, unde, probabil, s-a ajuns la bază; pe ultimii 5 m spre NE zidul a fost deranjat şi parţial demantelat în întregime de trei gr. de ritual funerar de tipul celei semnalate în 1996; pe traseul acesta, baza zidului s-a păstrat pe o lung. de 3 m şi pe o lat. de 1–1,80 m; zidul este o incintă sacră din prima etapă a culturii Monteoru (Ic4) şi continuă încă spre NE; 2. în lărgirea de pe latura de N a suprafeţei P. 7 s-a dezvelit spre NE baza zidului menţionat şi gr. de pe latura de N a rugului de incineraţie, atinsă în 1954; 3. în caseta P. 91/1954 s-a scos pământul până la –2,40 m pentru redezvelirea complexului de pietre cu vatră datat Monteoru Ic4, identificat în 1954 (E.Z.).

16. **Stelnica**, jud. Ialomiţa, „Grădiştea Mare" (**II, V, XII, XIII**). Niculae Conovici, IAB; Gheorghe Matei, MIS. Fonduri IAB, MIS.

S-a continuat cercetarea în zona de E a necropolei prin epuizarea unor secţiuni din 1996, S. XV–I şi XIV–I, prelungiri ale lor spre V şi prin prelungirea S. XIII şi XI. *Vestigii medievale şi moderne.* Au continuat să apară complexe de locuire şi gospodăreşti în special în partea de E şi două morminte medievale : M. 204, cercetat, M. 220, lăsat pentru 1998.

Necropola getică. 21 morminte şi două gr., sărace în materiale. 12 morminte de înhumaţie, 4 de incineraţie în urnă şi 5 de incineraţie cu groapă alungită şi oseminte depuse pe sol, totalul ajungând la 215, din care, în ordinea de mai sus, 106, 65 şi 44. Pentru prima categorie se constată predominanţa orientărilor SSE–NNV.

Complexe Coslogeni, două, reprezentate de un cenuşar cu multe fragmente ceramice, pietre, oase animale şi umane, turte de lut şi respectiv de gr. 82, cu oase de animale, turte de lut ars, fragmente ceramice ş. a.

Descoperiri neolitice. Fragmente ceramice în mai multe locuri, amestecate cu cele getice; o aglomerare cu mai multe cioburi cu barbotină, în S. XV; vas mare întregibil parţial, decorat cu barbotină, fragmente ceramice Boian şi o râşniţă fragmentară, în S. XII, c. 6, la –0,70 m (N.C.).

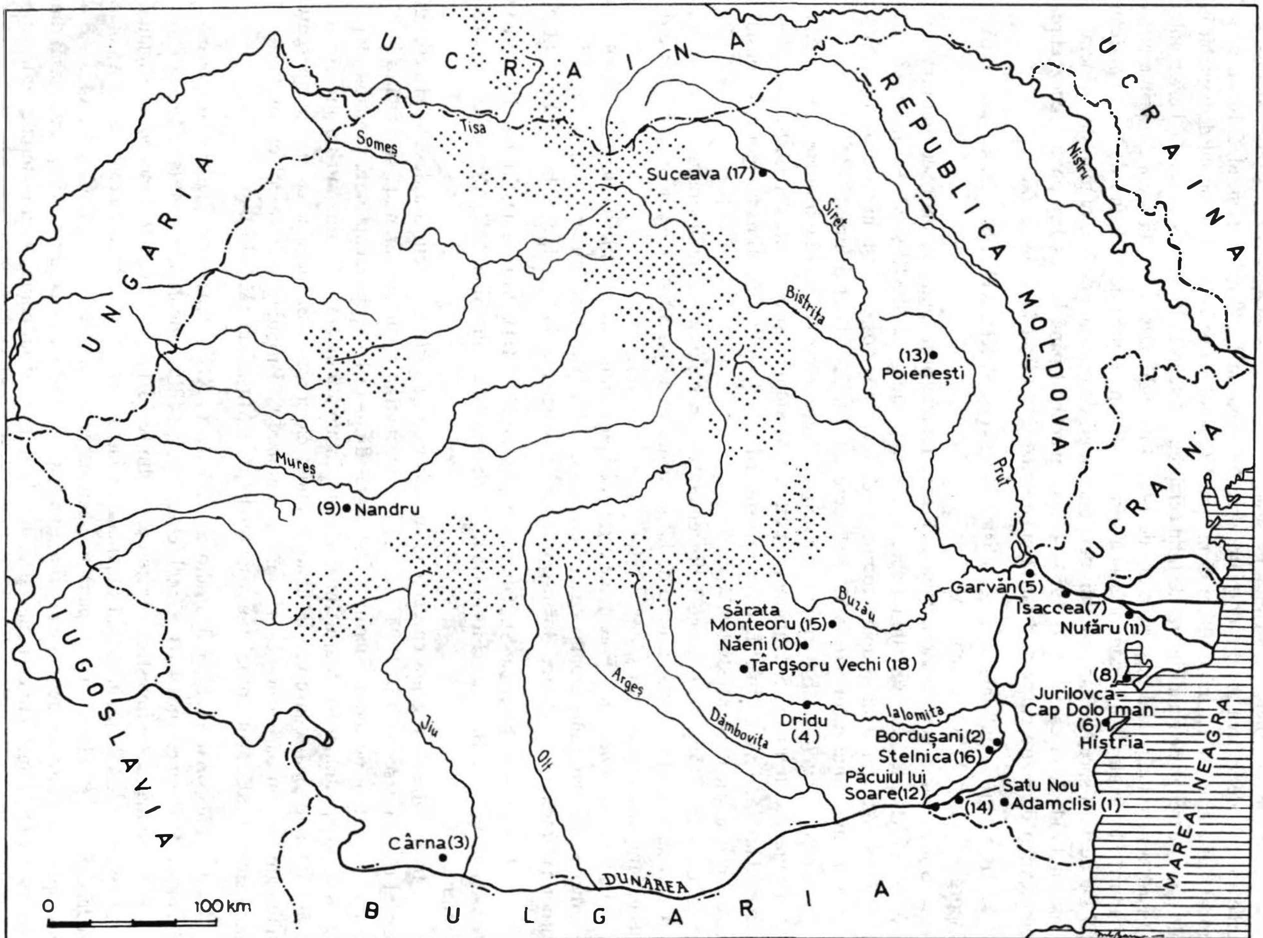
17. **Suceava**, biserica Sf. Gheorghe „Mirăuţi" (**XIII**). Mircea D. Matei, IAB/UVT; Paraschiva Victoria Batariuc, Florin Hău, MBS; arh. Gheorghe Sion, MC; Monica Gogu, FIB. Fonduri, MC.

Intervenţie de urgenţă cu caracter de salvare în naosul bisericii. S-a deschis şi cercetat cavoul (M. 1) descoperit în 1992. Cavoul era intact, fiind zidit din cărămidă şi a avut o boltă lucrată pe cofrag de lemn. Sicriul a fost lucrat dintr-un lemn de esenţă tare, probabil stejar, resturile lui păstrându-se foarte bine. Corpul înhumatului era înfăşurat într-un giulgiu din ţesătură foarte fină, conservat în condiţii bune, ca şi vestonul încheiat cu brandemburguri. Înhumatul era un bărbat de cca 45 ani (determinare C. Rişcuţia). Ipoteza colectivului este că mormântul a adăpostit corpul voievodului Petru I Muşatinul (M.D.M.).

18. **Târgşoru Vechi**, jud. Prahova (**V, VII, X, XIII**). Gheorghe Diaconu, responsabil, Gheorghe I. Cantacuzino, IAB; Dan Lichiardopol, MPP. Fonduri IAB, MPP.

Continuându-se investigarea necropolei din sec. III–IV p.Chr., a fost începută o săpătură de 20 × 3 până la 4,20 m, în spaţiul situat la E de incinta exterioară a bisericii refăcute de Antonie Vodă din Popeşti (1669–1672), până în vecinătatea limitei de V a S. V. C şi C. 14. C. S-a descoperit un mormânt de incineraţie în urnă (oală lucrată cu roata, din pastă zgrunţuroasă) din sec. IV p.Chr., fragmente ceramice şi de tegule romane şi un complex cu materiale de tradiţie Latène şi romane, toate din sec. II p.Chr. Au apărut şi complexe medievale: partea de V a unei locuinţe semiîngropate din sec. XV–XVI, cu resturi ale unei sobe aparţinând unei a doua etape de folosire, un pavaj din piatră de râu şi un complex de gropi ulterioare locuinţei şi anterioare contraforturilor zidului celei de-a doua incinte (Gh.I.C., D.L.).

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

INDICE CRONOLOGIC

ABREVIERI

FIB = Facultatea de Istorie, Universitatea din Bucureşti.
FII = Facultatea de Istorie, Universitatea „Al. I. Cuza" din Iaşi.
IAB = Institutul de Arheologie „V. Pârvan", Bucureşti.
IAIAC = Institutul de Arheologie şi Istoria Artei, Cluj.
ICEMT = Institutul de Cercetări Eco-Muzeale, Tulcea.
MBS = Muzeul Bucovinei, Suceava.
MC = Ministerul Culturii.
MCM = Muzeul „Callatis", Mangalia.
MDJC = Muzeul Dunării de Jos, Călăraşi.
MINAC = Muzeul de Istorie Naţională şi Arheologie, Constanţa.
MIS = Muzeul Judeţean de Istorie Ialomiţa, Slobozia.
MJB = Muzeul Judeţean Buzău.
MMN = Muzeul Militar Naţional, Bucureşti.
MNIR = Muzeul Naţional de Istorie a României, Bucureşti.
MOC = Muzeul Olteniei, Craiova.
UOC = Universitatea „Ovidius", Constanţa.
URG = Universitatea din Rostock, Germania.
UVT = Universitatea „Valachia", Târgovişte.

Notă. Ca şi în cazurile precedente, cronica de faţă se bazează pe rapoartele predate de autorii cercetărilor, cuprinzând în continuare şi participările membrilor Institutului nostru la cercetări finanţate de alte instituţii sau/şi în colaborare. Am rezumat şi refăcut textele potrivit normelor revistei, ţinând cont şi de faptul că forme ceva mai extinse ale rapoartelor se regăsesc în *Cronica cercetărilor arheologice, campania 1997*, editată de Comisia Naţională de Arheologie, în îngrijirea d-nei Cornelia Stoica, sub forma unui caiet bine prezentat grafic şi difuzat în tiraj restrâns la Sesiunea Naţională de Rapoarte de la Călăraşi (a XXXII-a), 20–24 mai 1998. În altă ordine de idei, ne exprimăm regretul pentru scăderea masivă de la an la an a cercetărilor efectuate de Institutul de Arheologie (spre exemplu, 18 în 1997 faţă de 27 în 1996), urmare directă a scăderii dramatice a fondurilor acordate cercetării. Soluţia pentru Institut şi pentru cercetarea academică în general va fi, pentru propria supravieţuire şi relansare, identificarea, posibilă chiar şi în condiţiile de astăzi, a unor alte resurse pe lângă cele bugetare atât de diminuate.

Alexandru Barnea

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

JOËLLE NAPOLI, *Recherches sur les fortifications linéaires romaines*, Collection de l'École Française de Rome 229, Paris–Roma, 1997, 550 p.+ 52 pl.

Ultimul volum apărut în prestigioasa colecţie a Şcolii Franceze de la Roma reia teza de doctorat a conferenţiarei de la Universitatea Litoralului de la Boulogne-sur-Mer, Joëlle Napoli, susţinută în 1990 la Sorbona. Volumul, ce beneficiază de o prefaţă semnată de René Rebuffat, se doreşte o analiză şi o sinteză a cunoştinţelor acumulate în diverse domenii (arheologie, literatură, numismatică, iconografie) despre fortificaţiile liniare romane. În ceea ce ne priveşte, atenţia noastră s-a îndreptat mai ales asupra exemplelor utilizate şi a consideraţiilor privitoare la construcţiile săpate şi prezentate de arheologii români.

În introducere (p. 1–6), autoarea face o trecere în revistă a marilor fortificaţii liniare de-a lungul istoriei, explicând rolul lor de protecţie a unor vaste întinderi teritoriale şi legând acest tip de construcţie de epoca şi de concepţia defensivă romană. Se prezintă totodată dificultăţile întâmpinate în cadrul cercetării, metoda utilizată pentru constituirea catalogului şi a „repertoriului de aşteptare", precum şi cele patru capitole ale sintezei.

În primul capitol, „Prezentarea morfologică a construcţiilor liniare" (p. 7–28), se definesc şi se exemplifică pe de o parte morfologia obstacolelor liniare (palisade, ziduri, obstacole de pământ), iar pe de altă parte se încearcă o tipologie a acestora. Conform acestei tipologii aflăm că limesul transalutan este un caz particular al construcţiilor simple, format dintr-un taluz fără *fossa* (p. 12), iar „valul mic din Dobrogea" aparţine tipului de construcţie simplă cu un taluz din pământ şi cu *fossa* în interior (p. 9). Printre construcţiile compuse (două *fossae* separate de un taluz) regăsim „valul mare din Dobrogea" (p. 12–13), în timp ce valurile din Banat şi din Alföld, precum şi cele dintre Siret şi Prut, cele două „Brazde", nu pot fi clasificate, fie din motive de morfologie, fie din motive legate de originea lor. Este scoasă în relief dependenţa construcţiei de resursele locale; singura excepţie remarcabilă (p. 16, n. 11) este cea de la Băneasa, unde s-ar fi adus lemn din Transilvania. Se constată că locurile de trecere se află în apropierea posturilor de supraveghere (ex. „valul mare din Dobrogea") şi se examinează legătura dintre construcţia propriu-zisă şi edificiile fortificate, aflate la o oarecare distanţă (limesul transalutan) sau încorporate construcţiei liniare („valul mare din Dobrogea") şi repartizate după diverse criterii. Observăm că lucrările ce nu beneficiază de turnuri comportă o densitate mult mai mare de fortăreţe.

Capitolul al doilea (p. 29–44), „Restituirea construcţiilor liniare", propune mai ales ipoteze de lucru în condiţiile cunoştinţelor incomplete oferite de arheologie, iconografie sau texte literare. Se respinge posibilitatea utilizării unei palisade care să suprapună taluzul în condiţiile unor zone lipsite de edificii de supraveghere sau păduri („valul inferior din Basarabia" sau „valul mic din Dobrogea"). Dar ne putem întreba dacă ne aflăm cu adevărat în faţa unor zone despădurite? Restituirea autoarei este cea a unui taluz plantat cu arbuşti spinoşi. Ipoteza ar putea fi confirmată de o analiză a seminţelor descoperite (p. 39). Din contră, pentru Brazda lui Novac de Nord nu poate fi dată aceeaşi interpretatre, deoarece este mult prea lungă şi nu i s-ar cunoaşte nici orientarea. În ceea ce priveşte restituirea „valului mare din Dobrogea", construcţie liniară complexă (precum cele ale lui Antoninus Pius, Hadrian, limesul

https://biblioteca-digitala.ro

germanic şi cel de la Sala), acesta nu pune probleme, graţie sondajului Comşa, care a descoperit taluzul la înălţimea sa originară, fără o protecţie suplimentară (p. 41). Problemele sunt mult mai dificile în ceea ce priveşte limesul transalutan şi porţiunile de pământ calcinat ce-i formează, cu intermitenţă, nucleul (p. 40–41). Soluţia cercetătoarei franceze este că aceste nuclee fac parte din armătura taluzului, alături de deşeurile provenite din construcţia castrelor, fiind vorba de o fază de construcţie, iar nu de una de distrugere acoperită ulterior de o etapă constructivă.

Al treilea capitol, „Cronologia construcţiilor liniare" (p. 47–82), trece în revistă puţinele fortificaţii bine datate, dar şi pe cele de dată nedeterminată sau necunoscută. Cu privire la limesul transalutan, autoarea îl încadrează pentru moment (p. 52–53) între Septimius Severus şi anul 245. Pentru datarea „valului mare din Dobrogea", Joëlle Napoli pune în balanţă toate argumentele teoretice, fără a se decide cu adevărat asupra unei date, cu toate că, analizând profilul ceramicii sigilate şi planul fortificaţiilor, sugerează o perioadă de funcţionare a construcţiei situată între jumătatea celui de-al II-lea şi cea a celui de-al III-lea secol p.Chr. (p. 53–55), în timp ce „valul cel mic" este puţin anterior, conform ipotezei lui R. Vulpe. Din punct de vedere cronologic şi strategic, fortificaţiile de la Galaţi şi din sudul Basarabiei sunt probabil în conexiune, în scopul de a proteja Delta Dunării; totuşi, chiar dacă li se recunoaşte caracterul roman, datarea este mult mai dificilă, ele nefiind anterioare anului 290, dar nici posterioare sfârşitului secolului al IV-lea (p. 50–63). Restul fortificaţiilor liniare din zona română sunt calificate ca nefiind de origine romană, nici din punct de vedere morfologic şi nici din punct de vedere geografic, autoarea contestând toate teoriile propuse până acum pentru valurile din Banat şi Câmpia Ungară, Brazda lui Novac de Sud, fortificaţia din nordul Basarabiei, precum şi valul dintre Siret şi Prut. În timp ce pentru Brazda lui Novac de Nord autoarea consideră că este poate numai un proiect din vremea lui Constantin, fără a fi însă o realizare a acelei epoci.

În al patrulea capitol al sintezei, „Destinaţia construcţiilor liniare" (p. 83–108), se trec în revistă toate fortificaţiile şi se încearcă o nouă definire a conceptelor. Rolul fortificaţiilor liniare poate fi de frontieră sau de apărare locală a unui teritoriu urban sau rural. Construcţiile liniare materializează frontiera economică, politică şi militară, dar rareori cele trei funcţii sunt îndeplinite în acelaşi timp. În ceea ce priveşte cazul limesului transalutan (p. 101–102), autoarea nu este convinsă de teoria dublului limes, căreia îi opune ipoteza conform căreia unele forturi au fost menţinute pe limesul alutan pentru a facilita aprovizionarea trupelor de pe noua linie de frontieră pe care, poate, au fost mutate trupele alutane. Pentru a respinge celalte modele teoretice privitoare la destinaţia frontierei transalutane, ea arată că nu cunoaştem numele garnizoanelor transalutane, dar că aceasta nu implică ocuparea lor de trupele staţionate pe Olt, iar dacă teritoriul dintre cele două linii fortificate nu a fost colonizat până la Septimius Severus, aceasta nu ne indică menţinerea liniei alutane până în timpul domniei acestui împărat. Ipoteza pe care o avansează cercetătoarea franceză este că limesul transalutan servea mai mult pentru delimitarea noii frontiere decât pentru protejarea ei, deoarece taluzul este eterogen şi discontinuu, fără *fossa*, disociat de linia castrelor. „Valul mare din Dobrogea" este, în opinia autoarei volumului, adevărata frontieră militară ce coexistă cu fortăreţele de pe *ripa* Dunării, posturi avansate ce puteau fi uşor abandonate şi care protejau traficul comercial. În această optică, Dunărea reprezintă frontiera politică şi economică, ce trebuie disociată de cea militară (p. 102–104). Această experienţă, menită să asigure securitatea teritoriului fără a jena traficul comercial, se va justifica în timpul năvălirii goţilor. „Valul mic dobrogean" ar fi fost o schiţare a „valului mare", dar a fost abandonat foarte repede. Valul inferior din Basarabia, precum şi valul de la Galaţi au fost construite în scopul de a retrasa limitele *ripae*-i danubiene, având însă o valoare defensivă scăzută, de altfel ca şi limesul transalutan.

Catalogul cuprinde cea mai mare parte a volumului (p. 127–460) şi conţine pentru fiecare obiectiv analizat: ţara modernă în care se află, numele obiectivului, descrierea sa, structura, funcţia îndeplinită, datarea şi bibliografia.

https://biblioteca-digitala.ro

El este completat de un „repertoriu de aşteptare" (p. 463–511), constituit în scopul de a fi completat de noi informaţii. Astfel, valurile de la Soroca–Stoloneţi, Jora de Sus, Prut, Criş–Crasna şi Crişul Alb–Crişul Negru (pe care le analizează împotriva teoriei lui N. Gudea ca făcând parte din acelaşi sistem), Lipova–Lugoj, Dăngeni şi Jijia–Prut, sunt considerate ca fiind posterioare epocii romane, în timp ce cele de pe Nistru, dintre Igliţa–Niculiţel, Vlachioi şi Caramance aparţin, eventual, epocii romane. În ceea ce priveşte sistemul de apărare din Munţii Mezeşului, autoarea nu este sigură de posibilitatea integrării lui printre fortificaţiile liniare.

Volumul este impresionant prin cantitatea de informaţii, prin calitatea reproducerii celor 381 de desene şi a celor 52 de fotografii, prin aportul teoretic în definirea şi reconstituirea fortificaţiilor liniare. Din păcate, nu acelaşi lucru îl putem afirma cu privire la capitolele tratând despre datarea şi funcţionalitatea construcţiilor, unde linia metodologică, bineînţeles datorită dificultăţilor obiective şi subiective întâmpinate de autoare, tinde adesea spre respingerea tuturor ipotezelor, graţie unei logici şi retorici complexe, fără a propune alternative. Totodată, chiar dacă din punct de vedere al formei, remarcăm unele inconsecvenţe: când Criş, când Körös, când „valurile din Dobrogea", când cele din Moesia Inferior, repetarea elementelor prezentate în catalog în cadrul sintezei, discrepanţe în tratarea bibliografiei, sau formula de constituire a catalogului, care urmează unităţi administrative moderne, lucrarea rămâne un util instrument de lucru, o bază de date, dar şi un „repertoriu de aşteptare" ce aşteapă noi confirmări.

Mihai Popescu

Prosopographica, sub redacţia lui Leszek Mrozewicz şi a lui Kazimierz Ilski, Universitatea Adam Mickiewicz, Poznań, 1993, 274 p.

După cum se arată în cuvântul înainte semnat de editori (p. 5), volumul reuneşte cu precădere textele prezentate la simpozionul *Prosopographia et historia* organizat la 24–25 noiembrie 1992 de Seminarul de istorie veche al Universităţii Adam Mickiewicz din Poznań. La aceste contribuţii se adaugă articolele trimise ulterior de diferiţi autori care nu au putut participa direct la simpozionul amintit.

Volumul cuprinde următoarele studii: Leszek Mrozewicz, *Prosopographia Moesiaca. Programmprämissen* (p. 7–21), Leszek Mrozewicz, *Die Statthalter des ungeteilten Moesien. Einleitende Bemerkungen* (p. 23–34), Marek Żyromski, *Untermoesische Legionslegaten im Prinzipat im Vergleich zu anderen Gebieten des Kaiserreiches* (p. 35–42), Leszek Mrozewicz, *Valerius O[...]tianus* legatus legionis I Italicae (p. 43–48), Heikki Solin, *Ein Arruntius Scribonianus in Aquincum?* (p. 49–51), Edward Dąbrowa, *Wer waren sie denn? Einige Bemerkungen am Rande einer Inschrift aus Palmyra* (p. 53–62), Tadeusz Sarnowski, *Die ritterlichen Tribunen der* legio I Italica (p. 63–80 + tabel *hors texte*), Jerzy Hatłas, *Die Befehlshaber der Hilfstruppen in Moesia Inferior. Einleitende Bemerkungen* (p. 81–90), Jerzy Kolendo, *Ein* centurio ordinarius *der* legio I Italica *in Ticinum* (p. 91–95), Maria Musielak, *Histria, Tomis und Callatis: Möglichkeiten der prosopographischen Forschung: Kataloge* (p. 97–108), Maria Musielak, *Prosopographia Histriaca im 2. Jh.: Artemidoros, der Sohn des Herodoros und M. Ulpius Artemidoros, der Pontarch* (p. 109–114), Jerzy Kolendo, *Die Prosopographie der Bewohner der römischen Stadt Brescia* (p. 115–118), Lesław Morawiecki, *Die Munizipalaristokratie und die Anfänge des Imperatorenkults in Spanien im Lichte der numismatischen Quellen* (p. 119–131), Marek Żyromski, *Prosopographie und Geschichte: das Problem der Repräsentanz des Quellenmaterials unter besonderer Berücksichtigung der Senatoren der Provinz Moesia Inferior im Prinzipat* (p. 133–140), Cecilia Ricci, *Balcanici*

https://biblioteca-digitala.ro

El este completat de un „repertoriu de aşteptare" (p. 463–511), constituit în scopul de a fi completat de noi informaţii. Astfel, valurile de la Soroca–Stoloneţi, Jora de Sus, Prut, Criş–Crasna şi Crişul Alb–Crişul Negru (pe care le analizează împotriva teoriei lui N. Gudea ca făcând parte din acelaşi sistem), Lipova–Lugoj, Dăngeni şi Jijia–Prut, sunt considerate ca fiind posterioare epocii romane, în timp ce cele de pe Nistru, dintre Igliţa–Niculiţel, Vlachioi şi Caramance aparţin, eventual, epocii romane. În ceea ce priveşte sistemul de apărare din Munţii Mezeşului, autoarea nu este sigură de posibilitatea integrării lui printre fortificaţiile liniare.

Volumul este impresionant prin cantitatea de informaţii, prin calitatea reproducerii celor 381 de desene şi a celor 52 de fotografii, prin aportul teoretic în definirea şi reconstituirea fortificaţiilor liniare. Din păcate, nu acelaşi lucru îl putem afirma cu privire la capitolele tratând despre datarea şi funcţionalitatea construcţiilor, unde linia metodologică, bineînţeles datorită dificultăţilor obiective şi subiective întâmpinate de autoare, tinde adesea spre respingerea tuturor ipotezelor, graţie unei logici şi retorici complexe, fără a propune alternative. Totodată, chiar dacă din punct de vedere al formei, remarcăm unele inconsecvenţe: când Criş, când Körös, când „valurile din Dobrogea", când cele din Moesia Inferior, repetarea elementelor prezentate în catalog în cadrul sintezei, discrepanţe în tratarea bibliografiei, sau formula de constituire a catalogului, care urmează unităţi administrative moderne, lucrarea rămâne un util instrument de lucru, o bază de date, dar şi un „repertoriu de aşteptare" ce aşteapă noi confirmări.

Mihai Popescu

Prosopographica, sub redacţia lui Leszek Mrozewicz şi a lui Kazimierz Ilski, Universitatea Adam Mickiewicz, Poznań, 1993, 274 p.

După cum se arată în cuvântul înainte semnat de editori (p. 5), volumul reuneşte cu precădere textele prezentate la simpozionul *Prosopographia et historia* organizat la 24–25 noiembrie 1992 de Seminarul de istorie veche al Universităţii Adam Mickiewicz din Poznań. La aceste contribuţii se adaugă articolele trimise ulterior de diferiţi autori care nu au putut participa direct la simpozionul amintit.

Volumul cuprinde următoarele studii: Leszek Mrozewicz, *Prosopographia Moesiaca. Programmprämissen* (p. 7–21), Leszek Mrozewicz, *Die Statthalter des ungeteilten Moesien. Einleitende Bemerkungen* (p. 23–34), Marek Żyromski, *Untermoesische Legionslegaten im Prinzipat im Vergleich zu anderen Gebieten des Kaiserreiches* (p. 35–42), Leszek Mrozewicz, *Valerius O[...]tianus* legatus legionis I Italicae (p. 43–48), Heikki Solin, *Ein Arruntius Scribonianus in Aquincum?* (p. 49–51), Edward Dąbrowa, *Wer waren sie denn? Einige Bemerkungen am Rande einer Inschrift aus Palmyra* (p. 53–62), Tadeusz Sarnowski, *Die ritterlichen Tribunen der* legio I Italica (p. 63–80 + tabel *hors texte*), Jerzy Hatłas, *Die Befehlshaber der Hilfstruppen in Moesia Inferior. Einleitende Bemerkungen* (p. 81–90), Jerzy Kolendo, *Ein* centurio ordinarius *der* legio I Italica *in Ticinum* (p. 91–95), Maria Musielak, *Histria, Tomis und Callatis: Möglichkeiten der prosopographischen Forschung: Kataloge* (p. 97–108), Maria Musielak, *Prosopographia Histriaca im 2. Jh.: Artemidoros, der Sohn des Herodoros und M. Ulpius Artemidoros, der Pontarch* (p. 109–114), Jerzy Kolendo, *Die Prosopographie der Bewohner der römischen Stadt Brescia* (p. 115–118), Lesław Morawiecki, *Die Munizipalaristokratie und die Anfänge des Imperatorenkults in Spanien im Lichte der numismatischen Quellen* (p. 119–131), Marek Żyromski, *Prosopographie und Geschichte: das Problem der Repräsentanz des Quellenmaterials unter besonderer Berücksichtigung der Senatoren der Provinz Moesia Inferior im Prinzipat* (p. 133–140), Cecilia Ricci, *Balcanici*

https://biblioteca-digitala.ro

e danubiani a Roma. Attestazioni epigrafiche di abitanti delle province Rezia, Norico, Pannonia, Dacia, Dalmazia, Mesia, Macedonia, Tracia (I–III sec.) (p. 141–208), Zlatozara Gočeva, *Die Eigennamen der Stifter auf den Votivtafeln des Thrakischen Reiters und ihr ethnischer Charakter* (p. 209–215), Leszek Mrozewicz, Laurentes Lavinates *und die Provinz Dakien (Ein Beitrag zur Geschichte der Romanisierung)* (p. 217–225), Radu Ardevan, *Die Cominii von Sarmizegetusa – ein prosopographisches und chronologisches Problem* (p. 227–236), Kazimierz Ilski, *Bischofslisten der Kirchenprovinz Moesia* (p. 237–245), Bożena Stawoska, *Einige Bemerkungen zur Onomastik und Prosopographie christlicher Inschriften für Alumnen* (p. 247–258), Józef Zając, *Die Namen der alten Römer (ausgesuchte Probleme)* (p. 259–271).

Dată fiind apartenența celor mai mulți dintre colaboratori la echipa condusă de profesorul Leszek Mrozewicz, majoritatea covârşitoare a contribuțiilor din acest volum se referă la provinciile dunărene ale Imperiului Roman, mai ales la Moesia (Inferior).

În ceea ce mă priveşte, mă limitez la a atrage atenția asupra importantei contribuții a Mariei Musielak, care supune unei analize minuțioase celebra inscripție histriană ISM I, 193 din anul 138 p.Chr. („gerusia"). Demersul se întemeiază atât pe observații paleografice, autoarea ajungând să prezinte în mod convingător, ordinea înscrierii numelor pe liste, cât şi pe conexiuni prosopografice stabilite cu alte documente histriene. Din punct de vedere paleografic, textul poate fi împărțit în următoarele secțiuni (păstrând numerotarea rândurilor din ISM I, 193, diferită de cea adoptată de M. M., nu întotdeauna consecventă):

A: un text gravat de aceeaşi mână de lapicid care cuprinde:

a) preambulul (r. 1–7, care, prin menţiunea lui Hadrian încă împărat, dar şi a lui Antoninus Pius asociat la domnie, datează documentul foarte precis între 25 februarie şi 10 iulie 138, apoi „titlul" γερουσίας φιλότιμοι οἱ μετὰ τὴν δευτέραν κτίσιν);

b) primele trei nume de persoane (r. 8–10: Καλλίστρατος Δημητρίου, Ἀρτεμίδωρος Εὐξενίδου, Ἡρόδωρος Διονυσίου, toți desemnați ca συναγωγεῖς);

c) numele din coloana din stânga (A) până la r. 101 inclusiv (91 de nume);

d) decretul gerusiei din timpul lui Artemidoros, fiul lui Herodoros (coloana din dreapta, B, r. 11–34);

B: texte gravate ulterior:

a) pe coloana din stânga (r. 102–108: 7 nume);

b) pe coloana din dreapta (r. 35 sqq.: 56 de nume).

„Sehr wahrscheinlich ist es, daß die Liste einige Male ergänzt wurde, da in der Kolumne auf der rechten Seite die Form und die Größe der Buchstaben mehrmals variieren; ungleichmäßig sind die Abstände zwischen den Linien und die letzten Zeilen wurden auf der rechten Seite ein wenig schräg nach unten gearbeitet. Im Jahre 138 wurden somit wohl nur 101 Personen festgehalten" (p. 101). Subscriu la această concluzie, mai puțin la cifra 101: pe coloana A număr până la r. 101 nu 97 (M. M.), ci doar 91 de nume (inclusiv cel al lui Artemidoros, fiul lui Herodoros – συναγωγεύς în funcție la 138; cf. B 12), la care se adaugă cei trei συναγωγεῖς înscrişi înainte de despărțirea textului pe două coloane, în total deci 94 de persoane; faptul prezintă însă prea puțină importanță pentru ansamblul problemei.

Pornind de la observația că numele lui Artemidoros, fiul lui Herodoros, συναγωγεύς în funcție la data promulgării decretului apăruse deja pe col. A r. 34 abia ca al 27-lea nume din listă, M. M. explică: „Die einzige Erklärung [...] scheint zu sein, daß die Zusammenstellung der φιλότιμοι im gegebenen Augenblick ein getrenntes Dokument war, das früher entstanden und mit weiteren Namen ergänzt worden war. [...] Für wahrscheinlich halte ich die Verknüpfung der Reihenfolge der in der Liste enthaltenen Personen mit der Reihenfolge der ihnen verliehenen Titel eines φιλότιμος" (p. 102). Prin urmare, cele 94 de persoane (sau 101 după M. M.) din această secțiune reprezintă lista „membrilor de onoare" ai gerusiei histriene între momentul înființării

https://biblioteca-digitala.ro

acesteia şi anul 138. Mergând mai departe cu analiza, M. M. observă că într-un prim grup de 23 de nume onomastica este pur grecească şi că apar doi Flavii (A 31 şi 36); pe de altă parte, îl identifică pe Καλλίστρατος Δημητρίου συναγωγεύς (r. 8) cu unul din membrii delegaţiei histriene la Ti. Plautius Aelianus în anii 60–67 (cf. ISM I, 67, r. 38 = 68, r. 40–41), ceea ce apare mai mult decât plauzibil. Începuturile gerusiei histriene se văd astfel urcate în timp spre mijlocul sec. I p.Chr. (un *terminus ante quem* reprezentându-l tocmai legaţia moesică a lui Plautius Aelianus).

Consecinţele istorice ale acestei demonstraţii sunt multiple. Dacă M. M. îşi continuă ancheta prosopografică în sec. II p.Chr., în ceea ce mă priveşte, prefer să insist tocmai asupra acestei prime faze a existenţei gerusiei histriene. După cum se ştie, gerusia callatiană fusese întemeiată de un oarecare Apollonios într-un moment plasat în unanimitate de cercetători spre mijlocul veacului I p. Chr. Prin ridicarea datei de fondare a gerusiei histriene, am putea presupune, nu fără temei, că cele două gerusii vor fi fost întemeiate la date relativ apropiate.

Alexandru Avram

Studia moesiaca, sub redacţia lui Leszek Mrozewicz şi a lui Kazimierz Ilski, Universitatea Adam Mickiewicz, Poznań, 1994, I, 196 p.; II, 149 p.

Cele două volume reunesc câteva rezultate ale cercetărilor efectuate în cadrul programului *Prosopographia Moesiaca.*

Volumul I (fără numerotare pe pagina de titlu) cuprinde, după o scurtă prefaţă semnată de editori (p. 7), următoarele studii (citate în continuare în traducere românească în cazul în care sunt scrise în poloneză): Leszek Mrozewicz, *Exempla prosopographica. 1. L. Coiedius Candidus; 2. (Iulius) Vestalis; 3. Ti. Plautius Silvanus; 4. T. Trebellenus Rufus* (p. 9–24); Leszek Mrozewicz, *Reprezentanţii ordinului senatorial pe teritoriul provinciei Moesia până la divizarea acesteia în anul 86 (fără* legati Augusti pro praetore*)* (p. 25–39); Leszek Mrozewicz, *Reprezentanţii ordinului ecvestru activi pe teritoriul Moesiei (până în anul 86)* (p. 41–65); Leszek Mrozewicz, Milites auxiliarii *pe teritoriul Moesiei (până în anul 86)* (p. 67–85); Jerzy Kolendo, *Anexarea Traciei sub împăratul Claudius* (p. 87–100); Maria Musielak, *Pontarhii* (p. 101–115); Marek Żyromski, *Comandanţii flotei moesice în epoca Principatului* (p. 117–128); Kazimierz Ilski, *Corespondenţa episcopilor moesici* (p. 129–136); Kazimierz Ilski, *Cu privire la problema completării listei episcopilor moesici* (p. 137–140), Alexander W. Kołobow, *Social Status of Legion Veterans in Roman Dalmatia (on Evidence of Epigraphics)* (p. 141–151); Danuta Okoń, „Consul designatus" *dans l'épigraphie de l'époque de l'Empire* (p. 153–165); Danuta Okoń, Consules designati *sur le territoire de l'Afrique dans les sources épigraphiques* (p. 167–172); Jan Prostko-Prostyński, *Fu Armato fratello di Odoacre?* (p. 173–178); Maciej Salamon, *Basiliscus cum Romanis suis* (p. 179–196).

Cel de al doilea volum reuneşte, la rândul său, următoarele contribuţii: Leszek Mrozewicz, *Exempla prosopographica II. 1. [C.] Blandius Latinus; 2. Ti. Claudius Vitalis* (p. 9–18); Tadeusz Sarnowski, *Aurelius Statianus din Novae,* actor. *Dovada ocupaţiei sale exacte* (p. 19–22: producător de materiale de construcţie); Tadeusz Sarnowski, *Cu privire la datarea comandamentului lui L. Iulius Lucilianus în legiunea* I Italica. *Observaţii pe marginea descoperirii unor ponduri militare şi a unei măsuri de capacitate la Dunărea de Jos* (p. 23–26); Jerzy Hatłas, Tribuni militum *ecveştri în Moesia inferioară. Problema reprezentativităţii materialului* (p. 27–30); Jerzy Hatłas, *Tribunii ecveştri ai legiunii* V Macedonica *în Moesia inferioară* (p. 31–45); Krzysztof Królczyk, *Cultele religioase ale veteranilor din Moesia inferioară* (p. 47–61); Alexander W. Kołobow, *Inscripţiile funerare*

https://biblioteca-digitala.ro

acesteia şi anul 138. Mergând mai departe cu analiza, M. M. observă că într-un prim grup de 23 de nume onomastica este pur grecească şi că apar doi Flavii (A 31 şi 36); pe de altă parte, îl identifică pe Καλλίστρατος Δημητρίου συναγωγεύς (r. 8) cu unul din membrii delegaţiei histriene la Ti. Plautius Aelianus în anii 60–67 (cf. ISM I, 67, r. 38 = 68, r. 40–41), ceea ce apare mai mult decât plauzibil. Începuturile gerusiei histriene se văd astfel urcate în timp spre mijlocul sec. I p.Chr. (un *terminus ante quem* reprezentându-l tocmai legaţia moesică a lui Plautius Aelianus).

Consecinţele istorice ale acestei demonstraţii sunt multiple. Dacă M. M. îşi continuă ancheta prosopografică în sec. II p.Chr., în ceea ce mă priveşte, prefer să insist tocmai asupra acestei prime faze a existenţei gerusiei histriene. După cum se ştie, gerusia callatiană fusese întemeiată de un oarecare Apollonios într-un moment plasat în unanimitate de cercetători spre mijlocul veacului I p. Chr. Prin ridicarea datei de fondare a gerusiei histriene, am putea presupune, nu fără temei, că cele două gerusii vor fi fost întemeiate la date relativ apropiate.

Alexandru Avram

Studia moesiaca, sub redacţia lui Leszek Mrozewicz şi a lui Kazimierz Ilski, Universitatea Adam Mickiewicz, Poznań, 1994, I, 196 p.; II, 149 p.

Cele două volume reunesc câteva rezultate ale cercetărilor efectuate în cadrul programului *Prosopographia Moesiaca*.

Volumul I (fără numerotare pe pagina de titlu) cuprinde, după o scurtă prefaţă semnată de editori (p. 7), următoarele studii (citate în continuare în traducere românească în cazul în care sunt scrise în poloneză): Leszek Mrozewicz, *Exempla prosopographica. 1. L. Coiedius Candidus; 2. (Iulius) Vestalis; 3. Ti. Plautius Silvanus; 4. T. Trebellenus Rufus* (p. 9–24); Leszek Mrozewicz, *Reprezentanţii ordinului senatorial pe teritoriul provinciei Moesia până la divizarea acesteia în anul 86 (fără* legati Augusti pro praetore*)* (p. 25–39); Leszek Mrozewicz, *Reprezentanţii ordinului ecvestru activi pe teritoriul Moesiei (până în anul 86)* (p. 41–65); Leszek Mrozewicz, Milites auxiliarii *pe teritoriul Moesiei (până în anul 86)* (p. 67–85); Jerzy Kolendo, *Anexarea Traciei sub împăratul Claudius* (p. 87–100); Maria Musielak, *Pontarhii* (p. 101–115); Marek Żyromski, *Comandanţii flotei moesice în epoca Principatului* (p. 117–128); Kazimierz Ilski, *Corespondenţa episcopilor moesici* (p. 129–136); Kazimierz Ilski, *Cu privire la problema completării listei episcopilor moesici* (p. 137–140), Alexander W. Kołobow, *Social Status of Legion Veterans in Roman Dalmatia (on Evidence of Epigraphics)* (p. 141–151); Danuta Okoń, „Consul designatus" *dans l'épigraphie de l'époque de l'Empire* (p. 153–165); Danuta Okoń, Consules designati *sur le territoire de l'Afrique dans les sources épigraphiques* (p. 167–172); Jan Prostko-Prostyński, *Fu Armato fratello di Odoacre?* (p. 173–178); Maciej Salamon, *Basiliscus cum Romanis suis* (p. 179–196).

Cel de al doilea volum reuneşte, la rândul său, următoarele contribuţii: Leszek Mrozewicz, *Exempla prosopographica II. 1. [C.] Blandius Latinus; 2. Ti. Claudius Vitalis* (p. 9–18); Tadeusz Sarnowski, *Aurelius Statianus din Novae,* actor. *Dovada ocupaţiei sale exacte* (p. 19–22: producător de materiale de construcţie); Tadeusz Sarnowski, *Cu privire la datarea comandamentului lui L. Iulius Lucilianus în legiunea* I Italica. *Observaţii pe marginea descoperirii unor ponduri militare şi a unei măsuri de capacitate la Dunărea de Jos* (p. 23–26); Jerzy Hatłas, Tribuni militum *ecveştri în Moesia inferioară. Problema reprezentativităţii materialului* (p. 27–30); Jerzy Hatłas, *Tribunii ecveştri ai legiunii* V Macedonica *în Moesia inferioară* (p. 31–45); Krzysztof Królczyk, *Cultele religioase ale veteranilor din Moesia inferioară* (p. 47–61); Alexander W. Kołobow, *Inscripţiile funerare*

https://biblioteca-digitala.ro

ale veteranilor ca sursă a istoriei sociale de la începutul Principatului (p. 63–67); Maria Musielak, *Cetăţenii romani în oraşele greceşti din Dobrogea: Histria şi Tomis* (p. 69–78); Krzysztof Nawotka, *Din nou despre primul pontarh* (p. 79–84); Kazimierz Ilski, *Prima misiune creştină în Moesia inferioară* (p. 85–91); Anna Baziór, *Misionari creştini în Moesia inferioară* (p. 93–102); Marek Żyromski, *Provinciile de la Dunărea mijlocie şi de jos ale Imperiului Roman în epoca Principatului: specificul administraţiei provinciale* (p. 103–109); Katarzyna Balbuza, Viri triumphales *decoraţi la Dunărea mijlocie şi de jos în perioada de la Augustus până la Traian* (p. 111–120 + tabel *hors texte*); Danuta Okoń, *Carierele consulare ale oamenilor din regiunea de frontieră în timpul guvernării primelor patru dinastii romane (31 a.Chr.–235 p.Chr.)* (p. 121–125); Bożena Stawoska-Jundziłł, *Formulele* v. h. *şi* h. f. *(cu derivatele) în inscripţiile creştine în provincii şi în oraşul Roma* (p. 127–144); Józef Zając, *Creazione dei* nomina gentilia: *alcuni casi dalle valli alpine d'Italia* (p. 145–149).

După cum se vede, ambele volume cuprind, în ciuda titlului bine circumscris tematic. şi studii referitoare la alte provincii romane. Cele mai multe contribuţii privesc însă istoria şi prosopografia (în special militară) a Moesiei (şi Moesiei inferioare), mai ales în epoca timpurie. Ideea de a prezenta fişe prosopografice individuale complete, liste sau cataloage comentate – însoţite în toate cazurile de utile reprezentări tabelare – cu personaje îndeplinind de-a lungul timpului aceeaşi funcţie mi se pare fericită. Cercetătorilor li se oferă astfel un material deja prelucrat, care are darul să le uşureze considerabil anchetele suplimentare şi să-i scutească în bună măsură de citări obositoare excerptate dintr-o literatură devenită uneori luxuriantă.

În faţa unui asemenea sumar este evident că aproape fiecare contribuţie ar merita o discuţie aparte; ceea ce însă nu pot să-mi propun, fie şi numai din motive de competenţă. Subliniind valoarea şi utilitatea tuturor studiilor grupate în cele două volume, mă voi limita aşadar la o infimă selecţie – subiectivă, se înţelege – şi voi prezenta în cele ce urmează o seamă de observaţii la câteva din articolele în cauză.

Dintre contribuţiile lui L. Mrozewicz reţin în mod deosebit atenţia cele două serii de *exempla prosopographica*, alcătuite pe sistemul „fişelor": a. evidenţa documentară (cu precădere epigrafică, desigur); b. bibliografia prosopografică completă (începând cu PIR şi cu articolele din RE, urmate de trimiteri la alte studii repartizate în ordine cronologică); c. comentariu asupra activităţii moesice a personajului; d. comentariu asupra carierei personajului. În privinţa lui (Iulius) Vestalis (amintit în anul 12 p. Chr. de Ovidiu, *Ex Pont.*, 4, 7), L. M. admite cu prudenţă – exprimată printr-un semn de întrebare – că acesta ar fi fost *primuspilus* al legiunii *V Macedonica* (cf. *Ex Pont.*, 4, 7, 15–16: *tenditur ad primum per densa pericula pilum, contigit ex merito qui tibi nuper honos*) sub ordinele lui P. Vitellius (el însuşi incert atestat ca *legatus legionis*, indiferent care va fi fost acea legiune; vezi chiar la L. M., mai departe, p. 39, nr. 18). L. M. se deosebeşte aici de E. Ritterling, RE, 12, 1925, col. 1557, şi de A. Stein, *Die Legaten von Moesien*, Budapesta, 1940, p. 14–15, care erau înclinaţi să vadă în personajul în cauză mai degrabă un *primuspilus* al legiunii *IV Scythica*. De asemenea, tot cu semn de întrebare, autorul îl consideră pe Vestalis *praefectus orae maritimae*, însuşindu-şi astfel părerea „tradiţională". Păreri alternative ar fi cele exprimate odinioară de A. von Domaszewski (*praefectus ciuitatium*), apoi în ultimă instanţă de T. Sarnowski, *Wojsko rzymskie w Mezji Dolnej i na północnym wybrzeżu Morza Czarnego*, Varşovia, 1988, p. 23–24 şi 27 (*praefectus Danuuii*) şi de Al. Suceveanu, QC 2, 1980, p. 486–487 (citat de L. M.), şi, mai recent, în AncSoc 22, 1991, p. 272 (*praefectus ripae Thraciae*). Adevărul este că *praefectura orae maritimae* este un concept (neatestat de nici o sursă antică) creat de A. von Premerstein, JÖAI 1, 1898, Beibl., p. 170–171, 175, 194–195, prin analogie cu *praefectura ciuitatium Moesiae et Treballiae* (CIL V, 1838 = ILS 1349) şi cu *praefectura ripae Danuuii*, atestată de numai trei inscripţii şi situată după toate probabilităţile pe Dunărea mijlocie (vezi ultima discuţie la A. Suceveanu, AncSoc 22, 1991, p. 264–265). Cât priveşte

https://biblioteca-digitala.ro

ripa Thraciae, atestată sigur de documente abia după 46, şi numai ca organism vamal, nu militar, mi se pare că ideea de a-i atribui un prefect încă din anul 12 (A. Suceveanu, în lucrările citate, precum şi cu alte ocazii) nu poate depăşi gradul unei ipoteze.

Analogia cu C. Baebius Atticus (CIL V, 1838 = ILS 1349), *primuspil(us) leg(ionis) V Macedonic(ae) praef(ectus) c[i]uitatium Moesiae et Treballia[e]* (vezi la L. M., într-un studiu din acelaşi volum, p. 51; idem, în lucarea recenzată mai sus, p. 82–83, nr. 17), ar rămâne interesantă, nu numai pentru că atât Baebius Atticus cât şi Vestalis au fost *primipili*, ci şi pentru că prefectura în cauză este sigur atestată (sub Claudius) şi sigur localizată (după nume) în zona care ne interesează. Rămâne însă întrebarea: pe ce se întemeiază -- dincolo de definirea prefecturii – titlul de *praefectus* al lui Vestalis? De fapt, doar pe o expresie vagă, în care nu apare titlul de prefect, şi care, mai mult, aparţine unui poet (*Ex Pont.*, 4, 1–2): *missus es Euxinas quoniam, Vestalis, ad undas / ut positis reddas iura sub axe locis*. Or, din alte pasaje din acelaşi poem (1, 8, 11–20, comparat cu 4, 7, 21–30) rezultă că Vestalis i-ar fi combătut cu succes pe geţi la Aegyssus sub comanda lui P. Vitellius. Tocmai după acest episod Vestalis a fost avansat la rangul de *primuspilus*; acţiunca sa de la Aegyssus putea fi efectuată pur şi simplu în calitate de centurion, astfel încât nimic nu impune căutarea cu orice preţ a unei prefecturi.

Într-un alt studiu (p. 32–33, nr. 9), alcătuind fişa lui L. Pomponius Flaccus, care avea să devină guvernator al Moesiei, L. M. preia ipoteza recentă a lui T. Franke, *Die Legionslegaten der römischen Armee in der Zeit von Augustus bis Traian*, Bochum, 1991, p. 301, conform căreia personajul în cauză ar fi intervenit eficient la Troesmis (Ovidiu, *Ex Pont.*, 9, 75–80) în calitate de *legatus* al unei legiuni neidentificate. Evenimentele sunt datate de L. M. tot în anul 12 (de ce nu în 15, aşa cum se susţinea de la M. Fluss încoace?). La acea dată Ovidiu vorbeşte însă de acţiunea lui P. Vitellius şi a subordonatului său (Iulius) Vestalis la Aegyssus. Este greu să admitem doi *legati* (deci două legiuni) acţionând în acelaşi timp în zone atât de apropiate geografic (Aegyssus şi Troesmis), astfel încât pare mai tentant să vedem în Pomponius Flaccus un urmaş al lui P. Vitellius la comanda unei legiuni (*IV Scythica* sau *V Macedonica*?) în anul 15; în această calitate, Pomponius Flaccus *praefuit* (cum scrie Ovidiu), pe care sunt tentat să îl înţeleg în sens netehnic („a fost comandant"), şi nu cu semnificaţia de „a purtat rangul de prefect" (vezi în această direcţie deja R. Vulpe, DID II, p. 45 şi n. 96). Cred, deci, la capătul acestor consideraţii, că – înainte de a căuta o prefectură în zonă în epoca respectivă – merită măcar să ne punem întrebarea dacă avem cu adevărat atestaţi candidaţi la o asemenea prefectură.

Mai departe, în studiul consacrat funcţionarilor de rang ecvestru din Moesia, L. M. îi prezintă pe cei doi ἔπαρχοι (= *praefecti*) atestaţi de horothesia histriană (ISM I, 67 şi 68) în anii 50–56, Asiaticus şi Arruntius Flamma drept *praefecti orae maritimae*, de data aceasta fără semn de întrebare. Acum, dacă acest organism va fi existat cu adevărat (vezi mai sus) şi dacă cei doi ar fi avut calitatea conferită, alături de L. M., şi de alţi savanţi, am avea dovada continuităţii unei formule tipic pre-provinciale, ceea ce ar pune sub semnul întrebării integrarea Dobrogei în provincia Moesia în anul 46. Acelaşi lucru poate fi admis şi dacă i-am considera pe cei doi, alături de (Iulius) Vestalis şi de L. Pomponius Flaccus, despre care a fost vorba mai sus, drept *praefecti ripae Thraciae*; vezi în acest sens Al. Suceveanu, AncSoc 22, 1991, p. 272: „Il s'agit de quatre *praefecti* – Vestalis (12), ? Pomponius Flaccus (15), Asiaticus et Arruntius Flamma (50–57) – plus probablement de la *ripa Thraciae* que de l'*ora maritimae*, comme on l'avait supposé au début". Am arătat mai sus că postularea unei prefecturi în anii 12–15 nu este strict necesară, astfel încât cred că este mai prudent să judecăm situaţia lui Asiaticus şi Arruntius Flamma fără analogiile împrumutate din epoca lui Ovidiu. Pe de altă parte, *praefectura orae maritimae* nefiind nicăieri atestată explicit de surse, iar *ripa Thraciae*, un district vamal apărut după 46, neimplicând în mod obligatoriu un organism militar co-

https://biblioteca-digitala.ro

respunzător (eventual preexistent districtului vamal, după unele păreri), mi se pare destul de plauzibil şi în acord cu puţinele date concrete de care dispunem să vedem în anii '50 ai veacului I p. Chr. în Asiaticus şi în Arruntius Flamma fie, după analogia cu cvasicontemporanul C. Baebius Atticus (vezi mai sus), *praefecti ciuitatium Moesiae* – evident, cu condiţia să admitem atunci datarea „tradiţională" a integrării Dobrogei în Moesia în anul 46 – fie, urmându-l aici pe T. Sarnowski, *op. cit.*, p. 27, *praefecti classis*. Flota militară dunăreană este atestată în plină acţiune încă din anul 12, în contextul raidului lui P. Vitellius (Ovidiu, *Ex Pont.*, 4, 7, 27–28: *donec fluminea deuecta Vitellius unda/ intulit exposito milite signa Getis*; cf. O. Bounegru, M. Zahariade, *Les forces navales du Bas Danube et de la Mer Noire aux Ier–VIe siècles* [Colloquia Pontica 2], Oxford, 1996, p. 92), astfel încât nu este exclus ca cele două personaje în cauză să fi îndeplinit funcţia de *praefecti classis*. În ceea ce mă priveşte, mi se pare însă mai plauzibilă prima din cele două ipoteze aici menţionate.

Fără a intenţiona să redeschid aici dosarul privind *ripa Thraciae*, remarc că într-un solid studiu consacrat în acelaşi prim volum din *Studia moesiaca* anexării Traciei sub Claudius J. Kolendo (p. 87–100) nu face decât referiri vagi la soarta ţinutului situat la gurile Dunării.

Studiul lui M. Żiromski consacrat prefecţilor din *classis Moesica* (I, p. 117–128) înregistrează şapte personaje, a căror carieră este prezentată judicios şi însoţită de o bibliografie exhaustivă (în n. 2 atrage atenţia asupra faptului că T. Sarnowski îi consideră prefecţi ai flotei şi pe Asiaticus şi Arruntius Flamma; vezi mai sus). Observ însă că lipsesc Sex. Octauius Fronto (menţionat de diploma de la Breţcu de la 14 iunie 92, CIL XVI, 37 = IDR I, D XXV, eliberată *iis qui militant in classe Flauia Moesica quae est sub Sex(to) Octaiuo Frontone*; vezi şi studiul consacrat de L. Mrozewicz militarilor din trupele auxiliare din Moesia în acelaşi volum, p. 85, nr. 39), L. Valerius (menţionat în această calitate de o inscripţie descoperită la Salona, CIL III, 8716) şi un anonim desemnat de o inscripţie de la Roma (CIL VI, 1643) din anii 209–211 drept *praef(ectus) class(is) Brit(annicae) et [Germ(anicae) et] Moesic(ae) et Pannonic(ae)*. Listele lui M. Ż. pot fi acum confruntate cu catalogul întocmit de O. Bounegru, M. Zahariade, *op. cit.*, p. 36–38 (unde însă lipseşte T. Flauius Gallicus, cf. CIL VIII, 1269 = 14 763 = ILS 6781: *[pra]e[f(ecto)] classis F[—]*; vezi la M. Ż., p. 127).

Părăsind acum domeniul militar, mă mulţumesc să semnalez doar câteva observaţii referitoare la studiile semnate de Maria Musielak în vol. I şi de Krzysztof Nawotka în vol. II. Maria Musielak (vezi de aceeaşi autoare şi studiul Πρῶτος ποντάρχης, publicat în limba franceză în Pontica 26, 1993, p. 191–195) reia cu utile observaţii critice listele de pontarhi compilate de G. Mihailov, Epigraphica 41, 1979. p. 9–21. Precum la cvasitotalitatea autorilor care s-au ocupat de această problemă, între pontarhii recenzaţi (vol. I, p. 115, tabel nr. 19) figurează şi un *[V]aleriu[s]*, considerat ca atare pe baza ediţiei din IGRRP I, 651 a unei inscripţii de la Callatis:

G. Tocilescu, AEM 6, 1882, p. 7–8, nr. 13 [J. Toutain, Mémoires de la Société des Antiquaires de France 62, 1901, p. 129, nr. 8; IGRRP I 651 (R. Cagnat); D. M. Pippidi, Dacia, N. S. 4, 1960, p. 513; idem, BCH 84, 1960, p. 457, nr. 13; I. Stoian, Latomus 24, 1965, p. 74, nr. 1; Mihailov, *op. cit.*, p. 16, nr. 18].

- - - - [Θ]εοῖς Π[ατρῴοις] - - - - - -
- - - - - -Ἀντων[είνῳ - - - - - - - -
- - -Σεβα]στῷ καὶ - - - - - - - - - -
4- - - - - προνοο[υμένου - - - - - - -
- - - Οὐ]αλερίο[υ - - - - - - - - - -
- - - - π]ονταρχή[σαντος - - - - - -

Un asemenea mod de a înţelege puţinele fărâme de text păstrate pe lespede este totuşi greu de acceptat. Dacă se restitue Ἀντων[είνῳ] în r. 2 concomitent cu [Σεβα]στῷ în r. 3, suntem nevoiţi să admitem că între cele două cuvinte vor fi figurat multe alte titluri ale Antoninului în cauză, deci că textul era dispus pe rânduri mai lungi. Pe de altă parte, καί din r. 3 arată că împăratului respectiv îi era asociată

https://biblioteca-digitala.ro

cel puţin o altă persoană din *domus diuina*. Prin urmare, spaţiul dintre cele două cuvinte, [Οὐ]αλερίο[υ *uel* -ος] şi [π]οντάρχη[ς *uel* -σαντος], devine destul de mare pentru a pune sub semnul întrebării existenţa vreunui raport de sens între ele. G. Mihailov pare a fi fost singurul care a întrevăzut această dificultate, atâta vreme cât în r. 2, acolo unde toţi editorii completaseră Ἀντων[είνῳ], el se mulţumea să noteze doar - - αντων - - .

O inscripţie descoperită la Mangalia în 1992 – pe care o vor edita în curând cu un comentariu detaliat Maria Bărbulescu, Valeriu Georgescu, Mihai Ionescu şi semnatarul acestor rânduri – a revelat un text mult mai bine conservat, care arată că IGRRP I, 651 nu era decât o copie a acestui document recent atestat. Pe baza noului text, inscripţia de faţă se poate restitui în felul următor:

[Ἀγαθῆι τύχηι· Θ]εοῖς π[ᾶσιν]
[Αὐτοκράτορι Καίσαρι Μ. Αὐρηλίῳ]
Ἀντων[είνῳ]
[Ἀρμενιακῷ Παρθικῷ Μηδικῷ
Γ(ερμανικῷ) Αὐγου]στῷ καὶ [τοῖς]
4 [υἱοῖς αὐτοῦ. διέποντος τὴν
ἐπαρχείαν] προνοο[υμένου]
[τοῦ πρεσβ. καὶ ἀντιστρατήγου τοῦ
Σεβ. Οὐ]αλερίου [Βραδούα].
[Τ. Αἴλιος Μινίκιος Ἀθαναίων, ὁ
πρῶτος π]οντάρχης [καὶ ἀρ]-
[χιερεὺς κτλ. - - - - - - - - - - - - -]

În r. 3 titlurile Γ(ερμανικῷ) – abreviere total inuzuală – şi [Αὐγου]στῷ (sic) au fost completate după modelul inscripţiei nou descoperite.

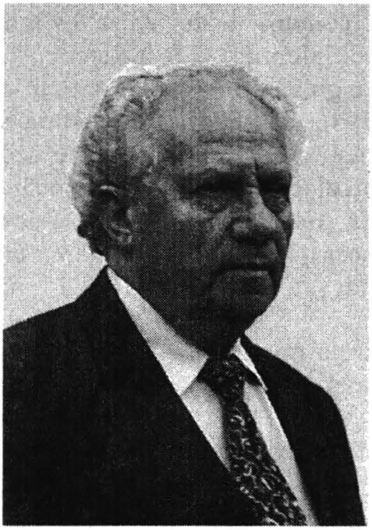
Rezultă aşadar că [Οὐ]αλέριος nu este pontarh, ci însuşi M. Valerius Bradua, guvernatorul Moesiei Inferior în 172, atestat şi de alte inscripţii (vezi, în aşteptarea studiului anunţat mai sus, Emilia Doruţiu Boilă, Dacia, N. S. 36, 1992, p. 34–35). Aceeaşi inscripţie furnizează menţiunea unui nou purtător al titlului de πρῶτος ποντάρχης, alături de M. Ulpius Artemidoros de la Histria. Astfel, teoriile susţinute de P. Veyne, BCH 90, 1966, p. 144–155 (mai ales p. 149 şi urm.); K. Nawotka, Antiquitas 13, 1987, p. 189–191; idem, Balcanica Posnaniensia 5, 1990, p. 151–161; idem, Klio 75, 1993, p. 342–350; Maria Musielak, în studiile citate mai sus – conform cărora demnitatea de „întâiul pontarh" ar avea un sens temporal absolut (deci cu referire la prima persoană care va fi exercitat această funcţie) îşi pierd un suport major. Rămâne să acceptăm mai degrabă punctul de vedere susţinut în repetate rânduri de D. M. Pippidi (BCH 84, 1960, p. 434–458; SCIV 18, 1967, 3, p. 423–430 etc.), conform căruia M. Ulpius Artemidoros ar fi fost primul pontarh originar din Histria, în vreme ce T. Aelius Minicius Athanaion (pomenit de inscripţia recent descoperită de la Callatis) ar fi primul pontarh originar din Callatis.

Chestiunile legate de κοινόν şi pontarhie vor fi tratate pe larg în studiul anunţat mai sus consacrat editării noii inscripţii de la Callatis. Pentru moment mai semnalez că numele lui M. Ulpius Artemidoros, πρῶτος ποντάρχης de la Histria, poate fi menţinut în inscripţia ISM I, 207, r. 3–4, exact aşa cum îl completase D. M. Pippidi: M. Ο[ὐλ. Ἀρτε|μι]δώρου. K. Nawotka, care consultase inscripţia la faţa locului în vara anului 1993 (cf. vol. II, p. 80), crede a fi văzut în r. 4, imediat după spărtură, un Λ în loc de Δ şi conchide prin a propune întregirea numelui [Ὑπάφ]λορος. La rândul meu, stimulat de această observaţie, am verificat inscripţia aflată în muzeul de la Histria: deşi baza literei este, ce e drept, neclar conturată, cred că se poate admite în continuare existenţa unui *delta*, prin urmare şi soluţia găsită de D. M. Pippidi.

Alexandru Avram

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

GAVRILĂ SIMION LA 70 DE ANI

Cu puțini ani în urmă, când încă nu împlinise al șaptelea deceniu de existență, dl. dr. Gavrilă Simion era ales decanul de vârstă al directorilor de muzee din țară. Nu era însă numai vârsta aceea care îl aducea într-o asemenea poziție. Erau numeroase merite profesionale, științifice și organizatorice, ale căror roade sunt greu de expus în puținele rânduri care urmează și, desigur, mai era încă un detaliu care nu trebuie uitat: domnia sa era și este și astăzi cel mai vechi director de muzeu din țară. A fost numit în această funcție la Tulcea încă din 20 martie 1955, într-un moment în care instituția care i se încredința era înghesuită într-o clădire din centrul vechi și dispunea, între altele, de o colecție de științe naturale cu specific local. Or, poziția în care a ajuns astăzi fostul muzeu raional, devenit la inițiativa sa din 1993 Institutul de Cercetări Eco-Muzeale din Tulcea, cu mai multe secții în oraș și în județ, i se datorează în foarte mare măsură tocmai lui Gavrilă Simion. Cine se va întreba de ce va găsi răspunsul în pasiunea domniei sale pentru domeniul său de formare universitară, istoria, absolvită la București în 1953, și nu numai în această profesiune devenită de credință. Există încă mai multe explicații și ele se găsesc mai întâi la originea formării celor din generația căreia îi aparține Gavrilă Simion, care își amintește pios în *curriculum*-ul său de învățătoarea sa, Ecaterina Dumitrescu. Se întâmpla aceasta în centrul județului Prahova de atunci, dar fenomenul era valabil pentru România în general, prin calitatea la

SCIVA, tomul 49, nr. 3–4, București, iulie–decembrie 1998, p. 313–317.

https://biblioteca-digitala.ro

care se ridicase învățământul preuniversitar interbelic. Pasul următor oferit celui care se născuse în comuna Adâncata la 18 noiembrie 1928 (atunci în jud. Prahova, acum în jud. Ialomița), a fost Liceul „N. Bălcescu" din Ploiești, având profesori de un rang ca și universitar, studii încheiate la Cluj, într-un moment în care, era în 1946, descoperise atmosfera intelectuală și imaginea, alta decât în vechiul regat, a spațiului urban de acolo. La Ploiești i-a fost profesor, printre alții, Nicolae Simache, un pasionat al istoriei și mai târziu eminență a muzeografiei ploieștene. Apoi, la București, la Facultatea de Istorie, a avut ca profesori personalități de marcă precum Ion Nestor, Emil Condurachi, D. M. Pippidi ș. a., primii doi fiindu-i mai târziu coordonatori la doctorat. Iată cum, și nu este singurul exemplu, generația de intelectuali formată în România Mare a putut să ne transmită legătura cu generațiile de astăzi prin modelarea unei întregi serii de personalități, între care Gavrilă Simion ocupă un loc special. Aceasta pentru că, prin formarea amintită, domnia sa a înțeles să lege sistematic activitatea de cercetare cu aceea de educare, de transmitere pe înțelesul tuturor a câștigurilor investigației savante, fiecare dintre aceste direcții fiindu-i apropiate cu gândul și sufletul. Așa se face că, de la nucleul preluat în custodie în 1955 și pe care mi-l amintesc acum – eram elev pe atunci – ca pe o rudă săracă a Muzeului Grigore Antipa, s-a ajuns la muzeele de arheologie și istorie, artă, științe naturale, etnografie, care pot fi astăzi vizitate și admirate în Tulcea. Au fost, și la acest capitol al activității sale, împreună cu colectivul pe care și l-a compus treptat pentru toate specializările amintite, progrese și încercări.

Deschiderea care părea să înceapă în țară în anii '60–'70 a înlesnit între altele, cu sprijinul direct al profesorului Emil Condurachi și cu acela al prietenului său din Italia, eminentul arheolog Dinu Adameșteanu, cunoașterea directă de către mulți arheologi români a monumentelor și muzeelor din Italia. Printre aceștia s-a aflat și Gavrilă Simion, care, cu experiența sa arheologică deja dobândită și sesizând imediat superioritatea expozițională a muzeelor create în sudul peninsulei italice prin coordonarea lui Dinu Adameșteanu, a reorganizat Muzeul din Dealul Monumentului de la Tulcea după criterii noi, pentru prima dată atunci în România. Expoziția permanentă a secției de istorie și arheologie, așa cum o intitulase și o concepuse în clădirea special construită, era pentru vizitatorii din 1975 și nu mult după aceea (autorul acestor rânduri s-a numărat printre ei) o revelație prin asocierea explicită a exponatelor cu poziția lor stratigrafică și prin definirea clară a fiecărei epoci reprezentate de monumentele mari sau mici din județ în context cel puțin european. Din păcate – este și motivul pentru care notam ceva mai sus negativul progreselor – permanența dorită unei asemenea secții a Muzeului Deltei Dunării, așa cum se numea atunci, a trebuit să cedeze alinierii dictate pentru toate muzeele din țară, care au fost obligate să arate oriunde aceeași schemă istorică falsă, impusă pe la începutul anilor '80. Or, fără a se conforma întru totul, secția de arheologie și istorie a Muzeului din Tulcea a pierdut atunci mult din câștigul înregistrat anterior, la care s-a revenit treptat abia după 1989.

https://biblioteca-digitala.ro

Această schiță de portret a personalității domnului dr. Gavrilă Simion nu ar fi completă fără suportul masiv şi atât de bogat al muncii sale de cercetare arheologică neîntreruptă până astăzi. Dincolo de studiile universitare amintite, inițierea şi perfecționarea în domeniu s-au petrecut pe lângă eminențe ale arheologiei româneşti, ca Grigore Florescu, Exspectatus Bujor, C. S. Nicolăescu-Plopşor, Ion Barnea, Bucur Mitrea ş.a. În cei 15 ani cât a fost, din 1955, singurul arheolog la Tulcea, a continuat să colaboreze cu mulți membri ai Institutului de Arheologie din Bucureşti implicați în cercetările din zonă şi a întreprins mai multe cercetări sistematice şi intervenții de salvare cuprinzând un evantai cronologic larg, cu o diversitate remarcabilă de obiective. Au fost mai întâi aşa-numita cultură Iamnia la Tulcea, Sabangia, Zebil, necropola getică de la Telița, cea romană de la Isaccea şi cea medievală timpurie de la Nalbant, apoi salvarea unor tezaure de la Isaccea, Alba, Tulcea, Uzumbair, Visterna, M. Kogălniceanu, Enisala ş. a., aşezări fortificate de la Tulcea etc. A trecut apoi la încercarea de elucidare a unor probleme tot mai precis definite prin cercetarea necropolei getice de la Enisala, a aşezării şi necropolei din Valea Celicului (sec. VII–III a.Chr.), a aşezărilor şi fortificațiilor hallstattiene şi getice de la Beidaud, Beştepe şi Tichileşti, continuând totodată cercetarea arheologică a mormintelor tumulare din județ în general şi, în special, a necropolei romane tumulare de la Isaccea. Toate aceste date ar rămâne poate fără ecou dacă nu s-ar aminti valorificarea ştiințifică a rezultatelor investigațiilor prin publicarea adecvată în reviste şi alte publicații de specialitate din țară şi din afara ei şi, în paralel, valorificarea lor muzeistică, rezultatul direct fiind o îmbogățire fără precedent a patrimoniului muzeului tulcean. O oglindă, fie şi parțială, a activității sale şi a complexului muzeal şi de cercetare pe care îl coordonează este, începând cu 1971 (o altă inițiativă care i se datorează), revista-anuar „Peuce", căreia i s-au adăugat între timp mai multe volume având caracter monografic sau tematic. Totodată, prin forțele câştigate pe plan local, a sprijinit cu altruism şi modestie numeroase cercetări aflate în coordonarea Institutului de Arheologie din Bucureşti, cu deosebire la Argamum, unde a contribuit substanțial la crearea unei baze în marginea sitului, ca şi la Murighiol, la Beroe, Sarinasuf, Babadag ş.a. De adăugat că implicarea lui Gavrilă Simion în cercetarea zonală, națională şi internațională nu se opreşte aici, pentru că, împreună cu instituția sa şi prin captarea inteligentă a unor foruri de decizie locale a reuşit să sprijine, uneori chiar decisiv din punct de vedere material, o serie întreagă de manifestări ştiințifice importante al căror număr este mai mare de 20, câte a înregistrat dânsul, mai curând selectiv, în propriile notări pe care le-am primit la redacția revistei noastre. De unde ar mai fi de reținut cele cca 25 de participări la colocvii şi congrese internaționale de specialitate şi numeroasele contribuții directe la manifestări ştiințifice de interes zonal şi național. Roadele unor asemenea contacte şi colaborări se pot constata între altele în evoluția calității ştiințifice a contribuțiilor domniei sale şi în tendința proprie de autodepăşire, din interiorul căreia nu lipseşte direcția atât de importantă a cercetării inter- şi pluridisciplinare.

https://biblioteca-digitala.ro

Aceeaşi activitate ştiinţifică include, într-o manieră care priveşte şi viitorul, nu doar patrimoniul şi structura de lucru care se află astăzi la Tulcea şi în judeţ, ci, fără îndoială, personalul specializat care face astăzi posibilă funcţionarea de calitate a unei instituţii polivalente şi a cărui prezenţă şi formare se datorează într-o măsură majoră domnului dr. Gavrilă Simion. Aşadar, trecând de motivul important şi festiv al vârstei frumos împlinite, suntem, prin cele notate mai sus, faţă de care încă multe rămân poate nespuse, mai mult decât îndreptăţiţi şi totodată bucuroşi să-i urăm din suflet domnului Gavrilă Simion „la mulţi ani", viaţă lungă şi cât mai multă putere de muncă în continuare.

LISTA SELECTIVĂ DE LUCRĂRI

1. *Un tezaur cu monede republicane din Dobrogea*, SCN 3, 1960, p. 545–546 (în colaborare cu C. Preda).
2. *Săpăturile de salvare din cimitirul roman de la Isaccea*, Materiale 7, 1961, p. 391–399 (în colaborare cu Expectatus Bujor).
3. *Cercetările arheologice de la Teliţa*, Materiale 8, 1962, p. 373–382 (în colaborare cu Gh. I. Cantacuzino).
4. *Grand trésor de monnaies et lingots des XIIe et XIVe siècles trouvé en Dobroudja Septentrionale*, RESEE 2, 1964, 1–2, p. (în colaborare cu O. Iliescu).
5. *Descoperiri arheologice pe grindurile din Delta Dunării*, Peuce 2, 1971, p.47–61.
6. *Despre cultura geto-dacă din nordul Dobrogei, în lumina descoperirilor de la Enisala*, Peuce 2, 1971, p. 63–129.
7. *Tezaurul de monede romane imperiale descoperite la Isaccea şi atacul getic din vremea lui Gallienus*, Peuce 2, 1971, p. 167–178 (în colaborare cu C. Preda).
8. *Necropola feudal-timpurie de la Nalbant*, Peuce 2, 1971, p. 221–248.
9. *Observaţii asupra unor probleme numismatice şi economice la Dunărea de Jos în lumina unor tezaure monetare de la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea*, Peuce 2, 1971, p. 293–333.
10. *Cetatea geto-dacică de la Beştepe (com. Mahmudia-Tulcea)*, Peuce 6, 1977, p. 31–49.
11. *Necropolele getice de la Enisala şi Teliţa*, Peuce 6, 1977, p. 49–72.
12. *Coordonate istorico-geografice*, în *Costumul popular din judeţul Tulcea*, Tulcea, 1980, p. 8–14.
13. *Aşezarea hallstattiană de la Beidaud – Tulcea*, Peuce 8, 1980, p. 37–54 (în colaborare cu Elena Lăzurcă).
14. *Un cuptor roman de ars bombarde descoperit la Teliţa*, Peuce 9, 1984, p. 67–73.
15. *Descoperiri noi în necropola de la Noviodunum*, Peuce 9, 1984, p. 75–97.
16. *Eléments de civilisation grecque classique dans le monde gétique de la zone istro-pontique*, în *Πρακτικα τογ XII Διεθνογσ Συνεδριογ Κλασσιχνσ Αρχαιολογιασ, Αθηνα,* 4–10 *Σεπτεμβριογ* 1983, I, Atena, 1985, p. 272–279.
17. *Les bronzes figurés romains trouvés dans la région du Bas-Danube et la question de leur origine*, în *Akten der 9. Tagung über antike Bronzen, 21.–25. April 1986 in Wien*, Viena, 1986 p. 365–379.

https://biblioteca-digitala.ro

18. *Trei piese romane de artă monumentală descoperite la Isaccea, jud Tulcea*, RMI 40, 1991, 2, p. 3–7.
19. *Geţii la Dunărea de Jos şi civilizaţia lor*, în *Probleme actuale ale istoriei naţionale şi universale*, Chişinău, 1992, p. 18–47.
20. *Les Gètes du Bas-Danube à l'Age du Fer: leurs stations et leurs fortifications*, în *Actes du XIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques, Bratislava, 1–7 Septembre 1991*, III, Bratislava,1993, p.283–290.
21. *La population de la région du Bas-Danube aux VIIe–Ve siècles av. J.-C.*, Starinar 43–44, 1992–1993 (1994), p. 23–40.
22. *Methodes utilisées dans la datation et la localisation des centres de production des bronzes romains découverts dans la région du Bas-Danube*, în *Acta of the 12th International Congress on Ancient Bronzes, Nijmegen, 1992*, Nijmegen, 1995, p. 215–228.
23. *Das Gräberfeld von Ciucurova*, Thraco-Dacica 16, 1995, p. 151–170.
24. *O nouă necropolă getică la Murighiol, jud. Tulcea,* Peuce 11, 1995, p. 265–301.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

PROFESORUL DUMITRU BERCIU

1907–1998

Ne-a părăsit pentru totdeauna, la 1 iulie 1997, profesorul Dumitru Berciu, la 91 de ani decanul de vârstă al arheologilor români.

Dumitru Berciu s-a născut la 27 ianuarie 1907, în localitatea Bobaița (com. Malovăț, jud. Mehedinți). Studiile secundare le-a făcut la liceul „Traian" din Turnu Severin, apoi a urmat cursurile Facultății de Litere și Filosofie de la Universitatea din București, având ca profesori pe Nicolae Iorga, Ioan Andrieșescu, Scarlat Lambrino, C. C. Giurescu, P. P. Panaitescu și alții. A obținut diploma de licență (cu mențiunea *magna cum laude*) în specialitatea istorie și geografie, în anul 1931, iar în anul 1938 a susținut lucrarea de doctorat, cu titlul „Arheologia preistorică a Olteniei", pentru care i s-a acordat de asemenea mențiunea *magna cum laude.*

Între anii 1933 și 1935 D. Berciu și-a continuat studiile la Viena, cu care prilej a avut posibilitatea să studieze materialele arheologice din diferite muzee din străinătate.

A urmat o perioadă frământată, când a fost profesor secundar la liceele de la Mănăstirea Dealu, Giurgiu și București. Între anii 1938–1940 are meritul

https://biblioteca-digitala.ro

de a fi înființat Muzeul de arheologie de la Giurgiu și revista acestei instituții, pe care a condus-o. Între anii 1933–1940 D. Berciu a fost membru în Comitetul de direcție al Revistei istorice.

Munca sa fiind apreciată de către Nicolae Iorga, a fost numit, în 1938, secretar al Institutului Arheologic Român din Albania și a funcționat apoi ca director al acestei instituții până în 1944. În 1945 a ocupat funcția de director al Liceului comercial „Nicolae Bălcescu" din București.

Din același an, Dumitru Berciu a devenit cadru universitar, mai întâi profesor suplinitor la cursul de istoria artei de la Facultatea de Istorie din București, iar apoi profesor titular de istorie veche a României la aceeași facultate. În anii 1947 și 1948 a fost profesor la Academia de Studii Economice din București. Începând din 1966 și până în 1971 profesorul Berciu a ocupat funcția de decan al Facultății de Istorie din București.

În aceeași perioadă el a lucrat și în cadrul Muzeului Național de Antichități din București (devenit în 1956 Institutul de Arheologie), în cadrul căruia a fost șef de sector, din 1956 până în 1970.

Prof. Dumitru Berciu are meritul de a fi înființat și organizat Institutul de Tracologie din București.

Pasiunea sa pentru arheologie s-a manifestat încă de când era elev, când a participat, sub conducerea lui Alexandru Bărcăcilă, la săpăturile arheologice de la Drobeta, Ostrovul Șimian și Ostrovul Corbului. Mai târziu, ca student, a participat, sub conducerea profesorilor I. Andrieșescu și Scarlat Lambrino, la săpăturile arheologice de la Oinac, Agighiol și Histria.

În anul 1931 a fost publicată prima sa lucrare științifică.

În decursul celor aproape șapte decenii de activitate arheologică, Dumitru Berciu a condus săpăturile de la Verbicioara, Balta Verde, Gogoșu, Sălcuța, Albești, Tangâru, Petru Rareș, Cernavoda, Hamangia, Tariverde, Cașolț, Ocnița și altele. El s-a ocupat mai ales cu problemele epocii neolitice din Oltenia, Muntenia și Dobrogea. Printr-o serie de lucrări el a adus o contribuție importantă la definirea mai amănunțită a conținutului și la periodizarea unor culturi. Prin cercetările sale a fost descoperită și definită cultura Hamangia din Dobrogea. În aceeași perioadă el a descoperit și precizat elementele specifice ale culturii Verbicioara din epoca bronzului.

Cercetările intense din diferite așezări au permis profesorului D. Berciu să realizeze o importantă sinteză privind evoluția culturilor neolitice din România, intitulată *Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, apărută în 1961 și distinsă cu premiul „Nicolae Bălcescu" al Academiei Române.

Tot în perioada amintită Dumitru Berciu a descoperit, studiat și definit cultura Cernavoda, care a fost apoi împărțită în trei culturi, contribuind astfel la rezolvarea unor probleme importante privind perioada de tranziție de la epoca neolitică la epoca bronzului.

https://biblioteca-digitala.ro

În plus, în urma săpăturilor de la Balta Verde şi Gogoşu, a fost realizată o publicare monografică în care s-a precizat ritul şi inventarul funerar specific comunităţilor din prima epocă a fierului din sud-vestul Olteniei.

În cea de-a doua perioadă a activităţii sale, profesorul D. Berciu s-a ocupat intens de problemele istoriei şi culturii materiale a geto-dacilor. Prin săpăturile sale de la Ocniţa (jud. Vâlcea) el a studiat amănunţit cultura geto-dacilor din această parte a ţării şi a făcut descoperiri interesante.

Preocupările sale privind cultura celei de-a doua epoci a fierului s-au materializat în lucrarea de sinteză referitoare la arta traco-getică din sec. IV a.Chr., realizată pe baza descoperirilor mai vechi de la Agighiol, Poiana-Coţofeneşti, Medgidia şi Craiova, precum şi alte trei lucrări importante: *Romania before Burebista* publicată în 1967, (pentru care i s-a acordat un premiu în ţară), *De la Burebista la Decebal* (1976) şi *Dacoromania* (Geneva, 1976). O altă sinteză privind problemele epocii amintite a apărut în 1970 sub titlul *Lumea celţilor*. Se cuvin menţionate şi alte două lucrări de sinteză: *Zorile istoriei în Carpaţi şi la Dunăre* (1966) şi *La izvoarele istoriei* (1967).

Alte numeroase lucrări ale profesorului Berciu au fost publicate în Uniunea Sovietică, Cehoslovacia, Bulgaria, Iugoslavia, Germania, Anglia şi Belgia.

Fiind cunoscut şi apreciat pentru rezultatele muncii sale de-a lungul anilor, profesorul D. Berciu a fost invitat la diferite manifestări ştiinţifice internaţionale. La unele din acestea a participat, iar la altele a colaborat, trimiţând lucrări. Amintim congresele şi colocviile internaţionale de la Hamburg (1956), Praga (1961), Moscova (1964), Roma (1965), Praga (1966), Moscova (1970), Atena (1970), Sofia (1972), Viena (1976) şi altele. Profesorul D. Berciu a făcut parte din Comitetul de organizare al celui de al II-lea Congres internaţional de tracologie de la Bucureşti (1976). De asemenea, D. Berciu a participat cu comunicări la diferite simpozioane şi colocvii cu tematică arheologică care au avut loc în ţară.

De-a lungul anilor, profesorul D. Berciu a fost invitat de diferite instituţii din străinătate, cu care prilej a prezentat numeroase conferinţe şi comunicări în Bulgaria, Iugoslavia, Cehoslovacia, R. D. Germană, R. F. Germania (la universităţile din Heidelberg, Bonn, Köln, Kiel, Marburg), Anglia şi Belgia.

Drept recunoaştere a meritelor sale în pregătirea cadrelor şi ca om de ştiinţă cu rezultate deosebite, profesorului Dumitru Berciu i s-au acordat diferite titluri şi distincţii: profesor doctor docent în ştiinţe istorice, profesor universitar emerit, preşedinte al Filialei din Bucureşti a Societăţii de ştiinţe istorice, membru în Consiliul Permanent al Uniunii Internaţionale a Ştiinţelor Pre- şi Protoistorice, membru al Institutului de Preistorie de la Viena, membru corespondent al Institutului Arheologic German, membru de onoare al Societăţii Iugoslave de Arheologie, membru al Societăţii de Preistorie din Ariège. A fost distins cu ordinele „Steaua Republicii", „Meritul ştiinţific" şi medalia Universităţii de la Liège, iar din partea Academiei i s-au acordat premiile „Vasile Pârvan" şi „Nicolae Bălcescu". În 1997 a fost ales membru de onoare al Academiei Române.

https://biblioteca-digitala.ro

Nu îl vom uita niciodată pe profesorul Dumitru Berciu, după cum nu va fi uitat nici de arheologii din generațiile viitoare, care vor folosi descoperiri și interpretări făcute de Domnia sa, de-a lungul bogatei și îndelungatei sale activități științifice.

Să-i fie țărâna ușoară.

Eugen Comşa

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ*

I. MONOGRAFII

1. *Colecția de antichități „Gh. Georgescu" Corabia*, Caracal, 1937.
2. *Arheologia preistorică a Olteniei*, Craiova, 1939.
3. *Îndrumări în preistorie. O serie de prelegeri ținute la Seminarul de istorie universală sub conducerea d-lui profesor N. Iorga*, Bucureşti, 1939.
4. *Istoria artelor* I, Bucureşti, 1947.
5. *Orânduirea comunei primitive*. Cap. I. *Constituirea şi consolidarea comunei primitive. Ginta matriarhală. Epoca pietrei*, în *Istoria României* I, Bucureşti, 1960, p. 29–40, 42–62, 71–82.
6. *Etapa mijlocie a destrămării orânduirii primitive. Prima epocă a fierului*, în *Istoria României* I. Bucureşti 1960, p. 137–147. 149–160.
7. *Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, Bucureşti, 1961.
8. *Din istoria Dobrogei. Geți şi greci la Dunărea de Jos din cele mai vechi timpuri până la cucerirea romană* I, Bucureşti, 1965 (în colaborare).
9. *Cultura Hamangia. Noi contribuții*, Bucureşti, 1966.
10. *Neue Forschungsergebnisse zur Vorgeschichte Rumäniens*, Bonn, 1966.
11. *Zorile istoriei în Carpați şi la Dunăre*, Bucureşti, 1966.
12. *La izvoarele istoriei. O introducere în arheologia preistorică*, Bucureşti, 1967.
13. *Romania before Burebista* (în colecția Ancient Peoples and Places), Londra, 1967; New York-Washington, 1967.
14. *Arta traco-getică*, Bucureşti, 1969; în franceză: *Contribution à l'étude de l'art thraco-gète*, Bucureşti, 1974.
15. *Lumea celților*, Bucureşti, 1970.
16. *De la Burebista la Decebal*, Bucureşti, 1976.
17. *Dacoromania* (în colecția Archaeologia Mundi), Geneva–Paris, 1976 (în franceză); Londra, 1978 (în engleză); München 1979 (în germană); Roma 1980 (în italiană).
18. *De la Burebista la Decebal* (ediția a II-a revăzută şi completată), Bucureşti, 1980.
19. *Buridava dacică* I, Bucureşti, 1981.
20. *Războiul dintre geți şi perşi în 514 î.e.n.*, Bucureşti, 1986 (în colaborare).

II. STUDII ŞI ARTICOLE

21. *Burii – Buridava – Burebista*, Craiova, 1931.
22. *Ein hallstättisches Brandgrab aus Balta Verde (Rumänien)*, ESA 9, 1934, p. 165–174.
23. *Materiale pentru preistoria Olteniei: I. Un vas din epoca de bronz; II. Civilizația de tip Glina III*, Craiova, 1934.

* Vezi bibliografia publicată anterior de către C. Preda în Dacia, N. S. 22, 1978, p. 345–347, şi Thraco-Dacica 8, 1987, p. 218–219.

https://biblioteca-digitala.ro

24. *Morminte tumulare în Oltenia, Materiale pentru preistoria Olteniei* (Institutul de arheologie olteană, Craiova, Memoriul XXII*)*, Craiova, 1935.
25. *Germanenfunde aus der Kleinen Walachei*, MAGW 67, 1937, p. 190–195 (în colaborare).
26. *Prime consideraţiuni asupra neoliticului din valea Dunării Inferioare în legătură cu descoperirile din judeţul Vlaşca*, Buletinul Muzeului Jud. Vlaşca 2, 1937, p. 31–104.
27. *Unelte de cupru şi bronz de origine transilvană: securi de tip Baniabic*, Apulum 1, 1939–1942, p. 1–23.
28. *Depozitul de bronz de la Orăştie*, Apulum 1, 1939–1942, p. 80–97.
29. *Ein Problem aus der Frühgeschichte Südosteuropas. Die thrakischen Fibeln*, Balcania 6, 1943, p. 283–306.
30. *Contribuţia lui Ion Andrieşescu la preistoria Daciei şi sud-estului european*, Buletinul Muzeului Jud. Vlaşca 3, 1945, p. 1–31.
31. *Catalogul Muzeului arheologic din Turnu Severin*, Materiale 1, 1953, p. 589–691.
32. *Asupra problemei aşa-numitelor sceptre de piatră din R.P.R.*, SCIV 5, 1954, 3–4, p. 539–548.
33. *Une civilisation néolithique récemment découverte en Roumanie: la civilisation Hamangia*, NÉH 1, 1955, p. 29–46.
34. *A propos de la genèse de la civilisation Latène chez les Géto-Daces*, Dacia, N. S. 1, 1957, p. 133–142.
35. *Descoperirile getice de la Cernavoda (1954) şi unele aspecte ale începutului formării culturii Latène geto-dace la Dunărea de Jos*, Materiale 4, 1957, p. 292–317.
36. *Frako-skifskij meč-emblema iz Medžidii (Dobrudža)*, Dacia, N. S. 2, 1958, p. 93–124.
37. *Le casque gréco-illyrien de Gostavăţ (Olténie)*, Dacia, N. S. 2, 1958, p. 437–450.
38. *O descoperire traco-scitică din Dobrogea şi problema scitică la Dunărea de Jos*, SCIV 10, 1959, 1, p. 7–48.
39. *Deux chefs-d'œuvre de l'art néolithique en Roumanie: le «couple» de la civilisation de Hamangia*, Dacia, N. S. 4, 1960, p. 423–442; în română, în *Omagiu lui George Oprescu*, Bucureşti, 1961 p. 69–73.
40. *Sunt geţii traci nord-dunăreni? Un aspect arheologic al problemei*, SCIV 11, 1960, 2, p. 261–283.
41. *Die Verbicioara-Kultur. Vorbericht über eine neue, in Rumänien entdeckte bronzezeitliche Kultur*, Dacia, N. S. 5, 1961, p. 123–161.
42. *Die Stellung der Geten im Lichte der Archäologie*, Dacia, N. S. 5, 1961, p. 163–184.
43. *Neolithic Figurines from Rumania*, Antiquity 34, 1960, p. 283–288.
44. *Chronologie relative du néolithique du Bas-Danube, à la lumière des nouvelles fouilles faites en Roumanie*, în *L'Europe à la fin de l'âge de la pierre. Actes du Symposium consacré aux problèmes du néolithique européen, Prague–Liblice–Brno, 5–12 Octobre 1959*, Praga, 1961, p. 101–125.
45. *Les nouvelles fouilles de Sălcuţa (Roumanie) et le problème des groupes Bubanj (Yugoslavie) et Krivodol (Bulgarie)*, în *L'Europe à la fin de l'âge de la pierre. Actes du Symposium consacré aux problèmes du néolithique européen, Prague–Liblice–Brno, 5–12 Octobre 1959*, Praga, 1961, p. 125–135.
46. *Câteva probleme ale culturii Verbicioara*, SCIV 12, 1961, 2, p. 227–240.
47. *Dva glinjanyh „jakorja" i voprosy v svjazi s kul'turami Coţofeni i Černavoda*, Dacia, N. S. 6, 1962, p. 387–396.
48. *A zoomorphic „sceptre" discovered in the People's Republic of Bulgaria and its cultural and chronological position*, Dacia, N. S. 6, 1962, p. 397–410.
49. *Neue skythische Funde aus Rumänien und Bulgarien*, PZ 41, 1963, p. 190–198.
50. *Sur les débuts de l'âge du bronze au Bas-Danube*, Dacia, N. S. 8, 1964, p. 313–318.
51. *Manifestations de l'art néolithique en Roumanie*, JPEK 21, 1964, p. 42–49.

https://biblioteca-digitala.ro

52. *Pour une voie cimmérienne de la diffusion de la métallurgie du fer,* ArchRozhledy 16, 1964, 2, p. 264–270.
53. *Quelques données préliminaires concernant la civilisation de Cernavoda,* SlovArch 1, 1964, p. 269–280.
54. *Problèmes actuels de la civilisation de La Tène chez les Géto-Daces,* Latomus 25, 1966, 3, p. 414–425.
55. *Les celtes et la civilisation de La Tène chez les Géto-Daces,* BullInstArchLondon 6, 1967, p. 74–93.
56. *La civilisation néolithique de Hamangia dans le cadre de l'horizon oriental et méditérranéen,* Bulletin de la Société Royale Belge d'Anthropologie Préhistorique 78, 1967, p. 5–29.
57. *Sur l'art thraco-gète,* Dacia, N. S. 11, 1967, p. 331–337.
58. *Das thrako-getische Fürstengrab von Agighiol in Rumänien,* BerRGK 50, 1971, p. 209–265.
59. *Despre „tezaurul" traco-getic de la Craiova,* Apulum 9, 1971, p. 147–154.
60. *Cultura Cernavoda II. Aşezarea din sectorul b de la Cernavoda,* SCIV 24, 1973, 3, p. 373–405 (în colaborare).
61. *Scriere cu litere latine în complexul dacic de la Ocniţa (Ocnele Mari), jud. Vâlcea,* SCIV 24, 1973, 4, p. 611–619.
62. *Scriere cu litere greceşti la Ocniţa – Vâlcea,* SCIV 25, 1974, 3, p. 381–387.
63. *Masca de bronz de la Buridava dacică (Ocniţa, jud. Vâlcea),* Apulum 13, 1975, p. 615-618.
64. *Les Géto-Daces à l'époque d'Auguste à la lumière des fouilles du nord-est d'Olténie (Roumanie),* NÉH 5. 1975, p. 7–19.
65. *Probleme privind formarea poporului român în lumina cercetărilor arheologice recente,* RevIst 28, 1975, 8, p. 1155–1169.
66. *Date noi privind sfârşitul culturii Verbicioara,* SCIVA 27, 1976, 2, p. 171–180.
67. *Unele date privind necropola de la Oinac, Giurgiu,* în *Ilfov. File de istorie,* Bucureşti, 1978, p. 99–104 (în colaborare).
68. *Buridava – puternic centru al geto-dacilor,* Drobeta 3, 1978, p. 5–17.
69. *Despre unele rezultate ale cercetărilor de la Ocniţa-Vâlcea,* Thraco-Dacica 2, 1981, p. 53–63
70. *Un glaive romain (gladius) découvert dans la Buridava dace (Ocniţa, dép. de Vâlcea),* Thraco-Dacica 3, 1982, p. 147–152.
71. *Despre personalitatea lui Vasile Pârvan,* Carpica 11, 1983, p. 21–27.
72. *Morminte de înhumaţie de la Ocniţa–Buridava,* Thraco-Dacica 4, 1983, p. 31–38.
73. *Mormintele tumulare de la Verbiţa (jud. Dolj),* Thraco-Dacica 5, 1984 p. 15–21 (în colaborare).
74. *Asupra celor două opere de artă descoperite în 1981 la Ocniţa–Buridava,* Thraco-Dacica 5, 1984, p. 84–91.
75. *2500 de ani de la atestarea, într-un izvor scris, a geţilor în lupta împotriva armatei persane, în 514 î.e.n.,* Thraco-Dacica 7, 1986, p. 5–13.
76. *1900 ani de la urcarea pe tronul Daciei a regelui erou Decebal. O mare personalitate a istoriei poporului român şi a antichităţii,* Thraco-Dacica 8, 1987, p. 5–9.
77. *Descoperiri şi însemnări de la Buridava dacică* (în colaborare), Thraco-Dacica 4, 1983, p. 32–38 (I); 5, 1984, p. 177–186 (II); 6, 1985, p. 168–177 (III); 7, 1986, p. 140–143 (IV); 8, 1987, p. 154–161 (V); 9, 1988, p. 171–179 (VI); 10, 1989, p. 205–214 (VII); 11, 1990, p. 135–138 (VIII); 12, 1991, p. 105–114 (IX); 13, 1992, p. 113–119 (X); 14, 1993, p. 149–156 (XI).

III. RAPOARTE DE SĂPĂTURĂ

78. *Săpăturile arheologice de la Tangâru (1934). Raport preliminar,* Buletinul Muzeului Jud. Vlaşca 1, 1935. p. 1–55.
79. *Săpăturile de la Petru Rareş (1933 şi 1935),* Buletinul Muzeului Jud. Vlaşca 2, 1937, p. 1–30.

https://biblioteca-digitala.ro

80. *Cercetări şi săpături arheologice în jud. Turda şi Alba (1943),* Apulum 2, 1943–1945, p. 1–80 (în colaborare).
81. *Aşezările şi cimitirele din societatea primitivă în Oltenia. I. Şantierul arheologic de la Verbicioara – Dolj. II. Şantierul arheologic de la Balta Verde,* SCIV 1, 1950, 1, p. 103–113 (în colaborare).
82. *Şantierul arheologic de la Caşolţ şi Arpaşul de Sus,* SCIV 6, 1955, 3–4, p. 581–626 (în colaborare).
83. *Şantierul arheologic Cernavoda,* SCIV 6 1955, 1–2, p. 151–163; Materiale 3, 1957, p. 83–92; 5, 1959, p. 99–114; 6, 1959, p. 95–104; 7, 1961, p. 49–55 (în colaborare).
84. *Cercetări şi descoperiri arheologice în regiunea Bucureşti,* Materiale, 2, 1956, p. 491–562.
85. *Săpăturile de la Balta Verde şi Gogoşu (1949 şi 1950),* Materiale 2, 1956, p. 251–489; 5, 1959, p. 529–534 (în colaborare).
86. *Şantierul arheologic Verbicioara,* Materiale 3, 1957, p. 179–187 (în colaborare); SCIV 2, 1951, 1, p. 229–248.
87. *Săpăturile de la Verbiţa (r. Pleniţa, reg. Craiova),* Materiale 5, 1959, p. 75–81; 6, 1959, p. 85–94.
88. *Sur les résultats du cotrôle stratigraphique à Tangâru et à Petru Rareş (1956–1957),* Dacia, N. S. 3, 1959, p. 59–78.
89. *Săpăturile de la Oinac, 1960–1962 (r. Giurgiu, reg. Bucureşti),* SCIV 17, 1966, 2, p. 375–382; 18, 1967, 2, p. 307–312 (în colaborare).
90. *Cercetări în cetatea de la Albeşti (jud. Teleorman),* SCIV 23, 1972, 4, p. 633–640 (în colaborare).
91. *Unele date preliminare asupra rezultatelor cercetărilor de la Ocniţa, judeţul Vâlcea,* RMM-M 46, 1977, 2, p. 3–8.

IV. COLABORĂRI LA PUBLICAŢII INTERNAŢIONALE DE SINTEZĂ

92. *Geten und Daker: Der Aufstieg der Daker im 2. und 1. Jahrhunderten v.Chr. Daker und Römer in der Zeit des Augustus,* în *Fischer Weltgeschichte* VII, Paris, 1966; în engleză, în *Delacorte World History* VII, New York, 1966; în italiană, în *Storia Universale Feltrinelli,* VII, Milano, 1967.
92. *Die Daker im 1. Jahrhundert n.Chr. Die römische Eroberung,* în *Fischer Weltgeschichte* VIII, Paris, 1966; în engleză, în *Delacorte World History* VIII, New York, 1966; în italiană, în *Storia Universale Feltrinelli* VIII, Milano, 1968.
93. *Roumanie* (şi alte 38 articole), în *Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas,* I, Praga, 1966 şi II, Praga, 1969.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

INDICE

TOM 49, 1998

SCIVA, tomul 49, nr. 3–4, Bucureşti, iulie–decembrie 1998, p. 327–328.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

ABREVIERILE FOLOSITE ÎN ACEST NUMĂR

AARMSI	Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice, București
ActaMN	Acta Musei Napocensis, Cluj
AEM	Archäologisch-Epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn, Viena
AIIACluj	Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Cluj
AISC	Anuarul Institutului de Studii Clasice, Cluj
AnnÉp	L'Année Épigraphique, Paris
ArchRozhl	Archeologiké Rozhledy, Praga
ArhMold	Arheologia Moldovei, Iași–București
ArhOlt	Arhivele Olteniei, Craiova
AthenMitt	Mitteilungen des (Kaiserl.) Deutschen Archäologischen Instituts. Athenische Abteilung, Berlin
BAR	British Archaeological Reports, Oxford
BCH	Bulletin de Correspondence Hellénique, Atena–Paris
BerRGK	Bericht der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt am Main
BMI	Buletinul Monumentelor Istorice, București
BullInstArchLondon	Bulletin of the Institute of Archaeology, Londra
CAMNI	Cercetări Arheologice, Muzeul de Istorie al R. S. România / Muzeul Național de Istorie, București
CCDJ	Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos, Călărași
CEpR	C. C. Petolescu, *Cronica Epigrafică a României*, SCIVA, București
CIL	*Corpus Inscriptionum Latinarum*, Berlin, 1863 sqq
CIMRM	M. J. Vermaseren, *Corpus Inscriptionum et Monumentorum Religionis Mithriacae*, Haga, 2 vol., 1956–1960
ED	Ephemeris Dacoromana, Annuario della Scuola Romena di Roma, București–Roma
ESA	Eurasia Septentrionalis Antiqua, Helsinki
Dacia	Dacia. Recherches et Découvertes Archéologiques en Roumanie, București; seria nouă (N. S.): Dacia. Revue d'Archéologie et d'Histoire Ancienne, București
DID	*Din Istoria Dobrogei*, București, 1965–1971
FHDR	Fontes Historiae Dacoromanae (= Izvoare privind Istoria României), București
IDR	Inscripțiile Daciei Romane, București
IGB	*Inscriptiones Graecae in Bulgaria Repertae*, ed. G. Mihailov, 4 vol., Sofia, 1958–1970

SCIVA, tomul 49, nr. 3–4, București, iulie–decembrie 1998, p. 329–330.

https://biblioteca-digitala.ro

IGLR	Em. Popescu, *Inscripţiile Greceşti şi Latine din Secolele IV–XIII descoperite în România*, Bucureşti, 1976
IGRRP	*Inscriptiones Graecae ad Res Romanas Pertinentes*, ed. R. Cagnat, J. Foutain, G. Lafaye, Paris
ILS	*Inscriptiones Latinae Selectae*, ed. H. Dessau, Berlin, 1892
ISM	*Inscripţiile din Scythia Minor*, Bucureşti
JPEK	Jahrbuch für Prähistorische und Ethnographische Kunst, Berlin
MAGW	Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, Viena
Materiale	Materiale şi Cercetări Arheologice, Bucureşti
MemAntiq	Memoria Antiquitatis, Piatra Neamţ
NÉH	Nouvelles Études d'Histoire, Bucureşti
PZ	Prähistorische Zeitschrift, Leipzig–Berlin
RE	*Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft*, sub red. A. Pauly, G. Wissowa, W. Kroll, K. Ziegler, Stuttgart, 1893 sqq
RevIst	Revista Istorică, Bucureşti
RMD	M. M. Roxan, *Roman Military Diplomas*, 2 vol., Londra, 1978 şi 1985
RMM-M	Revista Muzeelor şi Monumentelor, seria Muzee, Bucureşti
SCIV(A)	Studii şi Cercetări de Istorie Veche (şi Arheologie), Bucureşti
SlovArch	Slovenská Archeológia, Nitra
ZPE	Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bonn

https://biblioteca-digitala.ro

LUCRĂRI DE ARHEOLOGIE ŞI DE ISTORIE VECHE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

D. M. PIPPIDI, **Inscripţiile din Scythia Minor** I, 1984, 544 p.
MIHAI SÂMPETRU, **Tropaeum Traiani. Monumentele romane**, 1984, 198 p.
I.T. DRAGOMIR, **Eneoliticul din sud-estul României. Aspectul cultural Stoicani–Aldeni**, 1984, 194 p.
DAN GH. TEODOR, **Civilizaţia romanică la est de Carpaţi în secolele V–VII e.n. Aşezarea de la Botoşana–Suceava**, 1984, 182 p.
N. CONSTANTINESCU, **Curtea de Argeş (1200–1400). Asupra începuturilor Ţării Româneşti**, 1984, 170 p.
GH. BICHIR, **Geto-dacii din Muntenia în epoca romană**, 1984, 188 p.
C. PREDA, **Geto-dacii din Bazinul Oltului Inferior. Dava de la Sprâncenata**, 1986, 200 p.
EUGEN COMŞA, **Neoliticul pe teritoriul României. Consideraţii**, 1987, 198p.
IORGU STOIAN, **Inscripţiile din Scythia Minor** II, 1987, 436 p.
MIHAIL ZAHARIADE, **Moesia Secunda, Scythia şi Notitia Dignitatum**, 1988, 200 p.
MIRCEA D. MATEI, **Civilizaţia urbană românească. Contribuţii (Suceava până la mijlocul secolului al XVI-lea)**, 1989, 222 p.
D.M. PIPPIDI, **Studii de istorie şi epigrafie**, 1990, 278 p.
GH. SĂULESCU, **Descrierea istorico-gheografică a cetăţei Caput Bovis (Capul Boului seau Ghertina)**, 1991, 128 p.
ALEXANDRU PĂUNESCU, **Ripiceni–Izvor. Paleolitic şi mezolitic**, 1993, 228 p.
M. MACREA, N. GUDEA, I. MOŢU, **Praetorium. Castrul şi aşezarea romană de la Mehadia**, 1993, 214 p.
ALEXANDRU SUCEVEANU, **Alexandru cel Mare**, 1993, 340 p.
EUGEN COMŞA, **Figurinele antropomorfe din epoca neolitică pe teritoriul României**, 1995, 224 p.

ISSN 1220-4781

SCIVA, tomul 49, nr. 3–4, Bucureşti, iulie–decembrie 1998, p. 231–330.

Lei 24000

https://biblioteca-digitala.ro

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

REVISTA ISTORICĂ
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE
DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
MATERIALE ŞI CERCETĂRI ARHEOLOGICE
THRACO-DACICA
EPHEMERIS NAPOCENSIS
ARHEOLOGIA MOLDOVEI
ARHIVELE OLTENIEI
ARHIVA GENEALOGICĂ
STUDII ŞI CERCETĂRI DE NUMISMATICĂ
BULETINUL SOCIETĂŢII NUMISMATICE ROMÂNE
STUDII ŞI MATERIALE DE ISTORIE MEDIE
STUDII ŞI MATERIALE DE ISTORIE MODERNĂ
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
SERIA TEATRU MUZICĂ CINEMATOGRAFIE
SERIA ARTA PLASTICĂ
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
SÉRIE THÉÂTRE MUSIQUE CINÉMA
SÉRIE BEAUX - ARTS
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES

La publication „STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE" paraît 4 fois par an. Toute commande de l'étranger sera adressée à EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE, Calea 13 Septembrie, nr. 13, sector 5, P.O. Box 5–42, Bucureşti, România, RO–76117, Tel. 401-411 90 08, Tel./Fax. 401-410 39 83; 401-410 34 48; RODIPET S.A., Piaţa Presei Libere 1, sect. 1, P.O.Box 33–57, Fax 401-222 64 07, Tel. 401-618 51 03; 401–222 41 26, Bucureşti, România, ORION PRESS IMPEX 2000, P.O. BOX 77-19, Bucureşti 3 – România, Tel. 401-653 79 85, Fax 401-324 06 38.

Les normes pour la rédaction des manuscrits et la liste des abréviations employés dans la revue ont été publiées dans le tome 46, 1995, n°s 3–4, p. 343–370.

Adresse du Collège de rédaction: str. Henri Coandă nr. 11, Ro-71119 Bucarest, Roumanie. Tel. 401-659 71 52, Fax 401-650 34 [illegible].

https://biblioteca-digitala.ro